21286

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

EŞ'ARİ VE MATURİDİ MEZHEPLERİ ARASINDAKİ GÖRÜŞ FARKLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Şerafeddin GÖLCÜK

Hazırlayan
Mustafa ÖZGEN

21286

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

KONYA - 1992

TAKDİM

İnsanlığın, insanlık değerlerinden en çok uzaklaştığı bir dönemde Allah Teala en yüce insanı peygamber olarak göndermk suretiyle, insanlardaki kötüye olan kabiliyetlerini azami derecede iyiliğe çevirmelerine yardım etmiştir. Nefis ve hevalarının uydurduğu,veya eski dönem dinsizliğinden tevarüs ettikleri sapık inançlarını insanlara gönderdiği rasül aracılığı ile en yüce vasıflara çevirmiştir. Bu rasul vasıtasıyla insanlık bu defa "insanlar içerisinde çıkarılan en hayırlı ümmet oldunuz.... " ayetinin müjdesine ermiştir.

Hz. Rasülullah (AS) sütbeyazı temizliğinde bir inancı eshabına öğretmiş, onların hem dünyada mutlu yaşamalarına, hem de ahiret saadetinee ermelerine önderlik etmiştir. Ondan feyz alan eshap, sohbetine erdikleri nebinin bereketiyle .bereketlenmişler, islamı kendilerine tek yol olarak seçmişler, Rasul'u - Ekreme inanarak kalblerinde duydukları İslamın hazzını başkalarıyla paylaşmak için olağan üstü gayret göstermişler ve "Allah onlardan razı onlarda Allahtan" ayetinin sırrına ermişlerdir. Ne mutlu onlara! Ne mutlu onlar gibi olabilenlere!

Hz. Rasül'ün ebedi aleme irtihalinden sonra ilk iki Halife, Hz. Ebu Bekir ve Ömer (RA) zamanında öze dokunacak hiçbir kıpırdama olmamasına rağmen,Hz. Osman ve Ali (RA) devirlerinde, ileride filizlenme istidadını bulacak fitne hareketleri müşahede edilmiştir.

Hz. Rasülullahın yıldızlar diye tavsif ettiği sahabe de birer birer dünyadan göçünce, Arap yarımadasının da dışına taşan islamiyete felsefi cereyanlar ve islam harici batıl inançların sirayet etmesiyle sahabe devrinde temsil edilen berrak inançlar bulamaya ve insanların zihninde soru işaretleri oluşmaya başlamıştır. İslam adına hareket ettikleri halde islami özden uzaklaşan alimlerin bu suallere verdikleri cevaplar, İslamın akaid meselesini açıklığa kavuşturmak yerine, oldukça karmaşık bir mecraya sürüklemiş ve zuhur edeceği daha önce haber verilen fırkalar meydana gelmiştir.

Bu fırkalardan bir kısmı Allah'ın zat ve sıfatları hakkında fikir üretmeye çalışmışlar. Allah'ın bir madde olduğunu düşünüp O'nu fani şeylere benzetmiş veya sıfatları olmayan bir varlık olarak kabul etme gibi aşırılıklara sürüklenmişlerdir.

Fakat kıyamete kadar baki olacak yüce dinin temiz itikad prensiplerini kollayacak islam alimleri bu sapık inançların yanlışlıklarını insanlığa anlatmak suretiyle onları uyarmışlardır. Onlar Rasülullah'ın irşat vazifesini vereset yoluyla sürdürmüşlerdir. Bunların adetleri hayli kabarık olsa da temsil ettikleri fikirler kendilerinden sonra sistemleşerek gelişen belli başlı iki tanesi vardır. Birisi İmam Maturidi (V. 333 / 944) diğeri İmam Eş'ari (V. 324 / 936)

Bu çalışmamızda, bu iki imamın meselelerin özünde bir farklılık göstermediğini, fark gibi görünen şeylerin inancın özünü etkilemediğini, bunların sadece detaylara ait olduğunu göstermeye çalıştık.

Bu çalışma, bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde itikadi meselelerin Devr'i - Saadetten sonra Eş'ari ve Maturidiye kadar olan tarihi gelişimi ve iki imamın hayatı ve eserleri ele alındı.

Birinci bölümde, insanların islam adına ilk mükellefiyetleri olan iman - küfür ile alakalı bahisler incelendi. İki mezhep alimlerinin İmanın tarifi, mahiyeti ve tarif ve mahiyet anlayışına bağlı diğer ahkamdaki iki mezheb alimlerinin görüşleri tetkik edildi.

İkinci bölümde Allah'la kul arasında elçilik yaparak insanların neye ve nasıl inanacağını bildiren peygamberler hakkında iki tarafın sadece farklı görüşleri ela alındı.

Üçüncü bölümde insanların fiileri ve insan hürriyetini ilgilendiren meseleler. insanların fiilerinin değer kazanması ve insanın mesuliyeti ile alakalı maddelerdeki farklı görüşler ve sebepleri araştırıldı.

Dördüncü Bölümde de kendisine inandığmız Allah'ın (c) sıfatları hususunda iki imam'ın ve tabilerinin farklı görüşleri ele alındı.

Çalışmalarım sırasında beni yönlendiren, teşvik edip çalışma azmimi artıran, ilim ve irfanında çok istifade ettiğim değerli hocam Prof. Dr. Şerafeddin Gölcük'e ve hususiyle ders safhasında kendilerinden istifade ettiğim hocalarım Doç. Dr. Süleyman Toprak ve Yrd. Doç. Dr. Durmuş Özbek'e şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Tevfik Allahtandır. O'na hamdederiz.

Mustafa ÖZGEN

KONYA - 1992

KISALTMALAR

ag. eser	: Adı geçen eser
Ank.	: Ankara
AS.	: Aleyhisselam
b.	: Bin - İbn
c	: Celle - celaluhu
c.	: Cild
Fak.	: Fakültesi
İst.	: İstanbul
Mec.	: Mecmuası
R.	: Rahmetullahi - aleyh
RA.	: Radıyallahu - anh
S.	: Sahife
Terc.	: Tercüme
V.	: Vefat
Yay.	: Yayınları

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ: EŞ'ARİ VE MATURİDİYE KADAR KELAM İLMİ 1

a)Hz. Rasülüllah ve Halifeler Devri 1

b)Emeviler Devri 2

c)Abbasiler Devri 2

1- İMAM EŞ'ARİNİN İSMİ VE HAYATI 4

A- İsmi.....4

B- Hayatı.....5

a) Birinci Dönem.....5

b) İkinci Dönem.....5

c) Üçüncü Dönem.....8

C- Talebeleri.....9

D- Eserleri.....10

Eş'aride Metod.....11

2- İMAM MATURİDİ

A- İsmi ve Hayatı.....12

B- Talebeleri ve Eserleri.....16

a) Talebeleri.....16

b) Eserleri.....16

BİRİNCİ BÖLÜM: İMAN

A) İmanın Lügavi ve İstilahi Manası.....18

1- İmanın Hakikati.....18

1- Maturidilerin Delilleri.....20

2- Eş'arilerin Delilleri.....21

2- İmanda Artma ve Eksilme.....22

1- Maturidilerin Delilleri.....23

2- Eş'arilerin Delilleri.....23
3- İMANDA İSTİSNA
1- Maturidilerin Delilleri.....26
2- Eş'arilerin Delilleri.....27
4- İMANDA İTİBAR SON NEFESTEKİNE MİDİR?.....29
1- Maturidilerin Delilleri.....30
2- Eş'arilerin Delilleri.....31
5- MUKALLİDİN İMANI.....32
1- Maturidilerin Delilleri.....34
2- Eş'arilerin Delilleri.....34
6- İMAN VE İSLAM.....36
1- Maturidilerin Delilleri.....36
2- Eş'arilerin Delilleri.....38
7- İMAN YARATILMIŞ MIDIR?.....39
1- İman Mahluk Değildir Diyenlerin Delilleri.....41
2- İman Mahluktur Diyenlerin Delilleri.....41
8- ALLAH'A İMAN AKIL İLE Mİ VACİPTİR?.....42
1- Maturidilerin Delilleri.....44
2- Eş'arilerin Delilleri.....46
9- SAADET VE ŞAKAVET DEĞİŞİR Mİ?.....48
1- Maturidilerin Delilleri.....49
2- Eş'arilerin Delilleri.....49
10- DİNDEN DÖNEN KİŞİ TEKRAR TEVBE EDERSE
AMELLERİ DÖNER Mİ?.....50
1- Maturidilerin Delilleri.....52
2- Eş'arilerin Delilleri.....52

11- TEVBE'İ YEİS.....53
1- Maturidilerin Delilleri.....54
2- Eş'arilerin Delilleri.....54
12- KAFİRLERİN FARZ VE VACİPLERİ TERK ETTİKLERİ İÇİN AZAP GÖRMELERİ.....55
1- Maturidilerin Delili.....55
2- Eş'arilerin Delilleri.....56
13- ALLAH'IN KAFİRİ AFFETMESİ AKLEN CAİZ Mİ?.....57
1- Maturidilerin Delilleri.....57
2- Eş'arilerin Delilleri.....58
14- ALLAH'IN AZAP HÜKMÜNDEN DÖNMESİ.....59
1- Maturidilerin Delilleri.....60
2- Eş'arilerin Delilleri.....60
İKİNCİ BÖLÜM: NÜBÜVVET.....62
1- NEBİNİN ERKEK OLMASI ŞARTI.....62
1- Maturidilerin Delilleri.....63
2- Eş'arilerin Delili.....64
2- NÜBÜVVETİN MAHİYETİ.....65
1- Maturidilerin Delilleri.....65
2- Eş'arilerin Delili.....66
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KULLARIN FİİLLERİ.....68
1- KULUN FİİLİ.....68
1- Maturidilerin Delilleri.....69
2- Eş'arilerin Delilleri.....70

KESB VE İSTİTAAT

1- KESB.....72
A- Maturidiye Göre Kesb.....72
B- Eş'ariye Göre Kesb.....73
2- İSTİTAAT.....74
A- Maturidiye Göre İstitaat.....74
B- Eş'ariye Göre İstitaat.....75
2- BİR KUDRETİN İKİ ZIDDA GEÇERLİLİĞİ.....75
1- Maturidilerin Delili.....77
2- Eş'arilerin Delili.....77
3- GÜÇ YETİRİLEMEYENİ TEKLİF.....77
1- Maturidilerin Delilleri.....79
2- Eş'arilerin Delillleri.....80
4- FİİLLERDE GÜZELLİK VE ÇİRKİNLİK.....81
1- Maturidilerin Delilleri.....83
2- Eş'arilerin Delilleri.....83
5- KAZA VE KADER.....84
1- Maturidilerin Delilleri.....86
2- Eş'arilerin Delilleri.....86
6- İNSAN VE MELEK MUKAYESESİ.....87
1- Maturidilerin Delilleri.....88
2- Eş'arilerin Delilleri.....89
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: SIFATULLAH BAHSİ.....90
1- VUCUD SIFATI.....91
Vucud zat üzerine zait midir?.....91
1- Maturidilerin Delili.....91

2- Eş'arilerin Delili.....92
2- VUCUB SIFATI ADEMİ MİDİR?.....92
1- Maturidilerin Delili.....92
2- Eş'arilerin Delili.....93
3- BAKA SIFATI.....93
1- Maturidilerin Delili.....94
2- Eş'arilerin Delili.....94
4- KUDRET SIFATI.....94
5- İRADE SIFATI.....96
1- Maturidilerin Delili.....98
2- Eş'arilerin Delili.....98
6- SEMİ VE BASAR SIFATLARI.....99
7-KELAM SIFATI
1- Maturidilerin Delili.....103
2- Eş'arilerin Delili.....103
8- KELAM'I- NEFSİ İŞİTİLEBİLİR Mİ?.....104
9- TEKVİN SIFATI.....106
1- Maturidilerin Delilleri.....106
2- Eş'arilerin Delilleri.....107
10- EŞYANIN YARATILMASI "OL" EMRİNE Mİ BAĞLIDIR?.....108
1- Maturidilerin Delilleri.....109
2-Eş'arilerin Delili.....109

11- SIFATI HABERİYE.....109
1- Maturidilerin Delili.....110
2- Eş'arilenrin Delili.....111
12- ALLAH'IN FİİLLERİNDE HİKMETİN LÜZUMU.....111
13- HİKMET EZELİ BİR SIFAT MIDIR?.....112
14- ALLAH ÇİRKİN BİR ŞEYİ İŞLER Mİ?.....113
15- ALLAH'IN (C.C.) KAFİRİ AFFETMESİ CAİZ Mİ?.....114
NETİCE.....116

1

GİRİŞ

EŞARİ VE MATURİDİYE KADAR KELAM İLMİ

Kişinin itikadi bakımdan lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesi diye tarif edilen kelam ilminin Hz. Rasulallah (AS) dan itibaren eş'ari (V./ 324 / 936) ve Maturidi (V./ 333 / 944) ye kadar olan gelişmesini üç safhada ele alabiliriz. Hz. Rasulallah (AS) ve dört halife devri, Emeviler devri ve Abbasi'ler devri.

a) Hz. Rasülüllah Ve Halifeler Devri

Hz.Rasülü - Ekrem (AS) bisetinden itibaren Allah (c) tarafından gönderilen İslam dininin esaslarını 23 senede tedrici olarak birer birer tebliğ edip öğretti. Sahabe'i - Kiram da Kendilerine bildirilen bu ahkamı olduğu gibi kabul ettiler. Kendilerine tebliğ edilenlerden abdest, namaz, haç, zekat gibi ibadetlerle alakalı meselelerde bir çok sualler sormuşlar. Fakat Allah'ın (c) sıfatları, kaza ve kader gibi itikadi meseleleri kendilerine anlatıldığı gibi kabul etmişler bunların manaları hususunda hiçbir sual sormamışlardır. Sıfat'ı - İlahiyi kabul ettiler ancak bu sıfatlar, zati veya fiili sıfat mıdır gibi bir soru sormadılar. Kur'an' ı - Kerimde zikredilen "Yed" ve "vech" gibi sıfatları mutlak olarak kabul ettiler. Bu sıfatların manalarını tevile kalkışıp " Yed" ve "Vech"e manalar bulmaya gayret etmediler. (1)

Hulasa, Sahabe'i - Kiram (RA) Kendilerine bildirilenleri Hz. Rasülüllah'ın (AS) sohbeti bereketiyle kalplerinde hasıl olan samimiyetleriyle kabul ettiler, fazla soru sormadılar.

Dört halifeden ilk ikisi zamanında İlm'i - Kelamı ilgilendiren, mühim hadiseler zuhur etmemiştir. Ancak Hz. Osman zamanında Abdullanh b. Sebe'in körüklediği fitne Sahabe arasında bir kıpırdanmaya sebep olmuştur. Hz. Ali (RA)

---

1) Muhammed Sıddık Hasan Han, Habayetül - Ekvan fi ifdirakı'l - Ummemi Ala'l - Mezahip ve'l - Edyan s. 42 - 43.

devrinde meydana gelen "Cemel" ve "Sıffin" vak'aları ile de bu fitne tohumları islam arasında çapak salabilmiş, yeşerme isdidadını göstermişdir. Bu dönemde Şia ve Hariciler fırkası zuhur etmiş, müslümanlar arasında münakaşalar başlamıştır. Bu münakaşaların temelini insanın filleri ve büyük günah işleyenlerin durumunun ne olduğu soruları teşkil ediyordu. Ancak bu devir, sahabenin çoğunun hayatta olup Hz. Rasullullahtan aldıkları temiz inancı, Devr'i - Saadetteki kadar olmasada, muhafaza ettikleri bir devirdir.

b) Emeviler Devri

Bu dönem kelam ilmine ait meselelerin münakaşalarının yapıldığı bir dönemdir. İnsanın fiilerine doğrudan tealluk eden, insanın hürriyetinin olup olmadğı meselesinin aslını teşkil eden kader ve istitaa meselesi bu devirde tartışılmaya başladı. (2)

Kader hususunda ilk münakaşayı ortaya atan Ma'bed el - Cüheni, arkasından Gaylan ed-Dımeşki bu devirde ortaya çıktılar. Yine Cebriyye mezhebinin nüvesini teşkil eden Cehm b. Safvan çıkıp insanın hürriyetinin olmadığını bu devirde iddia etmeye başladı. (3) Büyük günah işleyenlerin durumunun ne olacağı hususu tartışılırken Vasıl b. Ata (V.80/ 699) el - Menzile Beyn el -Menzileteyn fikrini ortaya atarak Mutezile mezhebinin temellerini attı.

Tabi bu dönemde sünnet inancını müdafaa eden alimler boş durmayıp faaliyetler göstermişlerdir. Fakat bu dönemde ilm' i - Kelama dair fazla eser tevil edilmemiştir. Bu devir kelam ilmine bir başlangıç dönemidir.

c) Abbasiler Devri

Emeviler devrinde zuhur eden fikirler Abbasiler döneminde daha çok taraftar

---

2) Doç.Dr, Şerafeddin Gölcük, Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri S.7
3) Abdu'l - Kahir Tahir b. Muhammed el - Bağdadi, el - Fark Beyne'l - Fırak s. 18 - 19 Kahire, Ebu'l - Feth Muhammed b. Addu'l - Kerim eş - Şehristâni, el - Milel ve'n - Nihal, c.1. s. 30, Kahire 1961

buldu. Her görüşün taraftarları kendi iddialarını isbat için çeşitli deliller bulup kitaplar tedvinine başladılar.

Bu devir, ağırlıklı olarak Mutezili fikirlerin revaç bulduğu bir devirdir. Mutezile reisleri devlet adamları ile iyi irtibat kurup bilhassa Kur'anın mahluk olduğu iddiasını onlara benimsettiler. Neredeyle Mutezililik devletin resmi mezhebi ilan edilmişti. Kur'an Mahluktur demiyen alimlere zindanlarda işkence ediliyordu.

Bu hareketler Abbasi hükümdarlarından Mütevekkil'in (V.247 /861) iktidara gelip, alimlerden baskıyı kaldırmasına kadar sürdü. (4) Hatta o, alimleri yanına alıp mutezileye karşı cephe almıştı.

Meşhur Mutezile alimleri Ebu'l - Huzeyl el - Allaf (226 / 840) İbrahim Nazzam (öl. 220/ 835), Cahız (V.255 / 869) , Ebu Ali el - Cubba'i (V.03 / 915), Kadı Abdu- l Cebbar (V.415 / 1025) bu dönemde ortaya çıkıp kendi görüşlerini isbat hususunda bir çok eserler tedvin etmişlerdir.

Buna karşılık İmam'ı - Azam El - Fıkhı'l – Ekber ve el – Alim Ve'l - Muteallim gibi eserlerini, İmam Şafi (V. 20/ 819) " el - Fıkhı'l - Ekber'ini bu dönemde yazmışlardır. Abdullah b. Said el - Küllab (V.240 /854), Ebu'l - Abbas el - Kalanisi, Haris el - Muhasibi (V.243 /857) gibi Ehl'i - Sünnet alimleri ilm'i - Kelam ile ilgilenip eserler vermiş talebeler yetiştirmişler, böylece selef akidesini teyit edip ayakta tutmuşlardır. Bu dönem Fırak'ı - Dalle için olduğu kadar, Ehl'i - Sünnet için de hareketli bir dönemdir. Bir taraf sapık fikirlere önderlik ederken diğerleri de ehl'i- Sünnet akaidine muhafızlık yapmıştır.

İşte, Eşari ve Maturidi hicri üçüncü asırda ortaya çıkıp ehl'i - Sünnet

---

4. Dr. Fevkiye Hüseyin Mahmut, Eş'arinin "İbane'sine yazdığı takdim, S. 21, Kahire 1986

inancını yaymak için hizmet vermişler, bu istikamette kitaplar tevil edip talebeler yetiş-tirmişlerdir.

1 - İMAM EŞ'ARİ (V..324 / 936)

İSMİ VE HAYATI

A) İsmi

İsmi, Ebu -l Hasan Ali bin İsmail el - Eş'ari'dir. Sekizinci dedesi eshaptan meşhur Ebu Musa Abdullah el - Eş'aridir. (5) Ebu'l - Hasen künyesiyle tanınır.

Eş'ari diye anılmasının sebebini . saçlı olarak doğduğunu gösterenler vardır. "Eş'ar" Arabçada, saçlı, saçı uzun ve gür olan insan anlamında kullanılır. Ancak böyle bir izah pek tutarlı görünmüyor. Eş'ari diye anılması büyük dedesi meşhur sahabi Ebu Musa el - Eş'ari'nin ailesine nisbetledir. Bu zat yemende oturuyordu. Hazreti Rasülüllah'ın bisetinden sonra, bir gurup insan, başlarında Ebu Musa el Eş'ari (R) olmak üzere Habeşistana hicret edip Ca'fer bin Ebi Talip'le beraber bir müddet orada yaşamış ve İslam dinini orada kabul etmişler. İslamiyeti kabul eder etmez Hz. Rasülüllah'ın (AS) huzuruna gelip ziyaret ederler. Rasülüllah'a (AS) gelir iken yolda çok sık tekrarladıkları bir söz var. "Dostlara, Muhammet ve Sahabesine kavuşacağız" Bu söz,içlerinde olan peygamber aşkının bir alemeti olmak, bu olay da, İmam Eş'arinin neslindeki asaleti göstermesi bakımından önemlidir.

Basra'da doğduğu kesin, ancak doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. (333/ 944) senesinde Bağdatta vefat etmiştir. (6)

Babası İsmail bin Ebu Bişr İshak, tahsil görmüş sünni bir zat idi. Ancak oğlunun doğumundan sonra bir kaç yıl içinde vefat etmiştir. Vefatından önce

---

5. Taşköprüzade, Tabakatu'l Fukaha S. 55
6. Doç. Dr. Ethem Fığlalı, Çağımızda İdikadi İslam Mezhepleri, s. 44, İst. 1980

oğlunu Zekriyya bin Yahya es - Saci'ye (R) emanet etmiştir.

B) Hayatı

Eş'arinin hayatını üç dönem olarak ele alabiliriz.

1. Doğumundan on yaşına kadar,

2. On yaşından sonra Mutezile mezhebinden ayrılıncaya kadar,

3. Mutezileden ayrıldıktan sonra vefatına kadar geçen zaman. (7)

a) Birinci Dönem :

Eş'ari (R) hayatının birinci döneminde dünyevi bakımdan pek mutlu bir hayat sürmediyse de dini bakımdan şanslı bir dönem geçirmiştir. Babasının küçük yaşta vefatı onu üzmüştür, ama Ehl'i - Sünnet inancındaki ellere teslim edilmenin dini mutluluğunu görmüştür. Sünni bir hadis alimi olan babası kendine layık görüp yakıştırdığı sünnet inancını oğluna da vermeyi arzu etmiş ve oğlunu Ehl'i - Sünnet alimlerinin önemli simalarından biri olarak kabul edilen Saci'ye emanet etmiştir.

b) İkinci Dönem

Babası Eş'arinin ilk Kur'an okuma, yazı öğrenme ve ezber yapma devresinde iken vefat etmiştir. Babasının vefatından sonra Saci'den (R) hadis, fıkıh ve usulu fıkıh okuduğu gibi, Adurrahman bin Abdu's - Selam el - Cemhi , Sehl bin Nuh, M. bin Yakup el - Ma'beri gibi hadis alimlerinden hadis dinlemiştir. Ayrıca Ebu İshak el - Mervezi (V. 377 /1007) den fıkıh öğrenmiştir. Böylece Kur'an, Tefsir, Hadis ve fıkıh ilimlerini sünni alimlerden öğrenmiştir.

Eş'arinin akaid ilmiyle olan ilk irtibatı pek iyi başlamamıştır. Babasının vefatından sonra annesi, Mutezile reisi Ebu Ali el - Cübbai (V.03 / 915) ile

---

7. Dr. Fevkiye Hüseyin, İbaneye Yazdığı Takdim, S. 29, Kahire, 1986

evlenince ona evlatlık olarak kalmıştır (8) Cubbai'nin evinde kalınca onun tesirinde kalmış, onun önünde akaid ilmini öğrenmiştir. Çok zeki ve kabiliyetli bir genç olduğu için Cubbai'nin mümtaz bir talebesi olmuş, Mutezile akaidini çok iyi öğrenmiştir. Hatta Mutezile akaidi hususunda İmam kabul edilecek dereceye varmıştır. Hocası Cubbai derse gelemediğinde yerine onu tayin eder,o da hocasının yerine ders verirdi.

Cubbai, zamanının derin alimlerinden biriydi. Bilgilerini daha çok eserler telif ederek neşrederdi. Çağrıldığı münazara meclislerine, çok güvendiği Eş'ari'yi gönderirdi.

Eş'arinin hayatının ikinci dönemi olan bu itizal dönemi inançlar bakımından pek faideli değil idiyse de başka yönleri ile faideli olmuştur. Bu dönemde Mutezilenin pek mahir olduğu akli metodu iyiceöğrenmiş,davalarını akli delillerle isbat etme yeteneğini kazanmıştır.

İkinci dönem yaklaşık otuz sene kadar sürmüştür. Hicri 300 yıllarında Eş'ari, hocası Cubbai'ye Mütezilenin meşhur "Aslah alellah vacip" (kul için en iyiyi yapma zorunludur) meselesinde sorduğu bir suale tatminkar bir cevap alamamıştır. Bu mesele ihve- i selase (üçkardeş) meselesi olarak bilinir.

Bir gün Eş'ari (R) Cubbai'ye biri mümin, biri kafir, üçüncüsü de çocuk olan üç kardeşin durumunu sorar. Cubbai, Mümin olanın Cennete kafirin de cehenneme gideceğini, üçüncününde ne Cennet nede Cehenneme gitmeden sadece kendini kurtarabileceği cevabını verince Eş'ari, ikinci bir sual olarak, sabi iken öleni "Ya Rab! beni niçin büyütmedin ? Ben de Cennete girerdim" derse ne olacak der. Cubbai buna, Allah ben senin hakkında hayırlı olanı yaptım. Büyüseydin kafir

---

8) Taşköprüzade, Tabakatu'l - Fukaha S. 55

olup Cehenneme gidecektin der, diye cevap verir. Fakat bu sefer Eş'ari, o zaman kafir olarak ölen niçin beni büyüttün. Ben de küçükken ölseydim cehenneme gitmezdim derse ne olacak, diye sorunca Cubbai buna bir cevap bulamaz. (9)

Bu olayın sonucunda içindeki boşluk tam belirgin bir hale geliyor. İçinde bir teredddüt ; Mutezile mi, Ehl'i sünnet mi haklı ? Bir süre her iki tarafın delillerini karşılaştırırken gördüğü bir rüya,kendine kesin kararı verdirmişdir. Hiç adeti olmadığı halde bir ramazan günü uyuyakalır. Rüyasında Hz. Rasülüllah teşrif eder ve " Ya Ali ! benden gelen mezhebe yardım et" buyurur. Bir telaşla uyanır. Olay aynı Ramazan ayının değişik günlerinde üç kerre tekrar eder. Üçüncü rüyadan sonra on beş gün kadar evine kapanır. Daha sonra bir cuma günü, evinden çıktı. İnsanların bir yerde toplanmalarını istedi. Basra'da bulunan " el - Mescid el - Cam" camiinin mimberine çıkıp insanlara yeni itikat prensiplerini ilan etmek maksadıyla şöyle bir nutuk çekdi :

- Ey İnsanlar ! Şüphesiz beni bilen bilir . Bilmeyene kendimi tanıtacağım. Ben filan oğlu filanım. Kur'an - ı Kerim'in mahluk olduğunu, Allah'ın (c) ahirette gözle görülemeyeceğini, kötü fillerin benim gibi kullar tarafından yaratıldığını söylerdim. Artık tevbe ettim. Mutezilelere karşı çıkıp rezilliklerini ortaya çıkarmaya karar verdim.

Ey İnsanlar ! Bu müddet içinde gözünüzden kayboldum. Dellilleri incelemekte idim. Bana göre deliller birbirine denk geldi, birini diğerine tercih edemedim. Bunun üzerine Allah'tan (c) bana doğru yolu göstermesini diledim. O da bana şu kitaplarda yazdığım şeyleri ilham etti. Şimdiye kadar inandıklarımdan şu elbisemden soyunur gibi soyundum " dedi ve üzerindeki elbisenin bir kısmını

---

9. Sadettin Mesut b. Ömer et - Taftazanı, Şerhu'l - Akaid, S. 16, (İst. 1326)

çıkardı. Ehli sünnet yoluna ait yazdıklarını insanlara dağıttı. (10)

Eş'ari bu ikinci dönemde fıkıhta hanefileri,itikatta Mutezileyi takip ediyordu (11)

C) Üçüncü Dönem

Eş'arinin hayatının üçüncü dönemi Mutezileden ayrıldıktan sonra ölümüne kadar olan devirdir. Bu devirde her ne kadar Mutezile, devrin devlet adamlarından gördüğü desteği kaybettiğinden kısmen zayıflamış gibi görünse de, bu dönemde onların paralelinde doğan Fırak'ı - Dalle türemişti. Bunların ürettiği sakim fikirler insanları itikadi bakımdan sarsıyordu. İçlerine şüpheler düşürüyordu.

İmam Eş'ari Mutezilenin içinden gelmesi itibariyle onların delillerini çok iyi biliyor ve onlara karşı iyi bir mücadele veriyordu. Buna ilaveten diğer fırkaların görüşlerini de tenkit ediyordu. Çeşitli fırkaların görüşlerini red için yazdığı birçok risale ve kitaplar vardır.

Eş'arinin döneminde Ehl'i - Sünnet mütekellimlerinden Haris- i Muhasibi (V. 243 / 857) Abdullah b. Said el Küllab (V. 240 / 854) gibi meşhur alimler hayatta idiler. Fakat bunlar zühd ve takva sahibi zatlar olduklarından mütezile ile karşılıklı mübahaselere girişmek yerine kitaplar telif ederek hizmeti tercih ediyorlardı.(12) Eş'ari (R) Mutezileden olanları tek tek bulur onlarla mübaheselere girişir onları sustururdu. Hocası Cubbai'yi bile defalarca susturmuştur.

Mutezilenin arasına kendi isteği ile gittiğini görenler, sen onlardan ayrılmadın mı? Niçin aralarına karışıyorsun diyenlere cevabı şu oluyordu ;"Onlar riyaset erbabıdırlar. Vâli onlardan, kadı onlardan. Bize gelmeye tenezzül etmezler. Biz de onlara gitmezsek hak nasıl ortaya çıkacak ? Sünnete uyan insanların

10. Prof. Muhammed Ebu Zehra, İslamda Siyasi ve İdikadi Mezhepler Tarihi, (Hasan Karakaya Kerim Aytekin Terc.) S. 198 (İstanbul, 1983)
11. Taşköprüzade, Tabakatu'l Fukahâ , S. 55
12. Kıvamuddin, Duru'l - Fünun, İlahiyet Fak. Mecmuası, İst. 1928, Sayı : 7, S. 157

olduğunu nasıl bilecekler, derdi. Kanaatımızca Eş'ari bu hareketiyle Ehl'i - Sünnet alimlerine de yapmaları gereken şey hususunda bir mesaj vermiştir.

B -TALEBELERİ

İmam Eş'ari sadece kitap telif etmek veya ilim meclislerinde ilmi mübahaselerle iktifa etmeyip bir çok değerli alimleri yetiştirip etrafa göndermiş, böylece Ehl'i - Sünnet akidesinin daha geniş alanlara yayılmasına hizmet etmiştir.

En meşhur talebeleri , Bakıllan'i'nin hocası Tai, Ebu İshak el - İsferaini ve Ebu Bekir İbni Furek'ın hocası Ebu- l Hasen el - Bahili, Hafız b. Ebu Bekr el-Cürcani ve Ebu Abdullah Hamaveyh es - Seyrafi 'dir.

Eş'ari Mezhebinden kabul edilen, meşhur Kelamcıları şöyle sıralayabiliriz. Kadı Ebubekir el - Bâkıllani (V. 403/ 1013) Cüveyni (V. 478/ 1085) Gazzali (505/ 1111) Sehristani (V.548/ 1153) Amidi (V. 631/ 1233) Fahreddin er - Razi (V. 606/ 1210), Kadı Beydavi (V. 685/ 1286) Sa'duddin Taftazani (V.793/ 1390) ve Seyyid Şerif Curcâni (816/ 1413)

Eş'arinin kendi talebeleri veya talebelerinin talebeleri etrafa dağılmışlar ve Eş'ari Mezhebi'nin yayılmasına hizmet etmişlerdir. Eş'arilik Hicri 380 yıllarında önce Irak'a oradan da Şam'a yayılmıştır. Salahaddin Eyyubi'nin Mısırda saltanatı döneminde de Mısır'a yayılmış. Hatta devletin Resmi mezhebi olmuştur.

Eş'ari, Mutezile'den ayrıldıktan sonra Ahmet İbni Hambel'in (R) (V.241 / 855) görüşlerini benimsemiştir., Yani Aşırı akılcı olan Mutezileyi terkedip hadis alimlerinin yolunu tutmuştur.

Eş'arinin yirmi sene gece abdesdiyle sabah namazını kıldığını, Hz. Rasullullah'ı (AS) rüyasında görerek " Kim beni rüyasında görürse beni görmüş gibidir " hadisinin müjdesine erdiğini,Hz. Rasülüllah tarafından hususiyle övgüye mazhar olan Ebu Musa el - Eş' ari gibi bir zatın neslinden gelmesini ve fırak- ı Dallenin yayılıp sünnetin kaybolmaya başladığı bir zamanda sünneti

yeniden canlandırmasını göz önüne alınca insan başka fazilet aramaya gerek duymuyor.

ESERLERİ

İmam Eş'arinin yazdığı kitapların adeti yüzden fazla olarak sayılmaktadır. Bunlardan bir kısmını Mutezili iken yazdıysa da çoğu Ehl'i - Sünnet akidesi üzerinedir. Felsefe, tabiat, ilahiyat gibi çeşitli konularda yazmıştır. Ancak eserlerinin çoğu Kelam ilmine aittir. Kitaplarında, Ya Ehl'i - Sünnetin inançlarını açıklamış ya da fırak'i - Dallanenin fikirlerini reddetmiştir.

Eş'arinin (R) bu kadar eseri olmasına rağmen bunlaran sadece birkaçı bize kadar ulaşabilmişdir.

Bu çalışmada biz sadece zamanımızda matbu olarak bulunabileceklerin ismini vereceğiz. Matbu olanların tamamı altı tanedir.

1. Makalatu- l İslamiyyin : İslami fırkaların fikirlerini objektif bir biçimde nakleder. Allah'ın (c) isim ve sıfatlarıyla Kur'an hakkındaki görüşlerinden söz eder.

2. El - İbane An Usuli'd - Diyane : Mutezileden ayrıldıktan sonra yazdığı ilk eser olduğu sanılmaktadır. Nübüvvet bahsi hariç bütün kelami konuları ele alır.

3. el - Luma Fi'r - Reddi Ala Ehli'z Zeygi ve'l - Bida' : Kelamullah, irade kader ruyetullah, va'd ve vaid ile imamet bahisleri ele alınmıştır.

4. Risale fi İstihsani'l - Havdi Fi'l - Kelam : Nazar ve İstidlalin faydasını ele alan bir eserdir.

5. Risaletu'l - İmam : İman konusunda bir eserdir.

6. Risale Ketebe Biha ile Ehli's - Sağr Bi Babil'l - Ebvab : Eş'arinin selef akidesini ele aldığıbir eserdir.

EŞ'ARİDE METOD

Uzun yıllar Mutezile arasında kaldıktan sonra dönüş yapıp bütün ilim ve kabiliyetini Ehl'i - Sünnet itikadını terviç etmekte kullanan Eş'arinin takip ettiği metod nedir ?

Bu soruya verilecek en kısa ve özlü cevap, Eş'arinin görüşlerini, tartışmalarda aşırı uçları teşki eden Mutezile Haşviye ve Cebriye fırkalarının ortasında ifrat ve tefritten uzak bir orta yoldur. Nasların mutlaka zahirini alıp tevile başvurmaz.

Sıfatullah hususunda Mutezile ile Haşviye arasında bir yoldadır. Mutezile sıfatları inkar eder. Onlar Allah'ın sıfatları yoktur görüşündedir. (13) Mutezileye göre sıfat- ı İlahinin olduğunu söylemek kadimleri çoğaltmak demektir. Haşviye de Allahın sıfatlarının olduğunu söylerken bu sıfatların mahlukatın sıfatlarına benzediğini söylerler. Eş'ari (R), sıfatlar vardır fakat mahlukatın sıfatı gibi değildir demektedir. Böylece iki aşırı uç arasında yer almıştır.

İnsanın fiilleri hususunda da insanı, rüzgarın önündeki yaprak kadar tesirsiz gören Cebriye ile kul fiilini kendi yaratır diyen Mutezile fırkaları arasında orta bir yol tutmuştur. Eş'ariye göre insanın bir şeyi yaratmaya gücü yetmez fakat, kazanma kudreti vardır.

Eş'ari Ru' yetullah hususunda Allah' ın (c) görülemeyeceğini inkar eden Mutezile ile, Allah'ın cisimler gibi belirli bir şekilde görüleceğini iddia eden Müşebbihe fırkası arasında orta bir yol tutmuştur. Eş'ari, ahirette Allah'ın (c) görüleceğini fakat bunun belli bir şekilde olmayacağını söyler.

Eş'ari (R) büyük günahlar hususunda, günahı irtikap edenin tevbe etmezse cehennemde ebediyyen kalacağını iddia eden Mutezile ile iman olduktan sonra kişiye günah zarar vermez diyen Mürcie arasında orta bir yoldadır. Ona göre günah

---

13. Sehristani, el - Milel ve'n - Nihal, s. 44

işleyen imandan çıkamz. Sadece Allah affetmezse, günahı kadar yanar.

Örnekleri çoğaltmak mümkin ancak bu kadarı da Eş'arideki metodu anlamaya kafi gelecekdir.

2 - İMAM MATURİDİ (V.333 / 944)

A. İsmi ve Hayatı

İsmi " el - İmam Ebu Mansur Muhammed bin Muhammed bin Mahmut'tur. (14) Daha ziyade "Ebu Mansur el - Maturidi" olarak zikredilir. Maturid Semerkanda yakın bir köyün adıdır. Burada doğup büyüdüğünden köyüne nisbetle ona " el - Maturidi" denilmişdir. Semerkand' a nisbetle " es - Semerkandi" diye de zikredilir.

Maturidi'nin ailesi hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Nesebinin Halit b. Zeyd Ebu Eyyup el - Ensari (RA) ye dayandığına ait rivayetler vardır. Ahmet b. Hasan el - Beyadi (V. 1098 / 1687) Maturidi'den bahsederken isminin sonuna "el - Ensari" kelimesini de ekler. (15) Ancak bu, nesebinin mezkür zata dayandığına kesin delil olamaz. Dine olan hizmet ve yardımlarından dolayı böyle denmiş olması da muhtemeldir.

Arkadaşları Maturidi'ye " Alamü'l - Hüda", İmamü'l - Hüda" " İmamü'l - Mütekellimin" lakablarını vermişlerdir. (16) Bu lakablar arkadaşları arasındaki üstünlüğünü ve ona verilen değeri göstermesi bakımdan önemlidir.

İmam Matüridinin bizzat Kendilerinden ders aldığı dört tane hocası vardır. Bunlar, Ebu Bekr el - Cüzcani (V.200 / 815) Ebu Nasr el - Iyadi, Nasır b. Yahya (V. 268 / 888) ve Muhammet b. Mukatil er - Razi (V.242 / 862) dirler. Bunlardan el - Cüzcani, el - İyadi ve Nasır b. Yahya, Ebu Süleyman Musa el - Cüzcani (200 / 815) nin talebeleridir Ebu Süleyman da İmam Azam'ın (150 / 767) talebesi İmam

---

14. Ömer Nasuhi Bilmen Büyük Tefsir Tarihi ve Tebekatül - Mufessirin S. 37
15) Kemaladdin el - Beyadi, İşaratü'l - Meram, Min İbaradi'l - İmam, S. 23, 1368
16) Taşköprüzade Mevzuatu'l Ulum Terc. C.2 549 - 50 (İst. 1313), Dr. Ahmet Özel, Hanefi Fkıh Alimleri, S,31, Ankara, 1990

Muhammet b. Hasan es- Şeybani (3189 /804) nin talebesidir. Maturidinin Hocalarından er - Razi'de İmam - ı Azam'ın talebeleri olan Semerkandi (V. 208) 823) ve Abdullah el - Belhi (V.199 / 814) ve Es - Şeybani den ders almıştır. Ayrıca Ebu Bekr el - Cüzcani de Ebu Süleymandan başka İmam Azam' ın talebeleri olan el - Belhi ve es - Semerkandi'den ders almıştır. (17)

Hocaları hususunda verilen bu silsile ile İmam Maturidi'nin ilminin İmam Azam' a dayandığı görülmektedir. Maturidi İmam- ı Azamın beş risalesini hocalarından nakletmiştir. Onlarla birlikte bu eserler üzerinde çalışmışır. Hatta bu eserlerden " el - Fıkhı'l - Ekber" e bir şerh yazdığı da rivayet edilir. Fakat bahsedilen şerhin başka bir zata ait olduğu hususundaki görüşler daha baskındır.

İmam' ı Azam'ın eserleri şunlardır.

1- el - Fıkhu'l - Ekber,

2- el - Fıkhu'l - Ebsat,

3- Risâletu Ebi Hanife ile Osman el - Betti,

4- Vasiyyetü Ebi Hanife litilmizihi Yusf b. Halit es - Semti ,

5- el - Alim Ve'l - Müteallim,

İmam'ı - Azam'ın bu eserlerindeki görüşler sadece, inanılması gerekenlerin bir hulasası durumundaydı. Belirtilen inançların delilleri zikredilmemişdi. Zaten İmam- ı Azam'ın zamanında buna lüzum da yoktu. Daha henüz Sahabe' i Kiram ve Tabiinin nezih itikadlarına delil isteyecek kadar şüpheler ortaya çıkmamıştı denilebilir.

İmam Maturidi ve muasırı olan Eş'ari zamanına kadar Mutezili fikirler her

---

17) M. Ragıb İmamoğlu, iman Ebu Mansur Maturidi ve Tevila'tul - Kur'andaki Tefsir Metodu

tarafa yayılmış, erginlik dönemine gelmiş, hatta kısmen yavaşlamaya başlamıştı. Öte taraftan Cüheni (Ö.80 / 237) nin ortaya attığı kaderiyecilik, Cehm b. Safavan (Ö. 128 /745) nın ortaya attığı Cehmiyyenin sıfatları inkar fikri ve Sahebe (RA) devrinde İbn'i - Sebe ' Yahudisinin attığı şia tohumları yeşermiş hatta kuruyarak dikenler oluşturmuştu. Eş'ari ilmi mübahaselerin daha çok yapıldığı Basra'da, Maturidi de, Mevarau'n - Nehrde ortaya çıkıp bu fırkaların marazi fikirlerinin müslümanlara sirayet etmesine mani olmak için gayret ettiler.

Maturidi ve Eş'ari aynı devirde yaşamış olmalarına rağmen, birbirleriyle görüşmemişlerdir. (18) Ancak hedef aynı, isdifade edilen kaynaklar (kitap ve sünnet) da aynı olunca varılan neticeler de özde aynı idi. (19)

Gerçi çalışmamızın gayesi iki mezhep arasındaki farkları ele almaktır. Ancak maddeleri tek tek ele alırken belirtileceği gibi, bu farklar, özü (imanı) etkileyen bir farklılık değildir. Her ikisi de fırak'ı - Dalleye red için yola çıkarken aynı yerden çıkmışlar ve Hz. Rasülüllah' ın (AS) bildirdiği sünnet akidesine varmışlar. Her ikiside aynı hedefe varmışlar, fakat vasıtaları kullanış uslubu, delilleri ortaya atma sitili farklıydı.

Eş'ari hasımların bulunduğu alana daha yakındı. Çünkü o Mutezilinin esas vatanı olan Basra'da idi. Hadiscilerle Mutezile arasındaki savaş orada bulunuyor, eş'ari'de buna bilfiil katılıyordu. Maturidi bu savaştan uzaktaydı ama mücadelenin yankısı yaşadığı Mâveraunnehre kadar geliyordu. Oralarda da Mutezile fikrini yaymaya çalışanlar oluyordu. Maturidi, bunlara karşı koydu. Her iki imam Kur'an-ı Kerimin ihtiva ettiği inanç meselelerini akıl ve mantıki delillerle isbata çalıştılar. İkisi de nakli delillere kesinlikle sadakat gösterdiler. Ancak biri akla,

---

18) El - Mercani, Haşiye ale'l - Celal, s. 36,, İsmail Gelenbevinin Celal üzerine haşiyesinin kenarında, İstanbul, 1317

19) Muhammed Zahid el - Kevser'i, İşaretü'l Meram'a yazdığı takdim, s.9

diğerinden daha fazla yer veriyordu.

Maturidi şer'i delillerin irşadıyla akla dayanır. Akli araştırmanın gerekliliğini iddia eder. (20) Ona göre aşırı olmamak kaydıyla aklın büyük görevleri olmalıydı. Halbuki Eş'ari, belki de Kendilerineden ayrıldığı Mutezilenin aşırı akılcılığına tepki olarak, aklın payını iyice azaltmıştır.

Fazla akılcı olan Mutezile ile tamamen nakilci olan hadiscileri bir maydanın iki tarafında son uçlar kabul edersek, Maturidiyi, bu uçlardan Mutezileye yakın tarafta, Eş'ariyi de Hadiscilere daha yakın buluyoruz. Fakat Maturidilerin akılcılığı ile Mutezile akılcılığı arasındaki farka dikkat edilmelidir. Mutezile aklın vardığı sonuçları kesin sonuç kabul ederken Maturidiler bu sonuçların kesin olamayacağını söylerler. (21) Onlar da akıl ile nazar ve isdidlal ederler fakat bunları nakille teyit etmedikçe tam güvenilir kabul etmezler. Mutezileye göre akıl bir şeyin iyiliğini idrak ederse, aklın emriyle o işi yapmak gerekir. Buna karşılık, aklın kötü olduğunu anladığı şeyi de terketmek vacip olur. Maturidiye göre akıl bir şeyin iyi veya güzel olduğunu idrak etse bile o şeyin, yapılıp yapılmaması Allah'ın (c) emriyle bilinir. Eş'ari ise bunların karşısında aklın payını azaltıp, eşyanın güzel veya çirkin olduğu, nakil ile bilinir. Akıl sadece bu bildirilenleri idrake yarar. Hüküm vermede yetkili değildir kanaatine sahiptir.

Bu prensiplere göre Eş'ariye göre Allaha iman nakil ile vaciptir. Maturidilere göre akıl ile. Böylece Eş'ariye göre aklı eren sabinin imanı sahih değil, Maturidiye göre sahihdir. Eş'ariye göre dağ başındaki insan imanla mükellef değil, Maturidiye göre mükelleftir.

Çalışmamızda ela alıncak meselelerde her iki tarafın iddialarını delilleriyle

---

20) Muhammed el - Maturidi, Kitabu't - Tevhid, S. 8, Beyrut, 1970
21) Prof. M. Ebu Zehra, İslamda Siyasi ve İdikadi Mezhepler Tarihi, S. 221

birlikte ele alacağımız için burada, metod farkından kaynaklanan örnekleri çoğaltmaya lüzum görmüyoruz.

TALEBELERİ VE ESERLERİ

a) Talebeleri

Maturidinin en meşhur talebeleri, Ali b. Saîd Ebu'l - Hasen er - Rűstuğfeni (V.345 / 956, İshak b. Muhammed b. İsmail Ebu'l - Kasım es - Semerkandi (V. 342 / 953), Ebu Muhammed Abdu'l - Kerim b. Musa b. İsa el - Pezdevi (V. 390 / 1000) ve Ebu'l - Leys el - Buhari es - Semerkandi (V. 373 / 983) dir. Bunlar bizzat imamdan ders almış talebeleridir. (22)

Sadru'l - İslam Muhammed Pezdevi (V. 493/ 1100), Ebu'l - Muin en - Nesefi (V. 508 / 1115), Burhaneddin en - Nesefi (V. 687 / 1289), Omer en - Nesefi (V. 537 / 1142), Ebu'l - Berekat en - Nesefi (V. 710 / 1310), Nureddin es - Sabuni (V. 580 /1184), Ferganalı Ali b. Osman el - Usi (V. 575 / 1179), İbnu'l - Hümam (861 / 1457), Hızır Bey (V. 863 / 1458) ve Kemaleddin el - Beyadi (V. 1098 / 1687) İmam Maturididen sonra gelen en meşhur maturidi alimleridir.

b) Eserleri :

Matűrı'di sadece bir kelamcı değil aynı zamanda dirayetli bir müfessirdir. (23) Kalemi görüşlerini kaleme aldığı " TEVİLATU'L - KURAN" isimli tefsiri alimler arasında çok itibar görmüştür.

Kelam İlmine dair kitapları şunlardır :

1 - Kitabu't - Tevhid,

2 - Kitabu'l - Makalât ,

3 - Kitabu'r - Reddi Ale'l - Karamita,

4 - Beyanu Vehmi'l - Mütezile,

---

22) Dr. Ahmet Özel Hanefi Fıkıh Alimleri, S. 31

23) Ömer Nasuhi Bilnem, Büyük Tefsir Tarihi, (Tabakatu'l - Müfessirin, S. 337

5 - Reddi Usuli'l - Hamse Li Ebi Muhammed el- Bahili,

6 - Reddi Evaili Edilleti'l - Ka'bî,

7 - Reddi Kitabeti'l - İmameti Li ba'di'r - Revafıd.

Kitaplarının isimlerinden de anlaşıldığı gibi Maturidi (R) iki yönlü hizmet vermiştir. Birinci derecede İmam-ı Azam'dan (V.150/767) aldığı akideyi sistemleştirmek, sonra da sapık fırkaların görüşlerini reddetmek.

Maturidi'nin görüşleri Maverau'n - Nehr tarafında daha çok yaygınlaşmıştır. (24) Aslında iddia ettiği görüşler İmam - ı Azam'ın görüşleridir. Ancak İmam- ı Azamın kendi daha çok fıkıh alimi olarak biliniyordu. Zamanında itikadi meseleler tartışma olmadan kabul edildiğinden sadece "akaid" vardı. Maturidi zamanında akaide dair meselelerde tartışmalar çoğalınca karşılıklı tartışmalar neticesinde Kelam ilmi doğdu. Sanki kelam ilminde ilk o idi. Böylece insanlar fıkıhta İmam- ı Azam' ı,itikatta da Maturi'diyi imam kabul ettiler. Ama asıl İmam, İmam' ı- Azam (RA) dır. Birçok kitaplarda Maturidiler , Maturidi ismiyle anılmazlar. Hanefiler olarak anılırlar. (25)

Fıkıhta Hanefi olanlar ekseriyette itikadta Maturididirler. Fıkıhta Şafi olanlar da Eş'aridirler. Ancak bu kesin bir sınırla ayrılmış değildir. Çoğunluğa göre verilmiş bir hükümdür.

---

24) el - Mercani, Hasiye Ale'l - Celal S. 37, İst. 1317

25) Şeyhzade Nazmu'l - Feraidde Maturidilerden bahsederken hep "Hanefiler" tabirini kullanır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İMAN'IN TARİFİ VE MAHİYETİ

A) İmanın Lugavi ve Istilahi Manaları :

İman kelimesi Arabça " أمن " emn kökünden alınmış bir kelimedir. Emn kelimesi arabçada güven içinde bulunmak korkmamak anlamındadır. Emn masdarının evveline bir hemze getirerek if'al vaznine aktarılınca hemze bu kelimeyi ya başkasına eman vermek anlamında, ya da ; kişinin kendisinin korkudan uzak ve güven içinde kalması anlamlarında kullanılmasına sebep olur.

Arap dilinde iman, tasdik etmek, yani haber verenin verdiği haberin doğruluğuna gerçekten inanmak manasında kullanılır.

Luğavi anlamı bu şekilde olan iman, kelam ilmi istılahında Hazreti Peygamberin (AS) bizlere tebliğ ettiği dinin ve ona müteallık ahkamın doğruluğuna kalben şek ve şüphesiz inanmak anlamındadır.

İmanın lugat anlamında ittifak halinde olan İslam alimleri, imanın hakikati hususunda değişik görüşlere sahip olmuşlardır. Biz burada sadece Maturidi ve Eş'ari uleması arasındaki farkı ele alacağız.

B. İmanın Hakikati

İmanın hakikati hususundaki belli başlı görüşler;

a) iman kalbin tasdikidir. Ehl'i - Sünnetin ekserisi bu görüştedir.

b) İman kalbin marifetidir. Hazreti peygamberin haber verdiği şeyleri kalben bilmek yeterlidir. Tasdike ihtiyaç yoktur diye inananlar. Cehmiyye ve bir kısım Rafiziler bu görüştedirler.

c) " İman sadece dilin ikrarıdır. Murcie ve Kerramiye bu görüştedir.

d) "İman kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve amelden müteşekkildir. Mutezile, Havariç ve Zeydiye bu görüştedirler.(26)

---

(26) Ebu'l Kasım İshak b. Muhammed İbni'l - Hakim es - Semerkandi, es - Sevadu'l - Azam S.26, Tarihsiz

İman tasdikdir derken, Matüridiler ve Eş'ariler kalb ile tasdik hususunda aynı görüşte olmalarına rağmen dil ile ikrar, tasdikin asıl rüknü müdür değil midir meselesinde ayrı görüşlere sahiptirler.

Bu mesele, kalbi ile tasik ettiği halde hayatı müddetince bir kere bile olsa dili ile imanını ikrar etmeyen kişinin hakiki mümin olup olmadığı, dolayısıyla ahirette Cenette girip giremeyeceği meselesini tahlile bağlıdır. Dil ile ikrarı imanın rüknü kabul edenlere yani bir kerre bile olsa iman ettiğini dili ile ifade etmeyi mutlaka şart kabul edenlere göre ikrar etmeyen cennete giremez. Dil ile ikrarı asıl rükün olarak kabul etmeyenlere göre bir kere bile olsa dili ile imanını ikrar etmeyen kişi hakiki mümin olup cennete girer.

A - Matüridiler dilin ikrarını asıl rükün olarak kabul ederler. Bunlara göre tasdikin iki asıl rüknü vardır. Biri, kalbin tasdiki, diğeri dilin tasdiki. Bu ikin rükün beraber bulunmadıkça tasdik iman olamaz.

İmam Pezdevi (V.493 / 1099) (27) İmam Serahsi (V. 490 / 1097) (28) Semerkandi (V. 324 / 953) (29) Kemalüddin el - Beyadi (V. 1097 /1688) (30) gibi belli başlı maturidiler bu görüştedirler.

B) Eş'ariler: Konuşmaya muktedir olan kişinin dili ile ikrar edip mümin olduğunu ifade etmesi şarttır. Ancak bu ikrar imanın asıl mahiyeti olan tasdikten hariçtir. Asıl olan kalbin tasdikidir görüşündedir.

İmam Eş'ari (V.324 / 936), Gazzali (V. 505 / 1111), Fahruddin er - Razı (V. 606 / 1210), Şehristanî (548 / 1153), İmam Matüridi (V. 333 / 944) nın kendisi ve meşhur Matüridi alimleri olun Ebu- l Muim en - Nesefi (V. 508 /1115) ve Ebu- l

27) Pezdevi, Ehl- i Sünnet Akaidi Prof. Dr. Ş. Gölcük, Terc. S. 209, İst. 1988
28) Aliyyu'l Kari, Şerhu'l Fıkhı' l- Ekber, S. 86, Kahire, 1955
29) Ebu'l Kasım İshak b. Muhammed İbn'l Hakim es - Semerkandi, es - Sevadu'l - Azam, Tarihsiz
30) el - Beyadi, işaratu'l - Meram, S. 86

Berakat en - Nesefi (V. 710 / 1310) bu görüştedirler. (31)

1. Matürilerin Delilleri

a) İman lugat bakımından tasdik demektir. Tasdik ise kalb ile olduğu gibi dil ile de olur. Hatta dil ile ikrar kalb ile ikrardan daha açıktır. O halde hem kalb ile tasdik hem de lisan ile tasdik (ikrar) imanın birer rüknüdürler.

b) Maturidiler ikinci bir delil olarak ta " مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ " Kalbi iman ile mutmain olduğu halde, (dinden dönmeye) zorlanan hariç, kim, iman ettikten sonra Allah'ı inkar ederse,..... " (32) ayetini ileri sürerler. Bu ayetten, kişinin kalbinde iman olmasına rağmen dili ile küfür kelimesini söylerse kafir olacağını anlamaktalar. Kişi dilinin söylediği ile küfre nisbet edilebiliyorsa, yine dilinin söylediği kelime- i şehadet ile imana nisbet edilebilir. Çünkü iman küfrü, küfür de imanı terktir. İkisinin de husulü aynı vasıtayladır.

c) Birde Maturidiler " أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ " La ilahe illallah deyinceye kadar insanlarla mukatele etmeye emrolundum. (33) Hadis- i şerifini delil olarak ileri sürerler. Buradan insanların,ancak dilleri ile imanlarını ikrar ettikten sonra, mümin kabul edilebileceğini anlıyoruz. Yoksa dili ile ikrar etmeyene kafir muamelesi reva görüleceği anlaşılmaktadır.

d) Bir şeyi rükün olarak kabul ederken ihtiyata dikket etmek gerekir. Bilhassa, çok mühim bir mesele olan iman hususunda daha da ihtiyatlı olmak gerekir. Buradaki ihtiyat ta dilin ikrarını da duymaktır.

31) Eş'ari, Kitabu'l - Lum'a s. 75, Ebu 'l - Muin en - Nesefi , Tebsiratu'l - Edille S. 246/ a, Bahru' l - Kelam, S. 31
32) Nahl, 106
33. Buhari, Tecridi Sarih Tercemesi c. 1, s. 38 ANK. 1987

2 - Eş'arilerin Delilleri

Eş'ariler görüşlerini teyit etmek için şu ayetleri delil getirirler;

" أُولَٰئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ "İşte bunlar, kalblerinde iman yazılanlardır" (34) ve " وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ " kalbi iman ile mutmaindir. (35) Bu ayetlerde imanın mutlak kalbte olduğundan bahsedilmektedir. Dil ile ikrardan bahsedilmemektedir.

Eş'ariler yukarıda Matûridilerin delili olarak bahsi geçen hadisi şöyle izah ederler. Burada La ilahe illallah demek sadece dünyada mümin muamelesini icra etmek için şarttır. Dili ile böyle bir şeyi söylemezse kişi kullar yanında mümin kabul edilmeyebilir. Ancak, imanın esas değeri Allah (c) katında olanıdır. Bu da kalbte olan tasdiktir.

Matûridiler de Eş'arilerin delillerine şöyle cevap verirler ; Tasdik her hal- ü kârda sabit olan ,ikrar ise ona tâbi ve ona delil olabilen ve kendisine mutabık olduğu takdirde muteber bir rükündür. Mezkür ayetle de sadece esas rükün olan kalbin tasdiki zikredildi. Buradan, iman için sadece kalbin tasdikinin yeterli olabileceği görüşüne varamayız.

Yukarıdaki izahlarda da görüldüğü gibi, imanda dilin ikrarı meselesinde İmam Matûridinin kendisi ve belli başlı Matûridi alimleri olan Ebu'l - Muin en - Nesefi ve Ebu- l Berekat en - Nesefi gibi alimler de Eş'ari mezhebi istikametinde rey beyanında bulunmuşlardır. Kemal b. Ebi Şerif " el - Musamere"sinde Ebu'l - Berakat en - Nesefi'nin şu sözünü nakleder. "İman tasdikten ibaretter. Hazreti Rasülüllah' ı getirdiği şeyler hususunda kalbiyle tasdik eden kişi gerçek mümindir. İkrar asıl bir rükün değil, sadece sahibine islam ahkamını icra etmek için gerekli bir

---

34) Mücadele, 22
35) Nahl, 106

şarttır. Yani ikrar kulun vefatından sonra, cenaze namazını kılmak, müslüman kabristanına defnedilmek, kanının korunması , müslüman kadınlarla evlenebilme izni gibi ahkamı tatbik edebilmek için şarttır. (36)

Burada iki mezhebin imanın hakikatının tarifindeki farklılığının önemli bir fark olmadığını görüyoruz. Uzun süre müslümanlar arasında yaşamış insanlardan şöyle veya böyle, diliyle imanını belirten kelimelerin mutlaka sadır olacağını açıkca müşahade ederiz. Bu mesele esas itibariyle, ya iman ettiği an ile vefatı arasında çok kısa bir zaman geçen veya yaşadığı yer ve şartlar bakımından aşırı sıkıntı içinde olan, ya da konuşmaktan tamamen aciz olan kişileri ilgilendiren bir hükümdür. İman her ferdin ayrı ayrı mükellef olduğu bir vazife ise, her şahsın kendine ait durumundaki ahkam vuzuha kavuşturulmalıdır. Ve islam ulaması bunu yapmıştır.

2. İMANDA ARTMA VE EKSİLME

İman artıp eksilir mi meselesındeki farklı görüşler imanın tarifinden kaynaklanmaktadır. Ve bu ihtilaf öze tealluk eden bir ihtilaf değil ancak lafzî bir ihtilaftır.

İmanın artıp eksilmesini kabul etmeyenler imanı, kalbin mutlak tasdiki olarak almakta, artıp eksilebileceğini iddia edenler de itaat ve masiyyeti İman mefhumu içersinde düşünmektedirler. Bu ikincilere göre İman, itaatlar arttıkça artar eksildikçe de eksilir. (37) Aşağıda görüleceği gibi her iki tarafın da karşılıklı delilleri var. İmanın artıp eksileceğini söyleyenler ayet ve hadislerin zahirine hükmetmekte, artıp eksilmeyi kabul etmeyenler ise bu ayetlerin teviline gitmektedirler.

A - Matüridiler : İman artmaz ve eksilmez görüşündedirler. İmam Azam Ebu Hanife (V. 150/767) (38) Pezdevi (V. 493 / 1100) (39) İmamu'l - Harameyn

---

36) Kemal b. Ebi Şerif el - Musamere, S. 289 - 290
37) Kemal b. Ebi Şerif, el - Musamere, S. 327
38) Ebu Hanife, el - Vasiyye, S. 2, 1289
39) Pezdevi, Ehl- i Sünnet Akaidi, Prof. Dr. Ş. Gölcük Terc. S. 219, Sabuni, el - Bidaye, B. 90

(V.478 / 1085) ve Fahreddin er Razi (V. 606 / 1210) (40) gibi bazı Eş'ariler de bu istikamette rey belirtirler.

B. Eş'arilere göre iman artar ve eksilir . (41)

Matüridilerin Delilleri

a) Bu hususta en çok dikkat çeken delili İmam Azam Ebu Hanife (V.150/ 767) (R) vasiyyet isimli risalesinde ifade eder. "Biz imanın artmadığını ve eksilmediğini kabul ederiz. Çünki imanın artması küfrün azalması, imanın azalması da küfrün artması ile tasavvur edilebilir. Bir kişinin aynı anda hem mümin hem de kafir olması mümkin mi ? Mümin hakkan mümin kafir de hakkan kafirdir. Küfürde şüphe olmadığı gibi imanda da şüphe yoktur. Çünki Allah Teale Kuran - ı Kerimde " أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا " işte bunlar hakikaten müminlerdir" (42) ve " أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا " işte bunlar hakikaten kafirlerdir " (43) buyurmaktadır. Ümmeti Muhammedin âsi ve günahkarları da mümindirler". (44)

b) Maturidiler, İkinci delil olarak da şöyle derler. İmanda vacip olan katiyyet derecesine varan tasdiktir. Bu şekilde kati olan tasdik de her hangi bir değişikliği kabul etmez. Zira değişiklik, mevcudu bozmayla olur. Yani, mevcut tasdikteki kesin karar ve inancın değişmesi düşünülemez. Ancak şüpheli olan şeylerdeki inanç artar ve daha kesin olur. Zaten imanda şüphe olsaydı o iman yakin ifade eden tasdik olamaz ve iman sahih olmazdı.

2. Eş'arilerin Delilleri

a) Eş'ariler bu hususta bazı ayetleri delil olarak gösterirler. Burada sadece iki tanesini zikredeceğiz.

40) F. er - Razi el - Muhassal S. 570
41) İbrahim el - Bacuri, Tuhfetu'l - Murit Haşiye Ala Cevhereti't - Tevhid, S. 30
42) Enfal , 4
43) Nisa, 151
44) Ebu Hanife, elvassiyyet S. 3

" وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا " Kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğu zaman imanlarını artırır" (45) ve " İmanlarına iman katsınlar diye" .....(46) Eş'ariler bu ayetlerde imanın artacağından açıkca bahsedilmektedir diyorlar.

İmam- ı Azam (R) (V.150 / 757) İmanda artma ve eksilmeye delalet eden ayetleri şöyle tefsir eder ; Sahabe'i - Kiram önce gelen farzlara iman etmişlerdir. Daha sonra herhangi bir farz geldikce onlara da inandılar. Böylece imanlarının hakikatı olan yakin derecesindeki tasdik değil de kendisine inanılan (mümenün bih olan) farzlar artmıştı. Bu durum ancak Sahabe- i Kiram (RA) zamanında düşünülebilecek bir şeydir. (47)

Sa'duddin et - Taftazani (V. 793 / 1390) bunun sadece Asr- ı Saadet'te olmayıp daha sonra da olabileceğini iddia eder. İcmalen bilinene icmalen iman, tafsilen bilinene de tafsilen iman vacipdir. Elbette tafsilen olan imanın icmâlî olandan farkı vardır der. (48)

b) Eş'ariler ikinci delil olarak ; eğer iman artıp eksilmeseydi, ümmetten sıradan bir ferdin imanının peygamberlerin (AS) imanına denk olması gerekirdi derler.

Maturidiler buna şöyle cevap verirler. Buradaki eksiklik ve fazlalık imanın zatında değil, ancak imana zait olan parlaklık ve nur gibi sıfatlarındadır. Alemin hadis olduğuna deliller vasıtasıyla kesin bir inaç elde edince, bu kesin inanç, bir ikinin yarısıdır sözündeki kesinliğe benzer. İki şeyden delili daha açık olandaki inanç diğerinden daha süratlidir bunu gören kişi de birincideki kesin hükmün

---

45) Enfal, 2
46) Fetih, 4
47) Ebu'l - Muin en - Nesefi, Tebsiratu- l edille Vr. 248 / b. Kayseri, Raşit Efendi Kütüphanesi
48) S.et - Taftazani, Serhu- l Akaid, S. 157, İst. 1326

diğerinden daha güçlü olduğunu sanır. Halbuki bu kuvvet imanda değil akıldadır.

İki mezhep arasındaki farkın sadece lafzi bir fark olduğu açıka belli olmaktadır. İman artar eksilir diyenler iman- ı kamili, artıp eksilmez diyenler imanın aslı olan yakin derecesindeki tasdiki düşünüyorlar.(49) Buna göre, Maturidilere göre de imanda artma ve eksilme olabilir. Ancak bu artma imanın aslında değil vasfındadır. Bunlara göre imandaki artıp eksilme insanın başının alınıp veya vucuduna takılması gibi değil, sakalının uzaması veya kesilmesi gibidir. Baş vucudunun aslına dahildir. Ancak sakal insanın insan olması için mutlaka gerekli bir uzuv değil, sadece bir vasfıdır. Bazı insanların imanı, vasıfları bakımından diğerlerininkinden farklıdır. Müminlerin aralarındaki fazilet ölçüleri buna bağlıdır. Hatta İmam'ı - Azam (V. 150 / 767) bu hususta şöyle söyler. " İmanım Cebrail'in imanı gibidir derim, fakat Cebrailin imanın mislidir (aynıdır) diyemem, zira misl kelimesi bütün sıfatlarıyla eşitliği gerektirir" (50)

Görüldüğü gibi her iki mezhep alimleri sanki aynı şeyi söylüyorlar, ancak söyleyişleri ve ifade şekilleri biraz farklı.

3. İMANDA İSTİSNA

İmanda istisna kişinin ben inşaallah müslümanım demesidir. Bu meselenin aslı, mümindeki gerçek olan iman şu haldeki iman mıdır yoksa son nefesteki iman mıdır sorusuna verilecek cevapla alakalıdır. Mümindeki imanın şu anda geçerli olduğunu kabul edenler, inşaallah müslümanım demeyi caiz görmezlerken, son nefesteki imanı esas kabul edenler caiz görürler.Bu hususta da Maturidi ve Eş'ariler bakış açılarının farklılığından doğan farklı görüşlere sahiptirler.

A- Matüridiler, İnşaallah müslümanım demek caiz değildir görüşündedirler.

---

49) F. er - Razi, el - Muhassal S. 571 Dr. Hüseyin Atay tahkiki ile Kahire, 1991
50) Pezdevi, Ehl' i - Sünnet Akaidi 220

İmam' ı - Azam Ebu Hanife (R) 53150 / 757) (51) İmam Maturidi (V.333 /944) (52), Ebu l-Muin En nesefi (V. 508 /1115) (53) gibi Maturidiler ve Eş'ariyeden olmasına rağmen Bâkıllanî de (V. 403/ 1013) bu istikâmette rey belirtirler.

B. Eş'ariler, inşaallah müslümanım demek gerekir görüşündedirler. İmam Şafii (V. 214 / 819) İmam Eş'ari (V. 324 / 936) İbn - i Fürek (V. 406 / 1015) Fahru er - Razi (V. 606 / 1210) gibi Eş'ari alimleri bu görüşü kabul etmişlerdir.

1. Matüridilerin Delilleri

Matüridiler bu görüşlerini isbat etmek için akli ve nakli birçok delilleri göstermişlerdir bunlardan birkaçı şunlardır.

a) İman, ancak tam kesinlik kazanmış bir tasdik halinin varlığınadn sonra sahih iman olur. Halbuki bir şeyde şart koşmak, o şeyin bağlı olduğu şarta göre mualllakta olmasını gerektirir. Böyle bir durum verilen kararda katiyyetin olmadığına delalet eder. Katiyyet olmadığı yerde şüphe vardır. İmanda şüphe caiz değildir.

b) Matüridiler, Eş'ariler tarafından ileri sürelebilecek bir itirazı da dikkate alarak ikinci bir delil daha öne sürerler.

Söylenen "İnşaallah" sözü şüpheye mebni olarak söylenmemiş bile olsa, konuşma uslubunda bu ifade yer alınca devamlı bir şüphe bulunduğu zannını vermektedir. En azından iman gibi çok hassas bir kararda bu zannı ortadan kaldırmak için "İnşaallah" kelimesini kullanmamak gerekir.

c) Allah Teale Kuranı Keriminde " أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا " İşte onlar hakikaten muminlerdir" (54) buyurmuştur. Burada, işaallah yerine "hakkan" buyurulmaktadır.

---

51) S. Taftazani, Şerhu- l Makasid C. 2. S, 263
52) Maturidi, Kitabu- t Tevhid, S.,388
53) Ebu'l Muin en - Nesefi, Bahru- l Kelam, S.22
54) Enfal, 4

Ayrıca bu ayette Arapçadaki bir gramer inceliğine dikkat etmek gerek. Buradaki belirtilen hükmün bir cümle'i -ismiye ile ifade edilmesi, imanın o insanlarda bizzat varlığına delalet eder. Çünki Cümle-i ismiyeler sübut (sıfatın şahısta devamlı var oluşunu),cümle- i fiiliyeler de teceddüd (sıfatın şahısta yeniden var oluşunu) ifade ederler.

d) İşallah müminim sözü, inşaallah hayattayım yaşıyorum demeye benzer. Konuşabilen insanın hayatından şüphesi ne kadar manasız ise, inanan insanın imanından şüphesi de o kadar manasızdır.

2. Eş'arilerin Delilleri

Eş'ariler de görüşlerinin doğruluğunu isbat için bir takım delliler getirirler. İşte bunlardan bazıları.

a) Kişi ben hakikaten müminim der de inşaallah müminim demezse, Allah Teale'nın gayba dair olan ilmine ait bir hüküm vermiş olur. Allah'ın (c) kâfir olarak öleceğini bildiği hiç bir fert mümin olarak can veremez. Zira ilm- i ilahi değişmez. Tebeddül etmez. Kişi hakikaten müminim diyor fakat ilm- i İlahide - Allah korusun - kafir olarak öleceği hükmü varsa, bu kişi ilahi ilmin tam tersine bir hükümden bahsetmektedir. Bu caiz değildir. O halde inşaallah diyerek, kararı Allah'ın (c) iradesine havale etmek gerekir.

Eş'arilerin bu delilleri tamamen kendi bakış açılarına ve itibar ettikleri noktaya uygundur. Çünki onlara göre kişi hayatının sonuna kadar mümin yaşasa da son anda - Allah korusun - imanını kaybetse, o zamana kadarki hali kendine hiç faide vermez. (55)

İmanın son nefesteki durumu hususunda Maturidiler de aynı görüşteler.

---

55) Aliyyu 'l - Kari, Şerhu- l Fıkhı- l Ekber, S.141

Ancak ileride de görüleceği gibi, Maturidilere göre cennetlik kişi (said) Cehennemlik (şaki) olabilir veya şaki, said olabilir. Buna bağlı olarak Eş'arilerin bu deliline şöyle bir izahla cevap verirler. Kişinin ben müminim diye hüküm vermesi sadece şu andaki imanının küfrü nefsinde iptal etmesine binaendir. Yoksa imanda şüphe olurdu. Ben hakikaten müslümanım sözü, hayatın sonundaki ilm'i - ilahiye göre değil, ilm'i - ilahinin şu andaki tealukuna göredir. Çünkü Allah (c) her şeyi mevcut olduğu zamanda, olduğu hal üzere bilir. (56)

b. Eş'ariler ikinci bir delil olarak ta şöyle söylerler. İman nimeti meziyyetlerin en üstünüdür. Kişinin ben gerçekten müminim demesi en üstün mevkii elde ettim diyerek kendinde bir emniyyet ve gurur duymasına sebep olur. Bu da müminde bulunması gereken tevazı ve inkisar duygusuna ters düşmektedir. O halde "hakikaten" kelimesi yerine " inşaallah" kelimesini kullanarak konuşması daha iyidir.

Aynı görüşü paylaşmasına rağmen Allame Taftazani (V.793/ 1390) Eş'arilerin bu delilini zayıf bularak şu soruyu sorar ?Tevazu fikri niçin sadece iman meselesinde düşünülüyor ? Eğer her hangi bir meziyyetle gururlanma olmasın diye inşaallah denecekse, niçin diğer ibadetlerde kullanılmıyor ? (57)

C) Eş'ariler başka bir delil olarak,İblis'ten bahsedilen bir ayette

" وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ " O kafirlerden idi" (58) ifadesi var. İblis bir ara imanlı görünüp meleklerin hocası olacak kadar ilerlemesine rağmen kendisinden iman hali görülse de, asıl küfür hali nefsinde hep var olmuştur. Bu ifadeten imanda muteber olanın son nefesteki iman hali olduğunu anlıyoruz. Gelecekte ne olacağımızı sadece Allah Teala bilir. O halde hükmü Allah'ın (c)

---

56) Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekr es - Sabuni, el, Bidayefi Usuli'd - Din s. 91. Bekir Topaloğlu tahkıki ile, İst. 1978
57) S. Taftazani, Şerhu- l Makasıd C.II, S. 263, İst. 1305
58) Sad, 74

iradesine havale etmek gerekir derler.

Burada Eş'ariler " كان " fiilini kendi manasında (oluş bildirme) kullanıyorlar ve "Kafirlerden idi" manasını tercih ediyorlar.

Matüridiler bu ayetteki " كان " fiilini " صار " fiili manasında kullanarak cevap vermişlerdir. Yani ayetin meali " Müminlerden idi (ancak sonradan) kâfirlerden oldu" iman hali küfre intikal etti manasını tercih etmek gerekir diyorlar.

Matüridi ve Eş'arilerin delillerine ve birbirlerine söylediklerine bakınca bu meselelerde aralarında birbirlerini itham eden bir ifade görememekteyiz. Her iki tarafın da imanda itibar ettiği durum diğerine göre de mühim ancak, biri imanın son andaki halini daha çok dikkate alırken diğeri, son nefesteki hale bizi şimdiden hazırlayacak olan şu andaki iman halini daha mühim bulmaktadır. Ve kararlarını bu bakış açısından vermektedirler.

Burada tekrar hatırlanacak en önemli nokta, İnşaallah cümlesini kullanmayı tercih eden Eş'arilerin, bu cümleyi hiç bir zaman şu andaki iman halinden şüphe etme anlamında kullanmadıklarıdır.

4 - İMANDA İTİBAR SON NEFESTEKİNE MİDİR ?

Bu mesele hem, kişinin imanında istisna yapıp yapamayacağı hem de ileride ele alacağımız irtidat (dinden dönme) halinden sonra amellerinin tekrar sahibine dönüp dönmeyeceği meseleleri ile de yakından ilgilidir.

A. Matüridiler, bu hususta hali hazırda imanı olan hakikaten mümin bir fert, küfrü olan da hakikaten kafirdir. Son nefesteki durumlarının değişme ihtimali şu andaki verilecek hükmü değiştirmez görüşündedirler.(59)

B. Eş'ariler, kişinin imanı veya küfrü, İman' ı - Muvafat diye tabir edilen

---

59) es - Sabuni, el - Bidaye, S. 91

son nefesteki iman haline göredir. Şu anda mümin veya kafir olması bir şey değiştirmez. Çünkü kişiyi kurtaracak olan iman son nefeste sahip olabildiği imandır. Son nefeste imana gelecek bir kâfire, şu anda sen hakikaten kâfirsin denmemelidir. Son nefesinde kâfir olarak ölecek bir kişiye de sen hakikaten müminsin denmemelidir görüşündedirler. (60)

Eş'arilerin bu iddiaları imanda istisna meselesindeki iddiaları paralelindedir. Hatta bu iddialarını istisna meselesine delil olarak ta öne sürerler. Eş'ariler kişiyi esas kurtaracak olan son nefesteki iman halidir görüşünde olduklarından, ve ilm- i - İlahi kullara göre bir gayb olduğundan, kişinin inşaallah müslümanım demesini caiz görürlerken, Matüridiler, iman'ı tencizi denilen, hali hazırdaki iman haline itibar ettiklerinden ben hakikaten müslümanım deyip inşaallah dememek gerektiği görüşündedirler.

1. Matüridilerin Delilleri

a) Matüridiler bu hususta şu ayeti delil gösterirler

" وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ " kim Allah'a (c) olan imanını küfre çevirirse ameli boşa gider" (61) Bu ayetten kişiden küfür hali olmadan önce geçerli bir imanın bulunduğu anlıyoruz. Yoksa amelleriniz boşuna gider demenin bir anlamı olmazdı. Zira amelin olabilmesi için imanın var olması şarttır. İmansız amel olamaz.

b) Matüridiler diğer bir delil olarak ta şöyle diyorlar : Kafir küfründen dönerse tevbesinin kabul olup mümin olacağını hepimiz kabul etmekteyiz. Yani, tevbe edince kafirin küfrü imana dönüşüyor. Demek ki bir önceki hali olan küfür imana dönüşebiliyor. Böyle bir kişi mümin olarak ölürse daha önceki küfür

---

60) Taftazani, Şerhu- l Akaid, S. 163, Aliyyü'l - Kari Şerhu- l Fıkhı- l ekber, S. 141
61) Maide, 5

halinden tevbe etmesinin bir anlamı olmaması gerekirdi. Madem ki tevbesi kabul, o halde imandan önce bir küfür hali vardı diyebiliyoruz. Allah (c) insanları oldukları zamandaki bulundukları hal üzere bilir. Kişiyi imanlı halinde mümin, küfürlü halinde de kafir olarak bilir. Eğer imanlı halinde kâfir olarak bilse, kişiyi olduğu halden farklı bir şekilde bilmiş olurdu. Allah Teala'yı böyle bir halden tenzih ederiz.

2. Eş'arilerin Delilleri

a) Eş'arilerde şu ayeti delil olarak ileri sürerler.

" فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ "

İblis haricinde bütün melekler secde ettiler. (İblis secdeden) kaçındı. Büyüklük tasladı. Zaten (ilm- i ezelide) kafirlerden idi. (62)

Eş'ariler buradaki " وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ " kavli celiline zaten kafirlerden idi manasını vererek, bunun, İblisin secdeden kaçınıp büyüklük taslamasının asıl sebebini ifade ettiğini söylerler. Yani, iblis nasıl secdeden kaçınmasın ki zaten kafirlerden idi derler. Buradan da secde ile emrolunmadan önce de kendisinde küfrün olduğunu anlıyoruz. Sonunun küfür olduğunu zaten biliyoruz. Bu iki zaman arasında kalan zamanda da hakikaten mümin olmadığını anlıyoruz.

Maturidiler, buradaki " كان " fiilinin" صار " manasında, yani bir halden diğerine geçiş manasında olduğunu iddia ederler, ve ayete " önce müminlerden idi sonra kafirlerden oldu, iman hali sonradan küfür haline dönüştü derler.

Hakikaten,Cennette Allahın sadece ibadet içih yarattığı, nurdan yaratılmış mümtaz varlıklar olan meleklere başkanlık etmiş, uzun süre ibadetle meşgul olmuş

---

62) Bakara 34

birisinin o halinin küfür olduğunu düşünmek akla biraz uzak bir ihtimal gibi görünmektedir. Kâfire kâfir olduğu halde mümtaz yaratıklara başkanlık görevini yüklemenin akli dayanağı, bu görevi mümine vermenin dayanağından zayıf görünüyor.

Asrı saadette de Hz. Rasülüllah' ın (SA) müşriklere karşı savaştığını ve savaştığı kişilerden çoğunun sonra sahabe'i kiram saflarına girdiğini hepimiz biliyoruz. Ve bu zatlar hep müslüman olarak vefat etmişlerdir. Ancak, buna rağmen Hz. Rasülüllah'ın (AS) müslümanlara karşı savaştığını söylemenin doğru olmayacağı aşikârdır.

b) Eşa'rilerin ikinci delilleri de akli bir benzetmedir. Şöyle diyorlar. Yerini küfre bırakan iman, başlanıp bitirilememiş namaza benzer. Sonuna kadar sürdürülemeyen namaz, namaz kabul edilmediği gibi son nefese kadar devam ettirilmeyen iman da hakiki iman kabul edilmemelidir.

Maturidiler, bu benzetmeyi kabul etmezler. İman, tasdik hasıl olur olmaz tam bir imandır ve bir bütün halini alır. Çünki imanın tamamı kalbî tasdik ve lisan ile ikrardır. Tasdik ve ikrar ikisi bir arada bulununca iman tamamlanmıştır. Bu da çok uzun bir süre almaz. Bir anda olabilir yorumunu yaparlar. Yarıda bırakılma benzetmesini doğru bulmazlar.

Bu meselede de her iki mezhep alimlerinin iman meselesine aşırı bir hassasiyet gösterdiklerini,en küçük ihtimali bile iman meselesinde dikkate almaya çalıştıklarını görüyoruz. Birinin şu andaki imana sahip çıkarak, muhafazası için gayret gösterip husn'i - hatimeye kadar olan zamanın iyi değerlendirilmesine teşvik ettiğini diğerinin de daha çok son nefeste imanla vefat edebilmenin ehemmiyetine dikkat çekmeye gayret ettiğini görüyoruz. Neticede iki tarafın da hedefi, imana iyi sahip olabilmekdir.

5.MUKALLİDİN İMANI

Mukallit, lugat anlamında taklit eden, başkasının sözünü delil aramadan kabul eden kişi demektir.

İlm'i -Kelam istilahında ise inandığının delillerini görmeden ve delil araştırmadan inanan kişidir.

Bu tarife göre müslüman ülkesinde dogup büyümüş ve müslümanlar arasında yaşamış bir insanın mukallit olarak kabul edilmesine imkan yoktur. Mukallit dağ başında büyümüş,halk arasına karışmamış ve ilk müslüman olduğu anda sadece kendine söylenilenleri kabul etmiş, bu alemin yaratıcısı kimdir ve hangi sıfatlara sahiptir diye düşünmemiş kişidir. (63) İşte böyle bir kişi iman ettikten sonra istidlale varmadan ölmüşse cennetlik midir cehennemlik midir meselesinde Maturidi ve Eşa'ariler arasında ihtilaf vardır.

Tarifte bahsedilen kişi taklit ettiği kişinin verdiği habere inanır, fakat vebali de ona yükleyerek, dediği doğruysa haktır, yanlış ise vebali boynuna derse bu kişinin imanının sahih olmadığı hususunda ittifak vardır. Çünki bu insan şüphe içindedir. Şüpheyle iman olamaz. (64)

A. Maturidilerin görüşü ; Taklidi olarak itikad eden kişinin imanı sahihdir. Fakat istidlali terkettiği için asidir. İmam- ı Azam (V.150)767), Evzai (V. 157 /773), Şafii (V. 204 /819), Ahmet b.Hanbel (V. 241 / 858) ve Maturidi (V.33/ 936) gibi alimler bu görüştedirler. (65)

B.Eş'arilerin Görüşü: Dini akidelerde taklit ile iktifa edilemez. İnandıklarını delilleriyle bilmelidir şeklindedir. İmam Eş'ari (V. 324 /936) Bakıllani (V. 403/ 1013) İsferaini, İmamu'l - Harameyn (V.478/ 1085) gibi alimler bu görüştedirler. (66)

İmam'ı- Eş'ariye göre imanın sahih olmasının şartı inandığının delilini en azından kalbiyle bilmektir. İlim erbabının yaptığı gibi belli başlı tanımlar kullanarak lisanıyla ifade etmesi şart değildir.(67)

---

63) Nureddin es - Sabuni, el - Bıdaye,S. 89
64) Ebu Mansur Abdu'l - Kahir el - Bagdadi Usulu'd - Din s. 254, İst. 1928
65) Şeyhzade, Nazmu- l Feraid, S. 42 - 43, Mısır, 1317
66) Şeyhzade adg. eser. S. 42
67) Nureddin es - Sabuni, el - Bidaye S. 89, Kasım b. Kutluoğa, Hasiye Ale- l Müsayere S. 301, Aliyyu- l Kari ag. esr. 143

Böyle bir kişi Eş'ariye göre kesin mümin kabul edilmese de mümin ismine layık olmuş bir kişidir. Bu kişi kafir de kabul edilmez. Çünki kendinde tasdik vardır. Sadece istidlali terkettiği için günahkar olur. Bu kişinin durumu Allah'a kalmıştır. İsterse affedip Cennete gönderir, istersede günahı kadar azap ettikten sonra cennete gönderir.

1. Matüridilerin Delilleri

a) Matüridiler şunu ileri sürerler. Hz. Rasülüllah (AS)ve eshabı kiram (RA) nazar ve istidlali olmayan sıradan kişilerin ilk sözünden itibaren imanlarını kabul etmişler. Bunlara, inanılacak şeylerin delillerini de öğretmekle meşgul olmamışlardır. İnandıklarının delillerini de bilmek şart olsaydı, onlara inandıklarının delillerini de mutlaka öğretirlerdi.

b) Matüridiler bir de şöyle bir yaklaşımda bulunurlar. Hadisi şerifler ve İcma- i Ümmet ile sabittir ki en kalabalık grup olarak Cenneti dolduracak olanlar, Ümmet'i -Muhamettir. Hepimiz biliyoruz ki bu ümmetin çoğu inandıklarının delillerini bilmeden taklit ile inanmaktadırlar. Sadece istidlal edebilenler mümin sayılsaydı bu ümmedin Cenneti doldurmaları mümkün olmazdı.

c) Mümin, imana delalet eden kelime - i tevhidi diliyle telaffuz edip kalbiyle tasdik edince müminlerce vadedilen nimetlere nail olur. Birisi bir haber getirse başka birisi de evet doğrudur kabul ettim dese o, ona inandı demenin mantıksız bir tarafı yoktur. Mukallit de Allah'ın (c) haberini işitip tasdik edince mümin olur. Dolayısıyla İnandığının zıttına ihtimal vermeden doğruluğuna kesin olarak itikad mukalittede de vardır. Ve imanı sahihdir.

2. Eş'arilerin Delilleri

a) Eş'ariler bu hususta delil olarak tasdike şart kabul ettikleri marifet meselesini ileri sürerler. Eşarilere göre marifet ve ilim tasdikin şartıdır. (68) İlim ve

68) Aliyyu- l Karı, Şerhu'l - Fıkhı'l - Ekber, S. 143

marifet olmadan marifet olmaz. Marifet olmadan da tasdik olmaz. İlim istidlal demektir.

Maturidiler, ilimsiz imanın olamayacağında Eş'arilerle aynı fikirdeler. Ancak, bu ilmin, her şeyin bütün detayıyla açıklandığı bir ilim olması şart değildir. İnandığı şey hususunda azıcık bir bilgi de kafidir görüşündedirler.

Nitekim Maturidilerin delili olarak ileri sürülen ilk maddede de bahsedildiğei gibi Hz. Rasülüllah (AS) Kelime- i Tevhidi söyleyen her ferdin imanını kabul etmiş, hatta bu kelimeyi söylediği halde bir kişiyi öldüren değerli sahabesini hesaba çekmiştir. Bu sahabe, diliyle söyledi ama kalbiyle inanmamıştı diye karşılık verince Hz. Resulullahın bu zata " sen onun kalbini yardın mı? " diye çıkışması olayı meşhurdur. Buradan bu meselede maturidilerin görüşünün daha isabetli görüş olduğu izlenimini alıyoruz.

b) Eş'arilerin ikinci delili de söyle ; İman kişinin kendisini emniyet içine almasıdır. Bu da inandığında şüpheye düşmekten emin olacak şekilde bilgi varsa olabilir. İnandığını şüpheye düşmeyecek şekilde iyice bilmiyorsa, bu inancını diğer inançlar ile karşılaştırabilir. O halde marifet olmadan meydana gelen tasdik muteber sayılmaz.

Burada yine Eş'arilerin marifet meselesine verdikleri önemi görüyoruz. Ancak, marifet meselesinden yapılan bu çıkıştan sonra varılan netice, imana yabancı fikirlerin karışması tehlikesinin var olabileceği ihtimalidir.

Halbuki ileride tehlike var diye şimdiden kişiyi yok olmuş kabul etmek, tehlike hususunda aşırı bir korkuya, belki de peşinen yenilgiyi kabule götürür. Bu da bir tehlikedir. Evet imanın, bilinçli olmadığı zaman diğer inançlarla karışması muhtemel ama, öte yanda da bir gerçek var. O da şu anda henüz bir karışma yok.

Başta da belirtildiği gibi maturidiler de isdidlalin gereğine inanırlar. Fakat Eş'ariler gibi mutlak bir şart olduğunu söylemezler. Burada her iki mezhep alimleri imanın güçlü olması için inançlarımızın delillerini aramayı teşvik ediyor. Fakat bu

hususta Eş'arilerin biraz daha katı bir tutum içinde olduğunu görüyoruz. Bunun da onların, imanın korunması için her çareyi ele alıp, bu cevheri kaybetmenin zararının büyüklüğüne dikkat çekme düşüncesinden doğduğu kanaatındayız.

6.İMAN VE İSLAM

İman ve islam kavramları biribirlerine sıkıca bağlı olduğundan bazı alimler bunların aynı şey olduğunu bazıları da farklı şeyler olduğunu iddia etmişlerdir. Biz burada sadece Matüridi ve Eş'arilerin görüşlerini ve bu hususlaki delillerini ele alacağız.

1. Matüridiler bu hususta imanla islamın aynı şeyler olduğunu, aralarında fark bulunmadığını, hatta her iki kelimenin elfazı müteradife olduğunu kabul etmekteler. (69) İmam Matüridi (V.333 / 944) (70) Nureddin es - Sabuni (V. 580 / 1184) (71) gibi maturidiler bu görüşü paylaşmaktadırlar.

2. Eş'arilerin bu meseledeki görüşleri iman ve islamın ayrı ayrı şeyler olduğu , aralarında bir farkın bulunduğu istikametindedir. (72) İmam Eş'ari (V. 324 / 936) Şehristani (V. 548 / 1153) gibi Eşa'riler bu görüştedirler. Matüridi alimi olmakla birlikte İmam Pezdevi (V.493 / 1100) bu görüşü benimsemiştir.

1. Matüridilerin Delilleri

Matüridiler bu hususlaki görüşlerini isbat için hem akli hemde nakli delillere baş vurmuşlardır. İşte bunlardan birkaç tanesi

a) Matüridilere göre islam, hükümleri kabul ettiği için boyun eğip onlara uymak ve kendini tamamen teslim etmek demektir. Yine onlara göre iman, Allahın varlığını ve birliğini ve onun bu alemin yaratıcısı olduğunu kabullenmekdir. (73) İman ve islam bu şekilde tarif edilince ikisinin de aynı şey olduğu kanaatine

69) Birgivi, Ravdatu'l - Cinan S.6
70) Maturidi, Kitabu'l - Tevhid, S. 394, Beyrut 1970
71) Nureddin es - Sabuni, el - Bidaye, S. 91
72) İbrahim el - Bacuri, Haşiye Ala Cevheredi't -Tevhid S. 29
73) Maturidi ag. eser, S. 394

varılıyor. Çünki Allah'ın (c) bu alemin yaratıcısı olduğunu kabullenen kişi ona teslim olmayı da kabullenecekdir.

b) Bu hususta dikkat çekici bir delili iman Matüridi Kutabu- t Tevhid'inde şöyle açıklar. " Bir kişinin imanın bütün şartlarını yerine getirdiği halde müslüman olmadığını söylemek veya islamın şartlarını yerine getirip te mümin olmadığını söylemek akla uygun düşmemektedir" (74) Burada İmam Matüridi iman veya islamdan birisi bulunursa diğeri de bulunur çünki aralarında fark yoktur demektedir.

c) Matüridilerin diğer bir delili de şudur ; Devr- i saadette insanlar üç kısma ayrılıyordu; Mümin, kafir ve münafık. Dördüncü bir kısım yoktu. O halde müslim bunlardan hangisine girer diye bir soru yöneltirler. Tabii ki buna mümin denirse, imanla islam ayrı şeylerdir diyenlerin iddialarına ters düşer. Kafir deseler hiç olmaz. Münafık idi deseler İslamın nifak olması gerekir. Bu durumda da "Kim islamdan başka bir din ararsa asla kabul edilmeyecekdir" (75) mealindeki ayete binaen nifakın Allah katında makbul olan hak yol olması gerekir. Yine en doğru olanı İslamın imanla aynı şey olduğunu kabul etmektir.

d) Matüridiler görüşlerini teyit için bazı ayetleri de delil gösterirler. Bunlardan iki tanesini burada zikredeceğiz.

1 " فَأَخْرَجْنَا مَن كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِّنَ الْمُسْلِمِينَ "

"Derken orada müminlerden (Lut'a (AS) inananlardan) kim varsa çıkardık. Fakat orada müslümanlardan bir ev halkından başkasını bulamadık. (76)

2 " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ "

" Ey İman edenler ! Allahtan O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak

---

74) Maturudi, ag. eser, S. 296
75) Ali İmran, 85
76) Zariyat 35 - 36

müslümanlar olarak can verin. (77)

Matüridiler, işte bu ayetlerdede görüldüğü gibi aynı şahıslardan bazan müminler bazen de müslümanlar diye bahsediliyor. Bizde buradan imanla islamın aynı şeyler olduğu kanaatine varıyoruz demişlerdir.

2. Eş'arilerin Delilleri

Eş'ariler de bu hususta bazı delillere sahiptirler.

a) Eş'ariler iman ile islamın aynı şey olmadığını iddia edip ayrı ayrı tariflerini yaparlar. Onlara göre İman Allah'ın (c) Rasülülnun (AS) diliyle bildirdiği şeyleri kalben tasdik etmektir. İslam ise teslim olup emirlere uyup yasaklardan kaçmak demektir. Burada Eş'ariler imanın, haberleri tasdik ile alakalı, İslamın da emir ve yasaklarla alakalı olduğunu belirtirler. Haberlerle emirler aynı şey olmadığına göre bunlarla alakalı olan iman ve islam aynı şey olmaması lazım derler.

Ancak Sa'duddin et - Taftazani bu delili zayıf bulur ve şöyle tenkid eder. Bahsettiğiniz tasdik yalnız haberlerle alakalı değil, aynı zamanda emir ve nehiylerle de alakalıdır. Yani tasdik, emir ve nehyin hak veya batıl olduklarına, Allah (c) katından olup olmadıklarına delalet eder. Buna göre de İslamla iman arasında bir fark kalmaz demek istemektedir. (78)

b. Eş'ariler iman veya islamdan birisi varken diğeri bulunmayabilir. Çünki ayrı şeylerdir şeklindeki iddialarına mesnet olarak Cibril hadisine müracaat ederler.

Cebrail (AS) dini talim için geldiği zaman Rasülüllah' a (AS) hem imanı hem de islamı ayrı ayrı sorar. Rasülüllah (AS) efendimiz her soruya ayrı ayrı

---

77) Ali İmran 102
78) S..et - Taftazani, Şerhul - Makasıd C. 2. S. 261, İst. 1305

cevaplar verir şöyle ki;

Cebrail (AS) " bana imandan haber ver" deyince, İman "Allah'a, meleklerine, Allah' a kavuşmaya, peygamberlerine ve öldükten sonra tekrar dirilmeye inanmak demektir" cevabını verdiler. Bunun üzerine Melek;

- İslam nedir ? dedi, Rasul'u Ekrem de cevaben,

- İslam Allah' a ibadet etmen, şirk koşmaman, namazı kılman, farz olan zekatı vermen ve Ramazan orucunu tutmandır " buyurdular. (79)

Eş'ariler hadiste zikri geçen olaydan, imanın, hadiste zikredilen şeyleri tasdik edip inanmak, islamın da amelleri ifa etmek manasında alınması gerektiği görüşüne sahip oluyorlar.

Ancak matüridiler buna şöyle itiraz ederler. Hadisteki bahsedilen islamdan maksat küfrü ortadan kaldıran islam değil, sadece kılıç korkusuyla teslim olup inkiyat etmek manasında kullanılmış bir kelimedir.

Yukarıdaki izahlardan şu neticeyi çıkarabiliriz. Matüridilere göre imanla islam birbirini tamamlamak için o kadar yakın ki sanki aralarında hiç bir fark yokmuş kararını verebiliyorlar. Eş'arilere göre de bunlar birbirlerine çok yakın, hatta biri diğerinin içindedir. Eş'arinin (V. 324 / 936) kendisinin ifadesine göre İslam imandan daha geniş ve imanı içine alan bir dairedir.(80)

7.İMAN YARATILMIŞ MIDIR ?

İman mahluk (yaratılmış) mudur değilmidir meselesinde Maturidi ve Eş'ariler arasında pek belirgin bir sınır olmamakla birlikte her iki mezhepten olan alimlerin çoğunun veya belli başlılarının görüşleri mezhebe atfedilince aralarında

---

79) Buhari, İman, Tecridi Sarih, Kâmil Miras Tercemesi, C.1. S. 56, Ankara, 1987
80) Eş'ari el - İbane An Usuli'd - Diyane, s. 26, Kahire, 1955

görüş ayrılığı denecek kadar bir fark görülebilecektir. Burada dikkatimizi çeken husus her iki mezheptede imam kabul edilen İmam Eş'ari (V. 324 / 936) ve İmam Matüridi'nin (V. 333 / 944) mezheplerinin içindeki alimlerin görüşünün aksini kabul etmiş olmalarıdır. İmam Eş'ari Matüridilerin, imam Matüridi de Eş'arilerin görüşüne paralel rey belirtmişlerdir. Hatta bu ihtilaf daha ziyade Matüridi uleması arasında cerayan etmiştir denilebilir . Burada yine de mezhep içerisindeki alimlerin çoğunun veya belli başlılarının görüşünü mezhebin görüşü olarak kabul edip aradaki farkı şöyle tesbit etmeye çalıştık.

A) Matüridilerden Buhara imaları mutlak olarak iman Allah'ın mahlukudur (sonradan yarattığı bir şeydir) demenin caiz olmadığı görüşündedirler. Hatta bunlardan bazıları imanın mahluk olduğunu söyleyenin arkasında namaz kılmanın bile caiz olmayacağını söylemişlerdir. (81) Bu görüşlerinde bu alimleri hayli sert bir tutum içinde bulmaktayız.

Ahmet b.Hanbel (V. 241 /855) İmam Eş'ari (V. 324 / 936) (82) Pezdevi (V. 493 / 1100) (83) ve Aliyyü- l Kari (V. 1014 / 1605) bu görüştedirler.

Pezdevi İmam- ı Azam'ın (R) imanın mahluk olduğunu söyliyeni Kur'an mahluktur diye söyleyeni, benzettiğini Nuh . Ebi Meryem'den nakleder.(84) İmam- ı Azamın da bu görüşte olduğunu söyler. Ancak ibn- i Hümam (V. 861 / 1457) İmam'ın bu görüşte olmadığını ifade edip, İmamın Vassiyyet Risalesindeki "kul bütün amelleri, ikrar ve marifeti ile mahluktur" sözünü naklederek İmam- ı Azam'ın (R) iman mahluktur görüşü istikametinde olduğunu söyler. (85)

Bu hususta, Eş'ariler ve Matüridilerden Semerkand uleması iman mahluktur görüşündedirler.

---

81) Pezdevi, Ehl- i Sünnet Akaidi, Prof. Dr. Şerafeddin Gölcük Terc. S. 221
82) Kemal b. ebi Şerif, el - Musamere, S.337
83) Pezdevi, a.g. eser, S.223
84) Pezdevi, ag. esr. S. 222
85)İbn'i - Hümam, el - Müsayere, S. 234

Yukarıda da zikredildiği gibi İmam- I Azam' ın (RA) (V. 150 / 767) bu görüşte olduğu kanaatı daha ağır basmaktadır. Ayrıca İmam Matüridi (V. 333 / 944) bu görüşte rey belirtmektedir. (86)

1. iman Mahluk değildir diyenlerin delilleri

Bu istikamette görüş belirten alimler daha çok imanın Allah'ın fiilleri ve sıfatları ile ilgili olan tarafını ele alarak delil gedirme eğilimindedirler. Bu gruptaki alimler şunu iddida ederler.

a) İman kula Allah'tan (c) gelen bir haldir Zira kul Allah Teala'nın şu iki kelamını söyleyerek mümin olur.

1. " لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ " Bil ki Allah'tan başka ilah yoktur. (87)

2. " مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ " Muhammed (AS) Allah'ın Rasülüdür" (88)

Burada Matüridiler, daha doğrusu matüridilerin Buhara alimleri, kulun mahluk olmayan bu iki kelamı söylemesiyle mümin olduğunu iddia ediyorlar.

Ancak bu delilin pek güçlü olmadığı hissedilmekte. Çünki imanı tarif edenler imanın kalb ile tasdik dil ile ikrar olduğunu söylüyorlar. Hem kalbi ile tasdik hem dili ile ikrar kulun ihtiyarıyla meydana getirdiği bir fiildir. Kulun kendinin ve fiillerinin mahluk olduğunu hep birlikte kabul ediyoruz.

2. İman Mahluktur diyenlerin delilleri

Bu istikamette görüş belirten alimler, imanın daha çok kul ile ilgili olan tarafını ön planda tutuyorlar. Şöyle bir delil öne sürerler.

a) İman bir şeyi kabul etmek ve kesin kararla tesdik etmekle maydana gelir. Bu kabul ve tasdik kuldan gelen hareketlerdir. Kul, her şeyiyle sonradan

---

86) Kemal b. Ebi Şerif, el - Müsamere, S.337
87) Muhammet, 19
88) Fetih, 29

yaratılmıştır. Madem ki iman kulun fiili, o halde mahluk olmalıdır.

Ancak imanın mahluk olmadığına inananlar da imanın kasıt ve kabulile meydana geldiğini kabul ederler fakat onlara göre buna eklenecek bir şey daha var. Her kabul ve kasıtta iman olamaz. Bu, ancak Allahtan (c) tevfik ve hidayet gelirse iman tam olabilir. Tevfik ve hidayet Allah'tandır. Allah'tan (c) gelen bir şey de mahluk olmamalıdır diye düşünürler.

Burada iki tarafın da dellileri tutarlı görünmekle birlikte bizce şöyle bir tercih yapılabilir. Mademki burada kulun sıfatıyla Allah Teala'nın sıfatı aynı şeyde alakalı görünmekte o halde Allah'ın sıfatının yanında kulun sıfatının değeri kalmaz. Tevfik sıfatı da, ileride bahsedileceği gibi, tekvin sıfatından doğan bir sıfattır. Tekvin sıfatı mahluk değil ama sıfatın tealluk ettiği şeyler mahluktur. Allah bizleri de " Ol" emriyle yarattı ancak kendimizin mahluk olmadığını söyleyemeyiz.

Görüldüğü gibi burada her iki taraf ta Allah'ın sıfat ve fiillerinin kadim kullarının fiillerinin mahluk olduğu hususunda hemfikirdirler. Aralarındaki ihtilaf, iman, kulların fiiliyle mi yoksa Allah'ın sıfatıyla mı meydana gelir meselesinden doğmaktadır.

8. ALLAH' A (C) İMAN AKIL İLE Mİ VACİPTİR ?

Allah'ın (c) varlığına, birliğine ve bu alemin yaratıcısı olduğuna inanmak akıl ile mi vacipdir konusu her şeyden evvel iki mezhebin akla verdiği değer ölçüsünü tesbite bağlıdır. Daha önce de bahsedildiği gibi ehli hadis dediğimiz selef ayet ve hadisleri olduğu gibi kabul etmişler, her hangi bir akli muhakemede bulunmamışlardır. Daha sonra ortaya çıkan Mutezile mezhebi, insan aklına nakilden çok fazla değer vermişler, her kararda aklın hakim olduğu görüşünü devlet kanalıyla yaymaya çalışmışlardı. İmam Eş'ari (V. 324 /936) bu iki ucun selef'ten tarafa olan kısmında, İmam Matüridi de (V. 333 / 944) muteziliden olan tarafında yer almışlardı. Yani her ikisi de nakli tercih etmekle beraber Matüridilerin biraz

daha fazla akılcı olduklarını biliyoruz. Bu meselenin tahlilinde bu farkı biraz daha bariz olarak hissediyoruz.

İnancımıza göre ilk insan ilk peygamberdir. Yani insanlık tarihi peygambersiz bir dönem geçirmemiştir. Ancak çok nadir istisna olarak, yaşadığı yer veya şartlar itibarıyla kendine peygamberlerin tebliği ulaşmamış insanlar da olabilir. İşte bu durumdaki insanın itikad hükmündeki durumu nedir ? Bu insan iman etmemiş olsa, yani bu kainatı yaratan bir ilahın olabileceğini ve onun birliğini bilecek kadar bir inancı olmasa, bu insan Allah indinde mazur görülüp Cennete mi, yoksa suçlu bulunup Cehenneme mi gidecektir ? İşte bu hususta verilecek karar, kişinin aklıyla aldığı bir kararın sonucunu belirleyecektir. Yani aklın itikadi hükümlerdeki değerini.

1 - Matüridi ulemasına göre akıl iman konusunda mucipdir. Yani Allah'a (c) iman akıl ile vacipdir. Allah (C) insanlara peygamberler (AS) göndermeseydi insanların akıllarıyla Allah'ın (c) varlığını, birliğini, hayat, ilim, kudret ve şanına layık diğer sıfatlarla muttasıf olduğunu ve alemin yaratıcısı olduğunu bilmeleri gerekirdi.

İmam- ı Azam'ın (R) (V. 150 / 767)"Allah (c) peygamber göndermeseydi insanların Allah'ı (c) bilmeleri yine de vacip olurdu dediği rivayet edilir.(89)

Fahruddin er - Razi de (R) (V. 606 / 1210) bu istikamette görüş belirterek "Bizim katılıp tasvip ettiğimiz şey, aklın bize faideli şeylerin vacip olmasında, zararlı olanların da terkedilmesinde bir sebep olduğu hükmüdür " der. (90) Böylece faideli olan imanın akıl ile vacip olduğunu ifade eder.

B) Eş'ari alimlerinin görüşü de şöyle. Onlara göre peygamberler (AS) gönderilmeseydi ne iman etmek vacip nede küfür haram olurdu. Böylece kendilerine tebliğ erişmeyen kişilerin Allah'a iman etmemekte mazur kabul

---

89) Mahmut el - Alusi, Ruhu- l Meani, C.15, S. 39, el - Beyadi, İşaratu'al - Meram, S. 75
90) F. er - Razi, Tefsir- ü - Kebir, C.20, S. 174

edileceklerini kabul etmişlerdir.

İmam Eş'ari (V. 324 /936) (91) Gazzali (V. 505 / 1111) (92)ve Maturidi mezhebinde olmasına rağmen İmam Pezdevi (V. 493 /1100) (93) ve İmam- ı Rabbani (V. 1034 / 1624) (R) gibi alimler bu istikamette görüş belirtirler. Ancak İmam- ı Rabbani (R) kendine teblig erişmeyenlerin ne Cennet ve Cehenneme gitmeyip diğer mahlukat gibi toprak olacağını söyler. (94)

Eş'arilerin bu görüşlerine göre akıllı olan sabiye iman etmesi vacip değildir. Zira onlara göre buluğa ermeyenlere, şer'i-şerifin emri yoktur Şer'in olmadığı yerde iman sahih olmaz. (95) Ama Maturidilere göre iyiyi kötüden ayırdedebilecek kadar aklı varsa imanı sahihdir. (96)

Kısacası ; Maturidilere göre akıl, iman hususunda muciptir. Aklı olanın iman etmesi vacipdir. İman etmediği takdirde ebedi cehennemdedir. Eş'arilere göre, akıl mücip olmadığı için bu kişi cennetlikdir.

1. Maturidilerin Delilleri

Matüridiler bu hususta akla fazla pay ayırsalar da gösterdikleri deliller daha çok nakildendir. Bu da onların Mutezile gibi aklı tam hakim olarak kabul etmek yerine, nakli esas alıp akla da önemli bir pay ayırdıklarının delilidir. Bu hususta delil olarak ileri sürülen ayetlerden bir kaçını burada zikretmekle iktifa edeceğiz.

a) " أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ " Kendilerine elem verici bir azap gelmeden kavmini uyar" (97) Bu ayette peygamberler gelmeden önce de insanlara iman etmelerinin şart olduğunu görmekteyiz. Eğer peygamberler gelmeden

91) Eş'ari, Risaletu'l - Eş'ari, Daru'l - Fünun, İlahiyat Fak. Mecmuası, İst. 1928, Sayı 8, Evkaf Matbaası, S.101
92) Ebu Hamid Muhammed el - Gazzali, el - İkdisad Fi'l - İdikat S. 117, Beyrut, 1983
93) Pezdevi, Ehli Sünnet Akaidi, Prof. Dr. Şerafeddin Gölcük Terc. S. 299 - 300
94) İmam er - Rabbani, Mektubat, C.1, S. 238 - 239
95) Pezdevi, ag. esr. S. 300
96) Muhammed b. Süleyman el - Halebi, er - Rayhavi, Nuhbetu'l - Leali, li şerhbedi'l - emali, S. 92, İst. 1986
97) Nuh 1

önce de iman vacip olmasaydı korkutulmaya luzum olmamalıydı. Madem ki peygamberler gelmeden öncede Kendilerine bir azabın gelmesi ihtimali var öyleyse bu bir mesuliyetin ihmalinden doğmaktadır.

" سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ " Gerçeği anlamalarına kadar varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada hemde içlerinde göstereceğiz. (98)

" أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ " Bu insanlar devenin nasıl yaratıldığına bir bakmazlar mı ? (99)

" أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ " Göklerin ve yerin hükümranlığına Allah'ın (c) yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mı ? (100)

Matüridiler bunlar ve benzerleri ayetlerde Allah Teale insanlara yaratıcıyı bilmeleri için tefekkür, düşünce ve nazarı insanlara vacip kılmıştır. Bunlardan akıl ile de bir mesuliyet altına girildiği kanaatına varmaktalar.

Ancak bu ayetlerdeki azabı mutlak aklın sorumluluğuna bağlamak yerine peygamberlerin tebliğini duyup akıllarını kullandıktan sonra gelecek azap olarak düşünmek te mümkindir.

b. Matüridilerin bir delilleri de akli delildir. Hatta bu delilleri iddialarını isbatta daha da tutarlı görünmekte. Şöyle bir muhakeme yürütüyorlar. Peygamberlerin tebliğlerinin doğruluğunu ve gedirdikleri dinin hak din olduğunu anlayıp kabul etmek te ilk planda Allah'ın bahşettiği akıl sayesinde olmaktadır. Aklı olmayana tebliğ gelse de imanla mükellef değildirler görüşündeler.

---

98) Fussilet, 53
99) Gaşiye 17
100) Araf, 185

2. Eş'arilerin Delilleri

Eş'arilerin de bu hususta hem akli hem de nakli delilleri var. Nakli delil olarak kullandıkları ayetlerden bazıları şunlardır.

وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْزَى " Eğer biz bundan önce onları helak etseydik kesinlikle şöyle diyeceklerdi. Ya rabbımız ! bize rasül gönderseydin de, ayaklarımız kayıp şu aşağılığa düşmeden ayetlerine uysaydık ! (101) Eş'ariler bu ayette hususiyle " biz onları helak etseydik " ifadesinden tabi ki helak etmedik manasını çıkarıyorlar. Peygamberler gelmeden önce kimse helak olmadığına göre herhangi bir mesuliyetlerinin olmadığı kararına varıyorlar. Bir de;

" وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا " Biz peygamber göndermedikçe azap etmeyiz. (102) Bu ayette de aynı şeyi gördüklerini ve her sorumluluğun peygamberlerin tebliğinden sonra olacağı görüşünü benimsediklerini gösteriyorlar.

Matüridiler bu ayeti şöyle anlıyorlar : Bu ayetin devamındaki

" وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا " Biz bir kavmi helak etmeyi murat edersek, o ülkenin zenginlik sebebiyle şımarmış elabaşlarına (iyilikleri) emrederiz" (103) ayeti ile beraber ele alırsak, gösterdiğimiz ayetteki azabı " biz bir peygamber göndermeden toptan azab gelişinden önce uhrevi bir sorumluluk var ancak bu sorumluluklarını karşılığı olarak dünyada toplu bir azap uygulamayız manasında almak gerekir. (104)

Eş'arilerin delil olarak ileri sürdükleri diğer bir ayeti celile de şudur.

" لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ " İnsanların,

---

101) Taha, 134
102) İsra, 15
103) İsra, 16
104) M. el - Alusi, Tefsiru Ruhu- l Meani, C. 15. S. 40

peygamberlerden sonra Allah'a (c) karşı bir bahaneleri olmasın diye" (105) Burada Eş'ariler insanların yaptıklarından dolayı çekeçekleri azaptan ve bu azabın da peygamberlerin gelişinden sonra olacağından bahsedilmektedir. Akıl ile bir sorumluluk altına girilseydi " peygamberler geldikten sonra"kaydının olmaması gerekirdi demekteler.

Fakat bu ayetteki mazereti, hiç bir surette mazeret göstermesinler " bize düştüğümüz bu gafletten uyandırmak için peygamberler gönderip , aklımızla bulmamız gereken imanı bize hatırlatacak bir peygamber gönderseydin keşke" diyecek kadar da mazeretleri olmasın manasında anlayanlar da var. (106)

b. Eş'arilerin bu hususta şöyle bir akli delilleri var. Farz kılma ancak Allah'ın (c) gerekli kılmasıyla olur. Allah'ın farz kılması da yalnız kendisinin bildirmesiyle olur. Bu da sadece Allah (c) tarafından gönderilen sadık bir haber vericinin haber vermesiyle mümkündür. Kısacası ; Vücup, ancak peygamber gönderme işinden sonra düşünülür şeklinde iddiada bulunurlar.

Daha önce de belirtildiği gibi, Matüridilerin reyleri istikametinde görüş beyan eden Fahreddin er - Razi (V.606 / 1210) yukarıda zikri geçen " peygamber göndermedikçe insanlara azap etmeyiz" mealindeki ayeti celileyi tefsir ederken Eş'arilerin bu iddialarına akli bir cevap verir. Razi, vucub' u - akli (bir şeyin vacip oluşunu idrak edebilme) isbat edilemeseydi, vücub'u şeri de isbat edilmezdi. Çünki peygamberlerin mucizelerini görüp düşünmek ve bu yolla iman etmek akıl ile olmaktadır. Peygamberlerin doğruluğunu yine kendi haberleri ile isbata kalkışmak bir şeyi, dışarıdan bir delil olmadan, yine kendisiyle isbata kalkışmak olur ki bu da doğru değildir görüşündedir. (107)

---

105) Nisa , 165
106) Ebu- l Berakat en - Nesefi, Tefsir- n Nesefi C.1, S. 264, İst. 1984
107) F. er - Razi, Tefsir- ü Kebir, C. 20, S. 173

Zamanımızda haberleşme vasıtaları o kadar gelişmiştir ki artık peygamberlerin tebliğinin erişmediği topluluklar hatta fertler yoktur veya yok denecek kadar azdır. Ancak dünya tarihinde bir kişi bile böyle bir ihtimalla karşılaşacaksa İslam'ın bununla ilgili bir kararı olmalıdır. Onun için alimler bu hususu da enine boyuna ele almışlardır.

Burada biz iki mezhepten birinin, insan aklına, diğerine nazaran daha fazla değer verdiğini görüyoruz. Birçok meselede olduğu gibi bu meselede de Matüridiler Eş'arilerden daha akılcı bir tutum içindedirler ve bizce daha tutarlı görünmekteler.

Fakat, burada tekrar, hatırlanılması gereken şey Matüridilerin akılcılığı Mutezilelerin akılcılığı gibi her yetkiyi ve sorumluluğu akla yükleyen bir akılcılık değil, Eş'arilerinkii de akıl hiç bir işe yaramaz anlamında bir tutum değildir.

9.SAADET VE ŞAKAVET DEĞİŞİR Mİ ?

Said mümin olan ve akibeti Cennet olan kişidir.

Şaki kafir olan ve akibeti Cehennem olan kişidir.

İlm' i - Kelamda said şaki, şaki de said olur mu sualine Eş'ariler ve Matüridiler tarafından verilen cevaplarda farklılık vardır.

Bu meselenin özü daha önce de ele aldığmız gibi imanda itibar şu andaki hale midir yoksa son nefeste bulunacak hale göremidir meselesiyle yakından ilgilidir. Bir de kişinin hayatı boyunca yaptığı ibadetler ile de alakalıdır. Bu hususta her iki tarafın görüşlerini şöyle özetleyebiliriz;

A. Matüridilere göre, said şaki, şaki de said olabilir. Yani kişinin iman halinde değişmeler olması mümkindir. (108)

---

108) Semerkandî, Es - Sevadu'l - Azam, s. 20, S. et - Taftazani, Serhu- l Akaid, S. 163, Pezdevi, Ehl- i Sünnet Akaidi, Prof. Dr. Ş. Gölcük Terc. S. 248

B. Eş'arilere göre Said şaki, şaki de said olamaz. İman halinde hiç bir değişme olamaz. (109)

Burada her iki tarafın da delillerini kısaca şöyle özetliyoruz.

1. Matüridilerin Delilleri

a) Eğer saadet ve şakvet halleri değişebilir olmasaydı müminin itaatının kafirinde küfrünün bir farkı olmazdı. Çünki mümin istediği kadar ibadet etsin sonundaki iman haline tesir edemezdi. Kafir de küfründe mazeret sahibi olurdu. Zaten ben kabul etsem de sen beni kafir olarak öldürecektin bu benim suçum değildi. Her şeyi ezelde sen istedin derdi.

b) Matüridiler bu hususta ayeti celileleri de delil olarak kullanırlar işte bunlardan iki tanesi " قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ

" O küfre gidenlere deki eğer yaptıklarınıza son verirseniz geçmişteki yaptıklarınız mağfiret olunacaktır" (110) Matürideler burada affedileceğinden bahsedilen bir küfür (sakavet hali) var. Onun imana (saadet) dönebileceğinden bahsediliyor. Bu hallerin değişmesi mümkin olmasa böyle buyurulmazdı diyorlar.

Diğer ayeti kerime de şudur "

" يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ " Allah dilediğini silip, iptal eder, dilediğini de sabit kılar, kitapların aslı onun yanındadır " (111) burada da yapılanların affedilebileceğinden, dolayısıyla halin değişebileceğinden bahsedilmektedir.

2. Eş'arilerin Delilleri

Eş'arilerin bu hususta ki en çok ileri sürdükleri delil şu hadis- i şerifdir.

---

109) Eş'ari, Risaletu- l Eş'ari, Daru'l - Funun İlah. Fak. Mecmuası, 1928, Sayı : 8, S. 103
110) Enfal, 38
111) Ra'd, 39

"Said annesinin karnında iken said olmuştur, şaki de yine annesinin karnında iken şaki olmuştur " (112) Eş'ariler bu hadisi şerifi şöyle anlıyorlar. Allah bir kimsenin saadetine (mümin olmasına) annesinin karnında hükmederse o kimse gerçekten sait (cennetlik) olur. Şakavetine annesinin karnında hükmettiği kimse de gerçekten şaki (cehennemlik) olur.

Burada Eş'arileri biraz katı bir tutum içinde buluyoruz. Bu görüşleriyle cebr- i mutevassıt denilen bir parça cebir (insanın yaptığına mecbur kalma, çaresiz kalma) inancına sahip oldukları görülmekte. Onlara göre Allah'ın hükmü değişmeyeceğine göre kişi ne yapsa kârsız. Halbuki kişinin iradesiyle yaptığı fiilleri ve bu fiiller karşılığında bildirilen vaad ve vaid hükümleri var.

Bu konu kişinin irdidat hali ve irdidattan sonra amellerinin boşa gidip gitmeyeceği meselesiyle de ilgilidir. Bu mesele daha ileride ele alınacaktır.

Burada Semerkandi'nin (V. 304/ 936) es - Sevadul- l Azam'ında Hazreti Ömer (RA) dan naklettiği şu duayı hatırlamakta fayda var. "Allahım ! İsmimi şakiler divanına yazdıysan onu mahza fazlınla, saidler defterine aktarıver " (113)

Buraya kadar ele aldığımız maddelerde daha çok imanın tarifi, mahiyeti ve tarif ve mahiyetle yakından alakalı olan konuları inceledik. Bundan sonraki maddelerde kişinin küfür haliyle ilgili ahkamına temas edeceğiz.

10. DİNDEN DÖNEN KİŞİ (MÜRTED) TEKRAR TEVBE EDERSE AMELLERİ DÖNER Mİ ?

İslam tarihinde adedi fazla olmasa da islamı terkedip tekrar imana gelenler olmuştur. Ve insanlar arasında böyle kişilerin çıkması ihtimali olabilir. O halde bu gibi kişiler hakkındaki karar nedir ? Yani bu kişinin irdidat (dinden dönme)

---

112) S. Buhari, Tec. Sarik. Terc. C.9. S. 17
113) Semarkandi, es - Savadu-l Azam, S.20

halinden önce yaptığı ameller bir ağacın dallarının ateşte yanıp kül olduktan sonra tekrar dal olamayacağı gibi tamamemen yok olup gitmiş midir, yoksa tekrar kendine dönecekler midir ?

Bu mesele daha önce ele alınan tencizi iman (şu andaki iman) veya müvâfât imanı (ölüm anındaki iman) hükmü ile sıkıca irtibatlıdır. Yani imandaki esas alınacak nokta şu andaki iman hali midir yoksa vefat anındaki son nefeste bulunan iman hali midir meselesine bağlıdır. Buna bağlı olarak iki mezhep arasındaki farklılık şöyle tezahür etmektedir.

A - Matüridiler , mümin dininden döndükten sonra - Allah Korusun - tekrar müslüman olsa irdidad halinden önceki amellerinin Kendilerinee iade edilmeyeceği görüşündedirler.

B - Eş'ariler, dinden dönen kişi tekrar iman ederse amelleri kendisine verilir görüşündedirler. (114)

Bu hususta İmam - ı Azam'ın (R) (V. 150) 767) reyi Matüridilerin görüşü İmam- ı Şafi'nin (V.204 / 819) reyi de Eş'arilerin görüşü istikametindedir. (115)

Matüridelire göre irdidat (dinden dönme) ile ameller yanar ve yok olur. Çünki bunlara göre iman ve küfür halinde mühim olan bulunduğumuz andaki durumdur. Yani mümin, olduğu halde hakikaten mümin, kafirde hakikaten kafirdir. Fakat Eş'arilere göre mühim olan son nefesteki iman halidir. Onun için mümin arada bir irdidat dönemi geçirse, irdidattan önceki ibadetleri yok olup gitmez. Çünki onlara göre o yapılanların gerçek ibadet olup insana fayda verebilmeleri için son nefeste bir iman halinin mevcut olması şarttır. Bir nevi, onlara göre yapılan ibadetler son nefesteki ana kadar gerçek ibadetler sahifesinde tasdik görmez.

---

114) Pezdevi, Ehl- i Sünnet Akaidi, Prof. Dr. Şerafeddin Gölcük Terc. S. 249
115) F. er- Razi, Tefsir- u Kebir, C.6. S. 37

1. Matüridilerin Delilleri

Matüridilerin bu hususta dayanak kabul ettikleri ayetlerden sadece ikisini burada zikretmekle iktifa edeceğiz. Birinci ayet ;

" وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ " Kim Allah' a (c) olan imanını küfre çevirirse ameli boşa gider. (116) Diğer ayeti kerime de ;

" لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ " Andolsun ki (bilfarz) Allah'a (c) şirk koşarsan amellerin boşa gider" (117) Matüridiler, bu iki ayette de kesin olarak şirk koşmanın sonunda amellerin boşa gideceğini anlıyoruz diyorlar.

2. Eş'arilerin Delilleri

Eş'ariler de aynı ayeti celileye benzer fakat, mutlak olarak değil de bir kayıtla beraber zikredilen başka bir ayeti kerime ile şirk halinin amelleri iptal edeceğini iddia ederler. Şu ayeti delil olarak gösterirler.

" وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

sizden kim dininden döner de kafir olarak ölürse yaptıkları işler dünyada da ahirette de geçersiz sayılmıştır. (118) Eş'arilerin buradaki "kafir olarak ölürse" kaydını dikkate alıp, amellerin ancak irtidat halinden sonra tekrar iman etmeden ölürlerse boşa gideceğini iddia ederler. Yani daha önce matüridilerin delili olarak zikredilen ayetlerdeki mutlak kararı bu ayetteki mukayyet karara hamletmek istiyorlar.

Buradaki ihtilafın menşe'i Eş'ariler ve Maturidilerin mutlak mukayyete hamlolunulabilirmi olunamaz mı meselesinde ki ihtilaflarından doğmaktadır. Bu konu Kelam ilminden çok Usul'u - Fıkıh ilmini ilgilendiren bir konudur. Burada

---

116) Maide, 5
117) Zümer,65
118) Bakara, 217

sadece mutlakın mukayyete hamledilmesinin Eş'arilerce caiz, Matüridilerce caiz olmadığını hatırlamak kafidir. (119)

Bu meseleyi alimler, birinci derecede imana ve gereklerine sahip çıkmanın ehemmiyetini tekrar tekrar anlatmak, ikinci olarak ta, sonra tekrar imana gelen kişinin deha evvel yaptığı farzları (Hac, zekat gibi) iade etmesi gerekir mi, yoksa önceki yaptıkları, defterlerinde hala sabit midir sorusunu vuzuha kavuşturmak için ele almışlar.

Matüridilere göre irdidattan önceki farzlar kaza edilmelidir. Eş'arileri göre buna gerek yoktur.

11 -TEVBE - İ YEİS

Yeis, kelime olarak(kurtuluştan) ümit kesmek anlamında kullanılır. İlm'i Kelam istilahında yeis hali, fiziki şartlara göre hayattan ümidin kesilip ölümün geldiğinin kesin olduğu haldir.

Bu hal üzere ölen kişinin imanının kabul edilmeyeceği hususunda alimler arasında ittifak var. Ancak günahlardan dolayı yapacağı tevbesinin kabul olup olmayacağı hususunda Matüridilerle Eş'ariler arasında bir görüş ayrılığı vardır. Bu hususta ;

A - Matüridiler, yeis halinde kişinin (günahlarından) tevbesi kabul edilebilir görüşünü benimsemişlerdir.

B- Eş'ariler, yeis halinde ne iman ne de günahlardan tevbe kabul değildir görüşündedirler.

---

119) Abdullatif İbn'i - Melek, Şerhu Menari'l - Envar, S. 186, İst. 1308

1. Matüridilerin Delilleri

Burada Matüridilerin bir naklî birde aklî delillerini ele alacağız.

a) Matüridiler " Can boğaza gelmedikçe Allah kulun tevbesini kabul eder" * hadisinde " Can boğaza gelmedikçe " kaydı var. Yeis hali bu andan da önce olan bir haldir. O halde yeis halinde tevbe kabuldür görüşündeler.

b) Matüridilerin bu hususta bir de akli delilleri var. Onlara göre, Allah şefaat sahiplerinin şefaatini kabul edecektir. Şefaat yeis halinden de sonra vuku bulacak olan mahşerde olacaktır. Mahşer günü mutlak bir yeis halidir. Artık insanın tekrar dünya hayatına dönüp ameller işlemesi mümkün değildir. Böyle, mutlak yeis hali olan mahşerde kişiye başkasının şefaatını kabul edince, niçin hayatın son anında kişinin kendine yapacağı şefaatı (tevbeyi) kabul etmesin ?

2. Eş'arilerin Delilleri

Eş'arilerin bu hususstaki dayandıkları en kuvvetli mesnet şu ayeti celiledir.

وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ.

" kötülükleri işleyipte içlerinden birine ölüm gelip çatınca" ben şimdi tevbe ettim" diyen ve kafir olarak ölen için (kabul edilecek) tevbe yoktur. (120)

Eş'ariler bu ayete bakarak, tevbelerinin kabul edilmemesi hususunda küfür üzere ölenlerle fasıkları aynı kefeye koymaktalar. Bu da fasıkın (günahkar kimsenin) yeis halindeki günahlarının affedilmeyeceğini gösterir diyorlar.

Eş'arilerin delil olarak kullandıkları ayetle beraber

" إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِن قَرِيبٍ "

Allah'ın kabul edeceği tevbe, ancak bilmeden günah işleyip te sonra hemen tevbe

---

* Mansur Ali Nesif, et - Tac. el - Cami 'li'l - Usul, C.5. S. 152, İst. 1962

120) Nisa, 18

121) Nisa, 17

edenlerin tevbesidir. (121) ayetini de dikkate alırsak şöyle bir sonuç çıkarabiliriz. Hususiyle sonra zikredilen ayetten, Allah'ın tevbeleri kabul edeceğinin kesin olduğunu anlıyoruz. Eş'arilerin delil olarak kullandıkları ayette, sadece ölüm anına kadar tevbeye rağbet etmemiş insanların tevbelerinin kabul edilip edilmeyeceği kesin değildir. Fakat Allah Teala'nın onların tevbelerini hiç kabul etmeyecektir manasına gelmez. Burada Maturidilerin delillerini daha tutarlı buluyoruz.

Daha önceki maddelerde de farkedildiği gibi Eş'arilerin burada da Matüridilerden daha sert bir tavır içinde olduğunu görüyoruz. Ancak diğerlerinin de Allah'ın (c) rahmetinin en dar zamanda bile kullara gelecek kadar yakın olduğunu ve buna her an erişmenin büyük bir fazilet olduğunu ifade etme gayretinde olduklarını görüyoruz.

12.KAFİRLERİN FARZ VE VACİPLERİ TERKETTİKLERİ İÇİN DE AZAP GÖRMELERİ

Bu meseleyi, kafirler yalnız kelime - i şahadeti söyleyip iman etmekle mi, yoksa müminlere emredilen diğer farz ve vaciplerle de mükellef midirler diye de ele alabiliriz. Bu hususta ;

A. Matüridi alimleri, kafirler küfürleri kaşlığında görecekleri azap dışında farz ve vacipleri terkettikleri için ayrıca bir azap görmeyeceklerdir şeklinde inanırlar. (122)

B. Eş'arilere göre de kafirler, itikadı terkettikleri için bir azap görecekleri gibi farz ve vacipleri terkettikleri için ayrıca bir azap göreceklerdir. (123)

1. Maturidilerin Delili

Bu hususta matüridiler şu hadisi ileri sürerler. Hz. Rasülullah (AS) Muaz

---

122) Şeyhzade, Nazmu- l Feraid, S.61
123) F. er - Razi, Tefsir - ü Kebir, C. 30, S. 211

(İbn'i -Cebel) Yemene vali gönderirken şöyle buyurmuşlardır. "Ey Muaz! Yemenlileri Allah'tan başka ibadete layık bir ilah olmadığını ve benimde Allah'ın peygamberi olduğumu bilmeye ve tanımaya davet et! Eğer bu iki şahadeti kabul ederlerse bu defa da onlara her gece ve gündüz üzerlerine beş vakit namaz farz kılındığını öğret. (124)

Bu hadis- i şeriften namazın farz olmasının ancak kelime - i şehadeti söylemek üzere aldığı davete icabetten sonra olacağı anlaşılıyor. Eğer iman çağrısına uyup iman etmezlerse namaz ve diğer ibadetlerle mükellef olmazlar. Mükellef olunmayan şeyin yapılmamasından bir ceza doğmaz. Matüridiler böyle bir muhakeme yürütürler.

2. Eş'arilerin Delilleri

" مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ " Sizi Sakar denilen cehenneme hangi şey gedirdi ? Onlar da şöyle cevap verirler. Biz namaz kılmıyorduk" (125)

Eş'ariler kafirlerin cehennemdeki halinden bahseden bu ayetle kafirlerin namaz kılmadıkları için cehenneme gittiklerini söyleyip küfür haricinde bir de namazı terkten dolayı ceze görmekte olduklarını anladıklarını söylerler.

Ancak bu ayeti celileyi Matüridiler" Biz namazın farz olduğuna inanmıyorduk" şeklinde tefsir ediyorlar (126) doyısı ile namazı kılmadıklarından değil inanmadıklarından dolayı azap göreceklerdir diyorlar.

Bu meselede Eş'arilerin ibadetlerin ehemmiyetini göstermek, Matüridilerin de küfrün kötülüklerin en büyüğü olup bütün ötülükleri içine aldığını ve tatbik edilecek azabın en şiddetli azap olacağını hatırlatarak insanları ondan kaçınmaya teşvik etmekte olduklarını görüyoruz.

---

124) Buhari, Tec. Sarih Terc. C.5. S.3, Hadis No. 686
125) Müddesir, 42 - 43
126) Ebu'l - Berekat en - Nesefi, Tefsirü en - Nesefi, C.4. S. 312, İst. 1984

ALLAH'IN KAFİRİ AFFETMESİ AKLEN CAİZ MİDİR ?

İmana verilen değer dolayısıyla her iki mezhep alimlerinin en ince detayları dikkate alarak yaptıkları araştırmaların neticesindeki verdikleri hükümleri ele aldık. İmanı arasına bir de irdidat hali giren insanın durumu hakkında görüşlerden sonra şimdi de son anında küfür üzere ölmüş kafirler hakkında verilen hüküm nedir ? Bu hükmü yine sadece Eş'ariler ve Maturidilerin bakış açılarından ele alacağız.

Her iki mezhep alimleri de kafirin küfrünün affedilmeyeceği hususunda ittifak içindeler. Ancak, faraza Allah'ın küfrü affetmesi aklen caiz midir değil midir sualine iki mezhep alimleri tarafından verilen cevap farklı olmuştur. Bu hususta;

A . Matüridiler, küfrün affedilmesi aklen caiz değildir görüşündedirler. İmam Matüridi(V. 333 / 946) Ebu - l Berakat en - Nesefi (3 710 /1310) ve Matüridi alimlerinin çoğu bu görüştedirler. (127)

B. Eş'ariler Allah'ın (c) kafirin küfrünü affetmesi gerçekte vaki bir şey olmasa bile, aklen caizdir görüşündedirler. İmam Eş'ari (V. 324 / 936) (128) Sa'duddin et - Taftazânî (793 /1390) (129) ve Eş'arilerin çoğu, Matüridilerden de İbn- i Hümam (861 /1457) (130) bu görüştedirler.

1. Maturidilerin Delilleri

Matüridilere göre, Allah'ın (c) fiillerinde mutlak bir hikmet bulunmalıdır. Hikmet'i - İlahi küfre inanıp severek kendine yakıştıra azap etmeyi gerektirir.

Bir de, Matüridilere göre, hikmet anlayışlarından yola çıkarak, iyilik yapanla kötünün bir farkı olmalıdır. Allah Teala Kur'anı Kerimde müslim ile mücrim arasında fark görmeyenleri reddederek

" أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ " "Öyle ya Allah'a teslimiyet gösterenleri o günahkarlar gibi tutar mıyız hiç? Size ne oluyor ? Nasıl bir

---

127) Şeyhzade, Nazmu'l Ferard, S. 32
128) Şeyhzade, ag. esr, S. 32
129) S. et - Teftazani, Serhu- l Makasıd, C.2. S. 153
130) Kemal b. ebi Şerif, el - Müsamere, S. 176

hüküm veriyorsunuz? (131) Matüridiler bu ayeti göz önüne alarak şöyle derler. Bu dünya da müslimler ile mücrimler arasında bir fark yok. Hepsi yeryüzünde Allah'ın nimetlerinden eşit pay alıyor. O halde bu ayırım ahirette olacaktır. Bu ayırım da kafirin kesinlikle küfrünün cezasını çekmesi olacaktır.

Matüridilerin Husün kubuh anlayışından hareketle öne sürdükleri delilleri var. Şöyle ki ; Matüridilere göre akıl güzellik ve çirkinliği idrak edebilir. (132) Diyorlar ki, küfür bizzat kabihdir (çirkindir) Hiçbir takdirde haramlığının kalkması ihtimali yoktur. Bütün günahlar imanla beraber bulunabildiği halde, küfür imanla katiyyen bir arada bulunamaz. O halde böyle, haramlığının kalkması ihtimali bile olmayan bir cürmün affedilmesinin güzelliğini aklımız almıyor.

Matüridilerin bu delili birinci delilleri kadar tutarlı görünmüyor. Çünkü bizler şu kadarcık aklımızla her fiildeki her hikmeti anlamaya çalışırsak akla biraz fazla değer vermiş oluruz. Şu haldeki aklımızla idrak edemediğimiz nice hikmetler var.

2. Eş'arilerin Delilleri

Eş'arilerin bu konudaki iddialarında en güçlü delilleri şu ayet' i Kerimedir. " إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ " Eğer Kendilerine azap edersen onlar senin kullarındır. (Dilediğini yaparsın) Eğer onları bağışlarsan şüphesiz izzet ve hikmet sahibisin" (133) Eş'ariler bu ayetten küfrün affedilmesinin aklen caiz olduğunu çıkarırlar. Caiz olmasaydı Hz. İsa (AS) "Eğer onları affedersen....." diye niyazda bulunmazdı derler.

Maturidiler bu ayeti celileyi şöyle anlıyorlar. "Onlara (benim hakkımda kötü

---

131) Kalem, 35 - 36
132) Ebu Said el - Hadimi, Mecamiu' l - Hakayık S. 20, Tarihsiz
133) Maide, 118

söz söyleyenlere) azap edersen onlar senin kullarındır. Ama Kendilerinee hidayet ve islamı nasip ederek affedersen sen aziz ve hakimsin " Bu ayeti böyle anlamalarına sebep sonradan o kötü sözler sarfeden kafirlerin bir kısmının imana gelmiş olmasıdır. (134)

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus şudur. Her iki mezhebe göre de kafirler affilmemiştir. Ancak affedilmesini farazi olarak kabul edersek bu aklen caiz midir değil mi ? Buna verilen cevapları da fiillerdeki güzellik ve çirkinliğin akıl ile bilinip bilinmemesi veya efal'i - ilahinin hikmetle muallell olup olmaması meselesine bakış açılarına göre olmuştur. Ef'al'i - ilahinin hikmetle muallel olduğunu kabul eden Matüridilere göre, aklen, kafirin affedilmesi caiz değil, Eş'arilere göre de Allah Teala mülkinde istediği gibi tasarruf eder. İsterse kafirleri de affeder.

14. ALLAH'IN AZAP HÜKMÜNDEN DÖNMESİ

Allah, kullarına verdiği emirlere uyduğu takdirde sevap, uymakları takdirde de ceza vermeyi söz vermiştir. İyiliğe karşı verdiği söze vaad, kötülüğe karşı verdiği karara da vaid diyoruz. İnsanın fiillerine verilen önemi göstermesi bakımından islam alimleri bu meseleyi de bütün detayları ile ele almıştır.

Her iki mezhep uleması da iyiliklere verilecek mükafat (vaad) dan dönmenin Allah Teala hakkında caiz olmayacağında ittifak ettikten sonra kötülüklere verilecek ceza (vaid) den dönmenin caiz olup olmayacağında ihtilaf ettiler. Bu hususta;

A. Maturidiler; Vaadden dönme caiz olmadığı gibi vaidden dönme de caiz değildir görüşünü benimsemişlerdir.(135)

---

134) Ebu-l Berakat en - Nesefi, Tefsir- ü en - Nesefi, C.1. S. 130
135) Pezdevi, Ehli Sünnet Akaiidi, (Prof. Dr.. Ş. Gölcük Terc.) S. 186, Ebu- l Berakat en - Nesefi, Tefsiri Nesefi, C.4. S. 179

B. Eş'ariler; Vaadden dönme caiz değil ancak vaidden dönme caiz derler. (136)

1. Matüridilerin Delilleri

a) Vaidden dönme, hükmü değiştirmek demektir. Halbu ki Allah Teala Kur'an'ı - Kerimde " مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ " Benim katımda söz değiştirilmez ve ben kullara asla zulmetmem " (137) buyurmaktadır.

b) Allah'ın (c) Vaidden dönmesi caiz olsaydı, ileride tatbik edeceğini haber verdiği azaptan dönmesi haberin de yalan olmasını gerektirir. Halbuki Allah (c) hakkında yalan caiz değildir.

2. Eş'arilerin Delilleri

a) Allah Tealanın günahlar içerisinde şirkten başka her masiyyeti affedeceğine dair ayetler vardır. Bunlardan biri ; " إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ " Allah kendisine şirk koşanı asla affettmez. Bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar (138)

b) Arap adetindinde de vaadden dönme yok. Ancak vaidden dönme var. Çünki bir eksiklik değildir. Nitekim Arap şairi " وَإِنِّي إِذَا أَوْعَدْتُهُ أَوْ وَعَدْتُهُ لَمُخْلِفُ إِيعَادِي وَمُنْجِزُ مَوْعِدِي " Ben bir iyilik veya ceza sözü verdiğim zaman cezadan vaz geçerim fakat iyiliği mutlaka yaparım. (139)

c) Vaad kulların hakkıdır. Kullar sevabı hakedecek bir fiili işledikleri zaman, mutlaka onu alırlar. Ancak V'aid, (azap verme) Allah Teala'nın kullar

---

135) C. Devvani, Celal, S. 48 - 49, Aliyyu'y Kari, Serhu- 1 Fıkhıl Ekber, S. 128, İ.Beyani, Haşiye ale Cevheretit tevhid, S.60
136) Kaf, 29
137) Nisa, 48
138) Celal ed - Devvani, Celal, S. 49, İst. 1325
139) Nisa, 93

üzerindeki bir hakkıdır. İsterse affeder isterse günahından dolayı kulu muaheze eder.

Matüridiler Eş'arilerin Delillerine şöyle cevap verirler.

1. Kim bilerek bir mümini öldürürse cezası cehennemdir (140)

2. Kim kötü amel işlerse onunla cezalandırılır. (141)

3. Bu gün her nefis kazandığının karşılığı ile cezalandırılır. Bu gün zülum yoktur. (142)

Bu ayetlerden Allah Teala'nın müstehak olanlara azabını mutlaka vereceğini anlıyoruz. O halde ilm'i - ilahide affa nail olacak günahkarları bu umumi manadaki cezalardan tahsis etmek gerekir. Yani bunları "Allah bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar. (143) "Allah bütün günahları bağışlar" (144) ve Muhakkak Rabbın, insanların zulumlerine karşılık magfiret sahibidir" (145) ayetlerinin içerisinde kabul etmelidir. İlm'i - İlahide affedilecekler malum olduğundan ceza görecekler sınıfına girmezler. Kendilerine ceza tatbik edilmediği için vaidden dönme diye bir şey mevzu- u bahis değildir.

Matüridilerin vaidden dönmeyi caiz görmeyişleri, bu affın Allah'ın kararında sebatsız olması endişesinden doğmaktadır. Eş'ariler de daha çok Allah'ın her şeye malik olduğunu ve mülkünde ve hakkında istediği şekilde tasarruf edebileceği görüşündedirler.

---

140) Nisa, 93
141) Nisa, 123
142) Gafir, 17
143) Nisa, 48
144) Zümer, 52
145) Ra'd, 6

İKİNCİ BÖLÜM

NÜBÜVVET

İnsanların hayatta ilk muhatap oldukları şey iman olduğu için birinci bölümde iman bahsini ele almıştık. İnsanlığın Allah' a nasıl iman edeceklerini bildirmek rasullerinin (AS) işidir. Dolayısıyla ikinci bölümde de Nübüvvet bahsini ele almayı tercih ettik.

Matüridiler ve Eş'ariler Nübüvvetle alakalı ahkamın çoğunda tamamen müttefikdirler. Sadece iki meselede farklı görüş belirtmişlerdir. Bu iki mesele de imanın özünü alakadar eden meseleler değildir. Kelam ilminde teferruat kabul edilen maddelerdirler. Yani iki taraftan biri tarafında belirtilen görüşe sahip olmak diğer taraftakine göre imanı zedeleyecek bir hareket değildir. Şimdi bu iki mesele nedir ? iki taraf bu hususta ne görüştedir ve delilleri nelerdir ? Bunları ele alalım.

1. NEBİ'NİN ERKEK OLMASI ŞARTI

A. Matüridiler, peygamberlerin (AS) erkeklerden olmasının şart olduğunu kabul ederler. Nureddin es - Sabuni (V. 580/ 1184 (1) Aliyyu- l Kari (V.1014 / 1605) (2) Kemaleddin el - Beyadi (V. 1097 / 1683)(3) (V.) İmam Birgivi (V. 981 / 1573) (4) ve Muhammed ed - Düsüki gibi (5) alimler bu istikamette görüş belirtmişlerdir.

B. Eş'arilere göre peygamberlerin erkeklerden olması şart değildir. İmam Eş'ari (V. 324 / 936) ve İmam Kurtubi (V. 286 /899) (6) ve diğer Eş'ariler bu görüştedirler.

Eş'arilere göre Hz. İsa (AS)'nın annesi Meryem validemiz, Hz. Asiye ve Hz. İbrahim' in eşleri , Sare ve Hacer'in, hatta bazılaranı göre Hz. Musa'nın

---

1) Es- Sabuni, el - Bidaye, S. 46
2) Aliyyu- l Kari, Dav'u- l Meali Şerhu Bed'i- l Emali, S. 68, İst.1985
3) El - Beyadi, İşaratu- l Meram, S. 329
4) M. el - Birgivi, Ravdatu- l Cinan, S. 14, İst. 1305
5) M. ed - Dusuki, Haşiye Ala Ümmi- l Berahin, S.
6) Aliyyu- l Kari, ag. eser, S. 68

annesi ile Havva validemizin de peygamber olmaları muhtemeldir.

Nübüvvette erkek olmanın şart olmadığını iddia eden Eş'arilere göre nebi ile rasül arasında bir fark olduğunu anlıyoruz. Onlara göre nebiye vahiy gelir. Ancak bu vahiyi başkalarına tebliğ etmeleri şart değildir. Eğer Kendilerine gelen bu vahyi tebliğ etmesi şart olursa o zaman rasül olur. Böyle bir ayırım yapılırsa iddialarını isbat pek zor olmaz. Çünki erkeklik şartı, gelen vahyi daha kolay tebliğ etmek için aranmıştır. Zira kadınlar yaratılış itibarıyla Kendilerini bir tarafa çekip gizlenmeye daha uygundurlar. Yukarıdaki ayırım yapılır ve nebinin tebliğ etmesinin şart olmadığı kabul edilirse, kadınlardan peygamber gelmesi aklen caiz olur.

Ancak rasül ve nebiyi eşanlamlı kabul edip, ikisini de beraberce, Allah'ın kendisine vahyettiği ve tebliğe memur kıldığı kimse nebidir, rasüldür (7) diye tarif edersek, her ikisinin de erkeklerden olması şart olur. Bu tarife göre rasülün nebiden farkı sadece kendine ait bir kitap ve şeriatin gelmesi veya kendinden önceki şeriatın bir kısmını nesheden insan olmasıdır. (8)

1. Matüridilerin Delilleri

Matüridilerin bu meselede ileri sürdükleri hem akli hem de nakli delilleri var. Burada en yaygın olanlarından birkaç tanesini zikredeceğiz.

a) " وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ

Senden önce de, Kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını (peygamber olarak) göndermedik" (9) Matüridiler, bu ayetin yalnız erkeklerin peygamber olduğuna delalet etmektedir derler.

b) İkinci delil olarak ta Matüridiler Hz. Ali'nin (RA) " Kadınlar halife

---

7) Prof. Dr. Ş. Gölcük, Doç.Dr. Süleyman Toprak, Kelam, S. 274, Konya, 1988
8) Kemal b. Ebi Şerif, Kitabu- l Musamere, S. 198, İst. 1979
9) Yusuf, 109, Nahl, 43

olabilselerdi mutlaka Aişe (RA) olurdu" (10) sözünü ele alırlar. Halife ve kadı olamayan kadınların peygamber olmalarının tamamen imkansız olduğunu iddia ederler.

Peygamberlerde, rasül veya nebi ayırımı yapmaksızın tebliğin şart olduğunu kabul edersek Matüridileri bu iddialarında tutarlı buluruz.

2. Eş'arilerin Delili

Eş'ariler kadınlardanda peygamber olabilir iddialarına delil olarak vahiy meselesini kullanırlar. Bazı ayetlerde kadınlara vahiy geldiğinden bahsedilmektedir. Vahiy peygamberlere varit olan bir haldir. Madem ki kadınlara da vahiy geliyor, onlarında peygamber olmalarında sakınca olmamalıdır derler.

Kadınlara vahiy geldiğinden bahseden ayet şudur ; "

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ " Biz Musa'nın annesine vahyettik " (11)

Ancak buradaki vahyi istilahi manada "Allah'ın nebi ve rasüllerine irade ettiği bilgileri, kelam, söz veya mana olarak bildirmesi (12) olarak değil de vahyin lugavi manaları olan işaret ve ima etmek, teşvik etmek, bildirmek ve içgüdü gibi manalarından birinde kullanırsak Eş'arilerin delilleri davalarına tam bir mesnet olamaz. Mesela, Kur'an- ı Kerimde " وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ

" Rabbin bal arasına vahyetti (13) ayeti arıya içgüdü verdi manasında kullanılmıştır. Her vahyin peygamber olmaya delil olmayacağı açıktır.

İnsanları yetiştirmek ve en mükemmel kul olmak hususunda önderlik yapmak vazifesini üstlenen nebinin her şeyden önce kendisinin, fıtraten daha kavi olan erkeklerden olması daha makul görünmektedir.

---

10) Kasım b. Kutluboğa, Haşiye ale-l Müsayere, S. 197, İst. 1979
11) Kassas, 7
12) Kelam, Prof. Dr. Şerafeddin Gölcük, Doç. Dr. Süleyman Toprak, S. 288, Konya, 1988
13) Nahl, 68

2 - NÜBÜVVETİN MAHİYETİ

İnsanlar içinden seçilmiş, fakat Nübüvvet vasfını taşımayan hiçbir zatın erişemeyeceği manevi derecesi olan peygamberleri (AS) bu şekilde yücelten nübüvvet vasfı nasıl bir sıfattır veya haldir ? İslam alimleri bu meselede de düşünüp bazı görüşlere sahip olmuşlardır.

Kanaatimizce islam alimlerini bu hususta düşünme ve araştırmaya sevkeden unsur, peygamberlerin manevi kimliklerini anlama, onların ruhi yüceliklerini idrak etmeye çalışarak izlerinden yürüme aşkı ve azmidir.

Peygamberlerdeki nübüvvetin hem dünyada hem de ahirette hakiki bir vasıf olarak devam edip etmeyeceği hususunda iki mezhep arasında bir farklılık göze çarpıyor.

A- Matüridilere göre peygamberler (AS) bu dünyadan irtihallerinden sonra da hakikaten rasül ve nebidirler.(14) Onlara göre Nübüvvet peygamberlere Allah tarafından verilmiş bir sıfattır. Bu sıfat peygamberlerin şahsiyetine verilmiştir. Nübüvvet sıfatını hem dünyada hem de ahirette taşırlar. (15)

B- Eş'arilere göre, peygamberlerin nebiliği irtihallerinden sonra hakiketen değil hükmendir. Ancak hükmen olan bu durum hakiki hüküm yerine geçebilecek şekildedir.

Eş'arilere göre nübüvvvet, nebi de bir haldir. Bu hali Allah onlara dünya hayatına ait olarak bahşetmiştir. Esas tesir sahası dünyadadır ancak dünya hayatından sonra da Kendilerinden tamamen alınmamıştır.

1. Matüridilerien Delilleri

Matüridilerin bu hususlaki delillerin kısaca şöyle ele alabiliriz.

a) Sure - i Bakaranın sonundaki ayetle Allah (c), müminlerin "

---

14) Ebu'l - Muin en - Nesefi, Bahru'l - Kelam, S. 34, 35, Konya, 1329
15) Prof. Dr. Ş. Gölcük, Doç.Dr. Süleyman Toprak, Kelam, S. 287

"لانفرق بين أحد من رسله" Allah'ın peygamberlerinden hiçbirini ayırmayız. (Hepsine iman ederiz " (16) dediklerini bildirir. Matüridiler, bu ayetle rasüller mutlak olarak zikredilmişdir. Her hangi bir kayıtla mukayyet değildir. Mutlak, itlakı üzere terkedilmelidir kaidesince, hem dünyada hem de dar- ı Baka'ya ir tihallerinden sonra vasıflarının değişmeyip hakikaten rasül ve nebi olduklarını kabul etmek zorundayız görüşündeler.

b) Diğer bir delil olarak ta, yine nübüvvetin ruhi bir durum oluşundan yola çıkıyorlar. Maturidiler Nübüvvet ve risaletinn ruhi bir durum olduğunu, ölümün de ruhta bir şey değiştirmediğini iddia ederek, ölüm halinden sonra da nebi hakikaten nebidir derler.

c) Bu hususta en güçlü delil olarak kabul edilecek üçüncü delilleri de Ebu'l - Muin en - Nesefi'nin (V. 508 / 1115) Bahru- l Kelam'ında zikrettiği şu delildir. Nesefi peygamber (AS) şu anda hakikaten rasül olmasaydı, ona inananların imanlarının sahih olmaması gerekirdi. Hem de ezanda " أشهد أن محمداً رسول الله " Ben Muhammed'in (AS) Allah'ın (c) Rasülü olduğuna şahitlik ederim" diyoruz. Allahın rasülüydü demiyoruz. Şimdiki (irtihallerinden sonra) olan rasüllüğü hakikaten olmasaydı. Allahın (c) Rasülüydü demek gerekecektir (17)

Eş'arilerin Delili

Eş'arilerin Nübüvvette nebinin ruhunun hususiyeti olarak değil de ruhta bir araz olarak bakıyorlar. Nübüvvet nebide bir arazdır. Arazlar baki değildir. Dolayısıyla nebiliğin de hakiki hükmünün kalkması gerekir. Bu da ölüm halidir derler.

Eş' ariler nebideki nübüvveti namaz kılarken abdesdi bozulup abdest almaya giden kişinin durumuna benzetirler. Abdest almaya giden bu kişinin abdesti bozulduğu için hakikaten namazda sayılamaz. Ancak, yeniden abdest alıp imama tekrar uyancaya kadar geçen zaman içinde de aynı, namazdaymış gibi hiç

16) Bakara, 385
17) Ebu'l - Muin, en - Nesefi, Bahru'l - Kelam, S.34

konuşmaz. Çünki o hükmen namazdadır. Eş'ariler, nebi için dünya hayatları bittiğinden hakikaten tebliğ vazifesinde kalmıyorlar. Dolayısıyla peygamberlikleri hükmen olur diyorlar.

Burada Eş'arilerin delillerini matüridilerinki kadar güçlü göremiyoruz. Çünkü matüridilerin delillerinde de zikredildiği gibi nübüvveti ruhi bir hal kabul edince, ölümün ruhta ve ruhun hallerinde bir değişiklik yapmayacağını kabul etmek, kanaatımızca daha makuldür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KULLARIN FİİLLERİ

1. KULUN FİİLİ

Kulun fiilini değerlendirmeye geçmeden evvel fiilin tarifini yapmak yerinde olacaktır. Fiilin tarifi hususunda alimler arasında tam bir birlik sağlanabilmiş değildir. Onun için fiili tarif ederken derli toplu bir cümle söylemek yerine, meseleyi misalleri ile anlatmaya çalışanlar da olmuştur. (1) Fakat bunların arasında en tutarlı bulduğumuz bir tarifi burada zikretmenin faidesine inanıyoruz.

Fiil ; Başkasına tesir gücü olan canlının tesir gücü vasıtasıyla kendinde meydana gelen iştir, (2)

Burada esas ele alınacak konu insanın fiili konusudur. Dünyada bir kısım mükellefiyetleri olan insanın kendinde tezahür eden bir takım hareketleri de var. İşte bu hareketler kendinin fiilleri midir, yoksa Allah'ın fiili midir? Yani ortada görülen iş kime aittir ? Yapılan işin sonucundan etkilenen kimdir ?

Bu suallere verilen cevaplarda, Cebriyye mezhebinin insana hiç bir hak ve yetki tanımadan onu rüzgarın önündeki bir yaprak gibi tarif ettiğini görüyoruz. bunların karşısında da, Mutezile alimleri de insanın fiillerini halk ve icat etmek kulun kendine ait olduğu fikrini benimsemişlerdir. Bunlardan birincilerinde insanın aklını ve iradesini ve kendi isteğiyle hareket eden bir varlık olduğunun inkara giden bir aşırılık görüyoruz. Madem insanın hiç bir tesiri yok niçin bazı sahfalarda sorguya çekilecek ? Bunları böyle çelişki içinde bulurken Mutezileyi de kulu, istediğini isteği şekilde yaratan mutlak kudret sahibi görmelerinin ve insanın yaşatma fiilinde Allah'a ortak edilmesi hatta tek başına yaratıcı kabul etmenin de

---

1) Dr. M. Said Yazıcıoğlu, Maturidi ve Nesefiye Göre İnsan hürriyeti Kavramı, S.21, İst. 1992, M.E.B. Yayını
2) Seyyid Şerif el - Cürcani, Tarifat, S. 147, İst. 1938

bir aşırılık olduğu aşikardır.

Ehl'i - Sünnet mensubu olan Matüridi ve Eş'arileri Allah'ın (c) tek yaratıcı olduğunu, ancak bunun yanında, kulun fiillerinde kendisinin bir payının olduğunu kabul eder görüyoruz.

Bunların da kendi aralarında kulların bu paylarını tarifte ayrı görüşe sahip olduklarını müşahede ediyoruz.

A - Matüridiler, Fiilin aslı Allah'ın kendi kudretiyledir. Ancak fiilin itaat ve isyan diye nitelenmesi kulun kudreti iledir. Bunlara göre fiili yaratan Allah'tır. Allah'ın (c) yarattığı bu fiilin hakiki faili de kuldur. Çünkü insan bu fiillerine isteyerek sahip olmuştur. Bunları yapmaya mecbur da değildir görüşündedirler.

İmam Matüridi (V. 333 / 944) (3.) İmam Pezdevi (V. 493 / 1100) (4) Kemaleddin el - Beyadi (V. 1098 / 1687) (5) ve Aliyyu - l Kâri (V. 1014/ 1605) (6) gibi Matüridilerle Bakillani de(V. 403 / 1013) bu görüştedirler.

B- Eş'ariler, kulların ihtiyari fillerinin sadece Allah'ın (c) kudretiyle vaki olduğunu kabul ederler. Onlara göre kulun bu fillerde bir tesiri yoktur. Fiilin halıkı da faili de Allah'tır. İnsanın fiiliyle Allah'ın fiili ayrı ayrı şeyler değil aynı şeylerdir görüşünü kabul etmişlerdir. (6)

Eşarilerin bu hususstaki fikirleri tam açık değil. Hem kula mesuliyet yüklüyorlar hem de fiillerinde hiç bir tesirlerinin olmadığını söylüyorlar. Bu görüşleriyle cebr'i mutavasıta kaçmaktadırlar.

1. Matüridilerin Delilleri :

a) Matüridilerin bu hususta hem akli hemde nakli delilleri var. Kulun bir

---

3) Maturidi, Kitabu- t Tevhid, S.228
4) Pezdevi, Elhi Sünnet Akaidi,. Prof. Dr. Ş. Gölcük Terc. S. 143
5) Kemaleddin el - Beyadi, İşaratu'l - Meram, S. 256
6) Aliyu- l Kari, Şerhu'l - Fıkhı- l - Ekber, S. 49

tesirinin olduğunu şu ayetlere dayanarak iddia ediyorlar.Ayetler şunlardır.

"إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ "Bir toplum Kendilerinedeki güzellikleri değiştirinceye kadar Allah, onlarda bulunan güzel nimetleri değiştirmez."(7)Diğer bir ayet meali de "Bu azabın sebebi de şudur:Bir millet Kendilerinede bulunan (güzel ahlak ve faziletleri) değiştirinceye kadar Allah, onlara verdiği nimeti değiştirecek değildir.(8) " لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ Herkesin kazandığı ya kendi lehine yada aleyhinedir".(9) Bu ayetler kulun kendi fiilinde bir tesirinin olduğunu açıkça göstermektedir. Matüridilere göre kulun kudretinin bir tesiri olmasaydı hallerinde her hangi bir dğişiklikten veya kullara nisbet edilen bir iktisaptan bahsedilmemeliydi.

b) Matüridilerin şu akli muhakemeyle gedirdikleri delilleri de vardır.Onlar Allah'ın (c) kullara bir takım emirler verip bir kısım şeylerden kaçınmasını istediğini bu emirler ve yasaklar neticesinde sevap veya ceza verdiğini de ele alırlar. Bu durumda yaptığı fiillerde insanın hiç rolü olmasaydı, Allah kendi kendine emretmiş veya yasaklamış, cezalar veya mükafatlar koymuş olacak ve emir ve yasakları anlamsız olacaktı. Mademki kula bazı şeyler emrediliyor bazıları da yasaklanıyor, öyleyse kulun bunlardan birini seçmede tesiri vardır.

2. Eş'arilerin Delilleri

Eş'ariler bu hususta akli ve nakli birçok deliller gösterirler burada biz bir akli bir de nakli delil ile iktifa edeceğiz.

a) Eş'ariler Allah'ın (c) tek katir'i Mutlak oluşundan yola çıkırak bu delili ileri sürerler. Derler ki ; Kulun fiili mümkinattandır. Her mümkin Allahın kudretiyle meydana gelir. Eğer onun fiilinde hem kendinin hem de Allah'ın (c) kudreti tesir

---

7) Ra'd, 11
8) Enfal, 53
9) Bakara, 286

etseydi bir tek şey üzerinde iki müesserin tesir etmesi gerekirdi. Bu da batıldır.

b) İkinci delil olarak öne sürdükleri ayetlerden sadece birini ele alacağız. "وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ" Allah sizi de yaptıklarınızı da yaratmıştır. (10) Eşariler buradan fiilleri yaratanın Allah (c) olduğunu açıkca anlıyoruz diye iddia etmişlerdir.

Ancak burada şuna dikkat etmek gerekir ; Evet kulun kendi fiillerinde tesiri var. Ancak onun bu tesiri halk (yaratma) olarak alınmamalıdır. Kulun oradaki tesiri sadece kesbidir. Buradaki müessir kuvevet kulun direkt olarak kendi kudreti değildir. Müessir kudret Allah'ın kula tesir edebilecek şekilde bahşettiği kudrettir. Kulun kudretininin yaratıcısı da Allah'tır. Kulun kudretinin tesirinin var olduğunu söylemek mutlak hâlıkın Allah (c) olmasına mani değildir.

Kulların fillerini ikiye ayırırız. Birincisi Allah Tealanın kulda - kendi iradesi ve kudreti olmadan yarattığı fiildir. Titreme hasatalığına yakalanmış kişinin titreme hareketi gibi.

Diğeri Allah'ın (c) kulda kulun kendi irade ve ihtiyacı ile yarattığı fiildir. İhtiyari hareketlerimiz gibi. Bunlardan birincisine "halk" ikincisine kesb diyoruz. Kesb kulun fiili, halk Allah'ın fiilidir. Kesb kâsibin tek başına yapamadığı fiil, halk halık'ın müstakil olarak yapılabildiği işdir. Kesb aletle maydane gelir. Halk aletsiz. (11)

Bu meselede Eş'ariler ve Maturidiler aşırı uçlar durumunda olan Cebriye ile Mutezilenin yanılgılarından uzak kalarak orta bir yol tuttuklarını görüyoruz. Ancak Eş'arileri, belki de aralarından ayrıldığı Mutezileye bir tepki göstermekte ısrarlarından dolayı bu uçlardan Cebriye'ye daha yakın bir tutum içinde görüyoruz. Eş'arilere göre insan, hem mesul hem de fiilinde tesiri yok. Maturidilere göre ise

---

10) Sâffât, 96
11)Doç.Dr. Şerafeddin Gölcük, Kelam Açısından insan ve Fiilleri, S. 190

insan mesul olduğu gibi fiilinde tesir sâhibidir.Ancak kulun tesiri de Allah'ın Kendilerinee verdiği hususi bir kudrettir. Kendisindeki müessir kudreti de Allah verdiğinden yine tek hâlık Allah'tır (c). Allah halik, kul fâildir.

KESB VE İSTİTAAT

1. KESB

Kesb, yarar sağlama ve zararı uzaklaştırma ile ilgili bir fiildir. Buna göre Allah'ın fiili kesb olamaz. O,ne başkasından yarar sağlar, ne de zarar defeder.

Kesbin lugat manası, toplamak, rızık aramak, istemektir. Kur'an-ı Kerim'de, kalbin akdi ve azmi, ticarette mal kazanmak, gayret gösterip amel işlemek manalarında kullanılmıştır.

İnsan yaptıklarından hesap vermek durumundadır. O halde hesabını vereceği bir işi vardır. İnsanın bu işinin yaratıcısının kim olduğu ve bu fiilin failinin kim olduğu hususundaki suale islam alimleri tarafından verilen cevaplar farklı olmuştur.

Bu suale Mutezile, insan fiilinin halıkıdır diyerek yaratma fiilini insana nisbet etmiştir. Kideriyeciler de insan Allah'ın yarattığı işi yapmak zorundadır diyerek, insanın seçme hürriyetini tamamen almıştır.

Ehl' i - Sünnet olan Matüridi ve Eş'ariler kulların fiilerinin yaratıcısının Allah (c) olduğunu ancak kulun da kendi fiilinde bir tesirinin olduğunu kabul etmişlerdir. Böylece kula aşarı yetki veren Mutezile ve kulu bir kuru maddeye benzeten kaderiyecilerden ayrı orta bir yol tutmuşlardır. Ancak bunlar kulun yetkisinin sınırı ve tarifinde değişik görüşlere sahip olmuşlardır.

A . Matüridilere Göre Kesb

Matüridiler kesbi izah ederken onu fiil ile beraber düşünüyorlar. Onlara göre kesb, insanın irade ve kudretine bağlı bir sıfatıdır. Fakat kul hiçbir zaman fiilinin yaratıcısı değildir.

Maturidiler kesbi açıklarken önce insanın fiilini ele alıp onu ikiye taksim ederler.

1. Kulun iradesi haricinde vaki olan fiilleri, titreme hareketi gibi . Bunu sadece Allah yaratır.

2. Kulun kendi istek ve ihtiyacı ile seçtiği takdirde Allah'ın yarattığı fiiller Bu ikisi arasındaki farkı insan farkedebilir. Bunlardan ikincisi insan için bir kesbdir. Ama yaratan Allah'tır. Böylece Maturidiler bir fiile tesir eden iki failin olabileceğini söylüyorlar. Onlara göre fiil kesb (kazanma) yönünden insanlara halk (yaratma) yönünden Allah'a ait olmaktadır. (12) Yaratma ile kesb arasındaki fark, yaratma aletsiz, kesb alet ile meydana gelmesidir.

Matüridilere göre fillerin meydana gelmesi için ilk sebep insanın iradesi oluyor. Bir şeyin olmasını insan irede ediyor. Allah'ta ona irade ettiği şeyi yapma gücünü veriyor. İnsana gücü veren Allah'tır. Dolayısıyla insanın fiilini yaratan odur. Ancak insan Allah'ın verdiği kuvvetle iki şeyden birini tercih eder. Bu açıklamaladan Matüridilerin, irade'i - cüz'iyye diye tabir edilen insan iradesine bir yetki verdiğini, sonucunda da insanların mesuliyetini isbat ettiklerini görüyoruz.

B. Eş'ariye Göre Kesb

Eş'arinin kesb tarifi yaratma fiiline göre yapılmaktadır. Ve bu hususa "Lum'a " sında geniş bir yer vermektedir.

Eş'ariye göre kesb, bir şeyin (fiilin) onu kesbeden tarafından hadis bir kudretle meydana gelmesidir.(13) Eş'ari kesbi için insana gerekli olan kudretin (istitaa) yaratılmış bir kudret olduğunu kabul etmektedir. Allah kulunun fiilini

12) Maturidi, Kitabu't - Tevhid, S. 228
13) Eş'ari, Lum'a, S. 42, Beyrut, 1952

yaratacağı zaman, önce o fiili kulun yapabileceği kudreti yaratır. Kul yaratılmış olan bu kudretle irtibat haline geçer ve fiil meydana gelir. Böylece, fiil her şeyiyle Allah tarafından yaratılmıştır. Eş'arilere göre kulun iradesi de önceden yaratılmıştır.

Kısacası Eş'ari kulun işine bir fail aramaya girişiyor. Fiilin sorumluluğunu yüklenecek birisi lazımdır. O da insandır. Fiili yaratacak bir yaratıcı gerek O da Allah'tır diyor. Hareket fiilini Allah (c) yaratır ancak hareket eden kendisi değildir. (14) Buna göre Allah imanı veya küfrü yaratır. Fakat mümin veya kafir olarak isimlenen kuldur. Kafir küfrü kesbeder dediğimiz zaman, kafir küfrü sonradan olan hadis bir kudretle kesbeder demektir.

Her iki tarafın yaptığı tarif ve açıklamaların farkının çok net olarak tezahür etmediği görülüyor. Belki kesb ve istitaat meselesi ile en fazla Eş'ari ilgilenmiş ama bu hususta tam net bir delil ortaya atmamışlardır. Her iki mezhep taraftarları da kulun fiiline bir fail bulma gayretindedirler. Ve bu failin halık olmadığını hususiyle belitme gayretinde olduklarını görüyoruz.

2. İSTİTAAT

İnsanın kesbinin ne olduğu araştırılırken insanın fiilini yapılabilmesi için gerekli bir güçten bahis geçiyor. Kelam ilminde bu güce "istitaat" adı veriliyor.

İstitaat lugatta kudret, kuvvet, vus'at ve takat kelimelerine yakın manalarda kullanılır. Türkçede güç kelimesi buna uygun bir kelimedir.

Kelam istilahında istiat Allah'ın ihtiyari fiillerini icra etmeleri için canlılara verdiği bir arazdır.

A - Matüridilere göre istitaat

Matüridilikte iki ürlü istitaat vardır;

1. Fizik organların sağlam ve işler olmasıdır. Bu da Allah'ın bir fazlıdır. Bu hal fiilden önce insanda var olmalıdır.

---

14) Eş'ari, ag. eser, S. 39

2. Fiilin ahlaki değer kazanma halidir. Bu kulun göreceği ceza ve mükafatla yakından alakalıdır. Bu kudret (isditaat) fiil ile beraber olmalıdır.

B. Eş'arilere Göre İsditaat

Eş'arilere göre istitaat insanın fiilini icra edebilme gücüne sahip olmasıdır. İstitaatın tarifinde Eş'arilerin en çok dikkat ettikleri nokta, iş yapma gücünün (istitaanın) insanın kendinden olmayıp sonradan yaratılmış bir güç olmasıdır. Yani Allah kula hangi işi yaptırmayı dilediyse o işin kudretini hazır bir vaziyette onu verir. Kulda o işi yapar. Eş'ariye göre bu güç Fiile başlamadan önce olamaz. Önce olsa idi fiil zamanında yok olması gerekirdi. Çünki arazlar baki değildir. Eş'ariye göre isditaat fiil ile beraber hazırdır.

Burada göze çarpan en mühim ayrılık şudur. Maturidiler istitaayı ikiye ayırıyor. Birincisinin fizik organlarının sağlamlığı ikincisinin de, insanın fiillerine değer kazandıran güç olduğunu söyleyip, birinciye yarayan gücün fiilden önce var olmasının gerektiğini ikinciye yarayan gücün de fiil ile beraber olması gerektiğini söylüyorlardı. Eş'ari böyle bir ayırım yapmadan gücü mutlak ele alıyor ve mutlaka fiil anında olmalıdır diyor. Yani Eş'ariyenin burada insanın secme hürriyetini kısıtladığını anlıyoruz.

2. BİR KUDRET'İN İKİ ZITTA GEÇERLİLİĞİ

İnsanın bir fiili olduğu ve bu fillleri sonucunda sevap veya ceza göreceği bir gerçekdir. Mademki insanda bir fiil var, öyleyse bu fiili işlemeye yarayan bir de kudret olmalıdır. Fiilin oluşması için kudret şarttır.

Fiillerin sonunda kendine ibadet veya isyan ismi verilebilmesi için insanın fiilini işlemede bir tesirinin olması gerektiğini, bu tesirin adına da kesb denildiğini biliyoruz. Bu tesir konusunda Eş'arilerin bir nevi Cebriyyeciliğie yaklaştılarını gördük. Maturidilerin de insana ihtiyari fiillerde yetki tanıdığını biliyoruz.

Burada da, kulun ih tiyari fiilerinde bulunan kudretin iki zıdda da geçerli midir, yani kulun kendinde olan tek kudret, hem imana, hemde küfre yarar mı, yoksa sadece bunlardan birisine mi aittir sualine verilen cevapta Eş'arilerle Matüriidiler arasında bir farklılık görüyoruz.

A- Matüridilere göre, kula fiil anında Allah tarafından verilen kudret kulun isteğine göre, iman'a da yarar küfrede. Kul, kendine verilen bu gücü imanda kullanınca itaat, küfürde kullanırsa isyan etmiş olur. Bu gücün istikametini tesbit etmek insanın istek ve iradesine bağlıdır ve bu iradeye irade'i - cuziyye tabir ediyoruz. İmam - ı Azam (RA) (150 /767) İnsandaki kudretin bedel yoluyla elverişli olabileceğini söyler. Yani insandaki kudret, imana da gidebilir küfrede. Kudret hangisine giderse diğerine elverişli olmaktan çıkar. (16)

B- Eş'arilere göre, bir kudret bir fiile aittir. Zıddına geçerli değildir. Her fiilin kendine ait bir kudreti vardır. İmana ait olan güce tevfik ve hidayet, küfre ait olana da hızlan ve dalalet tabirini kullanırlar. (17)

Eş'ariler insana fail demekten kaçınmaktadırlar. Her fiilin faili de halıkı da Allah'tır görüşündedirler. Buna paralel olarak kulun iradesine, yok denecek kadar az bir pay tanımaktadırlar. Onlara göre Allah kula, ya iman gücü nasip eder iman ettirir. Ya da küfür gücü verir saptırır.

---

16) Maturidi, Kitabu- t Tevhid, S. 263
17) Eş'ari, Risaletu- l Eş'ari ila babı- l Ebvab, Daru- l Funun, İlahiyet Fak. Mec. İst. 1928, Sayı : 8, S. 100, Pezdevi Ehl- i Sünned Akaidi, Prof. Dr. Ş. Gölcük Terc. S. 175

1.Matüridilerin Delili

Matüridiler meseleyi insanın hürriyeti ve sorumluluğu bakış açısından ele alırlar. Eğer insan önüne sürüleni yapıp yapmamaya serbest olarak yaratılmamış olsaydı, önüne sürülen işi yapmaya mecbur kalan, onu terketme imkanı olmayan bir kişi olurdu. Halbuki insan mecbur değildir. İstediğini yapabilir. İstediğini yapabilir demek için elindeki imkanın ve kudretin her iki ihtimale de yarar olması lazımdır.

Matüridilerin diğer bir dayanağı şudur. Fiili meydana getiren sebep ve aletler iki zıdda uygundur. Dil doğruya da yalana da, el hayra da şerre de yarar. Fiile sebep olan kudreti diğer sebep ve aletlerden ayırıp iki zıdda uygun olmadığını söylemek doğru değildir.

2. Eş'arilerin Delili

Eş'ariler fiile ait kudret iki zıdda da geçerli olsaydı kudretin fiilden evvel olması gerekirdi. Kudret fiilden evvel olursa kullar Allah'a minnetsiz olurlardı. Ayrıca, kudret iki zıdda da elverişli olsa kafirin küfründen korunma , müminde yoldan sapma kudretine sahip olurdu. Halbuki bu mümkün değildir.

Eş'arilerin delillerini Matüridilerin ki kadar tutarlı bulmuyoruz. Çünkü kudretin tealluk ettiği iman ve küfür iki zıt gibi görünselerde ikisi de, bir hareket olma yönünden birbirinin aynıdır. Allah'a (c) secde ile puta secde, hareket olma yönünden aynıdırlar. Biri emredildiği için ibadet, diğeri nehyedildiği için haramdır.

Matüridileri akla daha fazla pay ayırıp insana bir seçme gücü tanımaları bakımından insan hürriyetini daha geniş tutmuş olarak buluyoruz. Eş'arilerin insan hürriyetini kısıtladığını görüyoruz.

3 - GÜÇ YİTİRİLEMEYENİ TEKLİF

Teklif lugatta, muhataba yük sürmek manasındadır.(18) İlmi Kelam

---

18) S. Şerif el - Cürcani, el - Ta'rifet, S. 58

ıstılahında teklif, failine külfet verecek bir işi, işlerse sevap alabileceği, terkederse azap göreceği bir tarzda emretmek diye tarif edilir. (19)

Teklif konusu fillerde insanın gücü meselesiyle, fillerde adalet ve zülum, meselesinden kaynaklanan bir konudur. Yukarıdaki yapılan, is-tilahî tarife göre, gücün dahilinde olanı Allah'ın emredip, yaparsa faile sevap, terkederse ceza vermesinin caiz ve vaki olduğu aşikardır.

Burada ele alınacak nokta, güç yetirilmeyeni teklif caiz midir değilmidir meselesidir.

Bu soruya verilen cevapları açıklamadan evvel güç yetirilemeyen fillerin (bir taksimatını yapmak gereklidir.

Güç yetirilemeyen filler iki kısımdır ;

1 - Kendi zatına ait bir sebepten dolayı güç yetirilemeyen (imkansız olan şey) dir. Kadim olan bir şeyi yok etmek veya iki zıddı bir arada cemetmek gibi . Böyle bir şeyin teklif edilip edilmeyeceği hususunda ihtilaf vardır.

2 - Fiil kendi nefsinde mümkin ancak kendisinin haricindeki bir sebepten dolayı imkansızdır. Bu da ;

a) Ya şartları bulunmadığı için imkansızdır. Bir cismi yaratma veya semalara çıkma gibi. Bu tür bir imkansızın emredilip edilmemesinde de ihtilaf var.

b) Ya da Allah'n ilm'i - ezilisiyle olmayacağını bilip haber vermesi gibi bir maniden dolayı imkansızdır. Bununla teklif imkansız değildir. Çünki Allah (c) kafirin iman etmeyeceğini bildiği halde ona iman etmesini teklif etmiştir. Ancak bu teklif, güç yetirilemeyeni teklif olarak kabul edilemez. Çünki kafir kendindeki

---

19) es - Sabuni, el - Bidaye, S. 69

iman yerine küfrü de seçebilirdi. (20)

Birinci kısım ve ikinci kısmın birinci şıkkında tarif edilen imkansızların teklifi hususunda mezheplerin görüşleri şöyledir.

A- Matûridiler, ihsanın gücünün yetmiyeceği şeylerin teklif edilmeyeceği görüşündedirler.

İmam Matûridi (V. 333 / 944) (21) Ömer en - Nesefi (V. 531 / 1142),(22) Nureddin es - Sabuni, (V. 580 / 1184), (23) Aliyyu- l Kari (V. 1014 / 1605) (24) ve Kemaleddin el - Beyadi (V. 1097 / 1686) (25) gibi Matûridiler bu görüştedirler.

B- Eş'arilere göre gücün yetmeyeceği şeyle mükellef olmak caizdir. Ancak bilfiil vaki olup olmadığında aralarında ihtilaf var. Vaki olmadığını söyleyenler ekseriyyette. (26)

İmam Eş'ari (V. 324 / 936) (27) İmma el - Gazzali (V. 505 / 1111) (28) Fahreddin er - Razi (V. 606 / 1210) gibi Eş'ariler ve Matûridelerden olan Pezdevi (V. 493 / 1100) (29) bu görüştedirler.

1. Matûridilerin Delilleri

a) Maturidiler teklif meselesini birde Allah'ın fiillerinin hikmetle muallel olduğu bakış açısından değerlendirirler. Onlara göre güç yetirilemeyeni teklif etmenin bir faidesi yoktur. Halbuki ef'al' i - İlahi de hikmet ve faide olmalıdır.

20) S. et. Taftazani, Şerhu- l Akaid, S. 123, K. el - Beyadi, İşaratu- l Meram, S. 249
21) Maturidi, Kitabu- t Tevhid, S. 266, Risale, fi- l Akaid, (Ank. Ün3 İlahiyet Fak. Yay. (İst. 1953) S. 13
22) Ömer, Nesefi, Akaidü - Nesefi, S. 3
23) Sabuni, el - Bidaye, S. 69
24) Aliyyu'l - Kari, ag. eser, aynı yer
25) Kemalledin el - Beyadi, İşaratu'l - Meram, S. 249
26) Aliyyu'l - Kari, ag. eser, aynı yer
27) Eş'ari, Lum'a, S. 58, el - İban, S. 195
28) Gazzali, el - İkdisad fi'l - İdikat, S. 112, Lübnan, 1983
29) Pezdevi, Ehl- i Sünnet Akaidi, S. 178

Teklif, yapıldığı zaman sevap, terkedildiğinde azab olan şeylerde düşünülür. Matüridiler yapılması imkansız olan bir şeyi yaparsan sevap vereceğim demenin bir hikmetinin olmadığı görüşündedirler.

b) İddialarına nakli delil olarak " لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا " "Allah kişiye ancak gücünün yeteceği şeyi teklif eder " (30) ayetini gösterirler. Burada güç yetirilmeyenin teklif edilmeyeceği sarih olarak bildiriliyor. Eğer caiz olsaydı ayetin yalan olması gerekirdi. Bu imkansızdır.

2. Eş'arilerin Delilleri

a) Eş'ariler güç yetirilmeyene teklif konusunu Allah'ın dilediğini dilediği şekilde yapacağı fikrine paralel düşünürler. Mülk onundur. Kimseye bir hesap verecek değildir. İstediği şekilde tasarruf etmesi caizdir.

Bir de bu meseleyi ilm' i - İlahinin değişmeyeceği nokta- i nazarından incelerler. İman etmeyeceğini bildiği kafire, iman etmesini emretmiştir. İlm'i - İlahi değişmediği halde bunlara iman etmelerini emretti. Bu, muhali teklifdir. Caizdir.

b) İkinci delilleri de nakli bir delildir " فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَٰؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ " (Allah meleklere) "Eğer sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildiriniz " (31) ayetinde Meleklere bilgi sahibi olmadıkları halde isimleri saymaları emredilmişdir. Bu, güç yetirilemeyeni teklifdir.

Matüridilerin hikmet anlayışları Eş'arilerin birinci delilini zayıflatıyor. İmkansızı emretmenin bir hikmeti yoktur. Meleklere yapılan hitap gerçek bir emir değildir. Güç yetirilmeyeni teklif ancak emredilenlerin gerçekleşmesini arzu edince olur. Ayetteki verilen emir, emrin gerçekleşmesi için değildir. Melekleri Allah (c) karşısında acizliklerini ifade için verilmiş bir emirdir.

---

30) Bakara, 286
31) Bakara, 31

Eş'arilere göre ef'ali - ilahinin hikmete mebni olmasının şart olmamasına binaen, kula gücünün yetmiyeceğini teklif caizdir. Onlara göre bu bir zulum değildir. Matüridilere göre Allah'ın (c) her fiili bir hikmete mebnidir. Kula gücünün yetmediğini teklif etmenin bir hikmeti yoktur. Bir de, Matüridilerin kabul ettikleri İrade'i - Cüz'iyye, ancak gücün yetebileceği mümkinlerin emredilmesiyle değer kazanabilir. Eğer imkansız olan şey teklif edilirse onu irade etmenin bir anlamı olmaz. Çünki yapamaz. Böyle olursa da kulun fiilinin itaat veya isyan diye nitelenip sonunda sevap veya ceza düşünmek biraz cebriyeciliğe kaçmak olur.

4. FİİLLERDE GÜZELLİK VE ÇİRKİNLİK (HUSÜN VE KUBUH)

Husün ve kubuh, lugat manalarında güzellik ve çirkinlik manasında kullanılar. Genel anlamda husün ve kubuh, insan, insanın fiilleri, eşya ve her şeye şamil olmak üzere güzellik ve çirkinlik demektir. Kelam ve usul'u fıkıh ilminde, insanın fiillerinde güzellik ve çirkinlik demek olan iyilik ve kötülüğü ifade eder. (32)

Usul' u -Fıkıh ve kelam kitaplarında husun ve kubuh, üç manada kullanılmaktadır.

1. Bir şeyin güzel ve çirkinliği , insan tabiatına uygun veya ters olmasıdır. Sevinmek güzel üzülmek çirkindir.

2. Bir şeyin güzelliği, kemal sıfatı, çirkinliği, noksan sıfatı oluşundadır. İlim güzel cehalet çirkindir

3.Bir şeyin güzelliği övgüye layık, kötülüğüde yergiye sebep olmasıdır. İbadetler iyi masiyetler çirkindir. (33)

32) İbn'i Humam, el - Musayere, S. 151, F. er - Razi el - Muhassal, S. 479, Celal ed - Devvani, Celal, (1320 İst), S. 51, Molla Hüsrev, Miratu- l Usul, (İst. 1967) S. 116, Mustafa Güzelhisari, Menafiudalekaik fi' şerhi Mecamiu- l Hakaik, S. 276

33) F. er - Razi, el - Muhassal, S. 479

Bunlardan ilk iki kısmının güzellik ve çirkinliğinin akıl ile anlaşılabileceği hususunda ittifak vardır. Ancak üçüncü kısmın güzellik ve çirkinliğinin akli oluşunda ihtilaf vardır.

Fiillerin güzellik ve çirkinliği Kelam ilminden çok usul'u fıkıh ilmiyle alakalıdır. Ancak ahlaki değerlerle ilgili olması bakımından ilm-i kelamın meselleleri arasında da geçmektedir.

A - Matüridilere göre akıl bazı şeylerin güzellik ve çirkinliğini idrak edebilir. Fiillerdeki güzellik ve çirkinlik fiilin kendisindedir.İzafî değildir. Eş'arilerden fahreddin er-Razi de (V.606/1210)bu istikamette görüş belirtir.(34)

B - Eş'ariler, bir şeyin güzelliğinin ve çirkinliğinin akıl ile bilinmeyeceğini söyler. Onlara göre fiilin güzellik ve çirkinliği fiilin aslında değildir. Yani filler güzel olduğu için emredilmiş değil, emredildiği için güzeldir. Fiilin güzel veya çirkin oluşunu akıl tesbit edemez. Güzellik ve çirkinlik aklî değil şer'î dir.(35)

İmam Eş'ari (V.324 / 936) (36), Adudüddin el-İci (V.755 /1353) (37) Serahsî (V.490 / 1095) (38), Taftazani (V.793 / 1390) (39) ve Maturidilerden olan ibn-i Humam da (V.861/ 1457) bu görüştedirler.

Bu konuda Mütezile şer'i bir tarafa bırakarak her şeyi akla bırakır. bunların karşısında çok sert bir tavır içindeki Eş'ariler de akla pek az pay bırakarak insan hürriyetine bir kısıtlama getirirler. Ancak Matüri'diler bu ikisinin ortasında bir yoldadırlar. Onlara göre bir şeyin güzellik ve çirkinliğinde hakim şeriattir. Ancak akıl da bazı şeylerin güzellik ve çirkinliğine karar verebilir. Eş'arilere göre akıl sadece şeriatin verdiği güzellik ve çirkinlik kararını almaya yardımcı bir alettir.(40)

---

34) Muhammed Ebu Zehra, İslamda Siyasi ve İdikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi, S. 222
35) F. er - Razi, Tefsir'ü - Kebir, C. 20, S.174
36) Eş'ari, Risaletu- l Eş'ari ila babı- l Ebvab, Daru- l Funun, İlahiyet Fak. Mec. İst. 1928, Sayı : 8, S. 98
37) Celal ed - Devani, Celal, S. 51
38) K. el - Beyadi, İşaratu - l Meram, S. 79
39) Taftazani, Şerhu- l Makasıd, C.2, S. 149
40) Doç.Dr. Fahrettin Atar, Fıkıh Usulu, (İst. 1988) S. 109

Şeriat olmazsa akıl hiç bir şeye karar veremez.

1 - Matüridilerin Delilleri :

a) Matüridiler, güzellik ve çirkinliğin bilinmesinde akıl da işe yarar iddialarına aklî ve naklî delil gösterirler. Onlara göre dini bize tebliğ eden peygamberlerin doğruluğunu kabul de akıl ile oluyor. Çünki peygamberin tebliğinin doğruluğunu yine kendinin haberi ile anlasak, bir şeyin kendi kendine delil olması gerekir. Bu yanlıştır. İkinci haberin doğruluğu ilk haber ile doğrulanırsa devir, üçüncü bir haber ile doğrulanırsa teselsül lazım gelir. Bütün bunlar caiz değildir. Matüridiler burada bazı fiillerin aklen vacip olduğunu isbat ederek işte bunun güzelliğini akıl ile bilebiliyoruz demektedirler.

b) Matüridilerin başka bir delili de, ef'ali ilahide hikmet anlayışlarına paraleldir. Onlara göre Allah, bazı şeyleri güzel olduğundan emreder çirkin olduğundan yasaklar. Emir ve yasakların temelinde güzellik ve çirkinlik vardır. Yoksa güzel olmayanı emretmek abes olurdu. إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ "Şüphesizki Allah, adeleti, ihsanı (iyiliği) ve akrabaya (muhtaç oldukları şeyi) vermeyi emreder, taşkın kötülüklerden münkerden, zulum ve kibirden nehyeder."(41) Bu ayetten fiilin aslında güzel olduğunu anlıyorlar. Onlara göre fiillerde aklımızla bulabileceğimiz bazı güzellikler var.

2. Eş'arilerin Delilleri

Eş'ariler, fiilerin güzellik ve çirkinliğinin aslından olmadığı, dolayısıyla akılla bilenecek bir şeyin olmadığı fikrini akli bir delil ile isbata yöneliyorlar. Onlara göre fiillerde akıl ile bilinebilecek bir güzellik olsaydı, bu güzellik ve çirkinlik ya

---

41) Nahl, 90

fiilin zatı, ya cüzü, ya da zat ve cüzüne ait olan bir sıfat için olurlardı. Ve hiç bir durumda değişmezdi. Çünki zata ait şey zat devam ettikçe devam eder Halbuki çirkin bildiğimiz yalan, bir mazlumu kurtarmak için söylenirse güzel olabiliyor. Eş'ariler bununla fiildeki vasfın değişebileceğini göstererek fiilin güzellik ve çirkinliğini asli olmadığını, bilakis izafi olduğunu, bu izafi hükmü de ancak şeri'atin bildireceğini iddia ediyorlar.

Ancak, izafelerin değişmesiyle değişen güzellik ve çirkinlik, fiil ve izafenin birarada düşünüldüğü yerdedir. "Nimet verene şükretmek güzeldir" sözü nimet verene izafe etmeden mutlak şükür değil, nimeti verene şükür demektir. Dolayısıyla nimet verene şükrün güzelliğini bilmek akıl ile olabiliyor.

Eş'arileri, belki de aralarından ayrıldığı Mutezileye gösterdikleri sert tepkiden dolayı, akla pek pay ayırmayan bir durumda görüyoruz. Maturidileri insan aklının değerini ölçülü bir şekilde takdir ettiklerini görüyoruz. Maturidilere göre, dinde emredilenler iyi olduğundan emredilir ve kötü olduğundan yasaklanır. Akıl bunların bazılarının güzelliğini idrak edebilir.

Bu değer ölçülerine göre bunlara bağlı bazı sorulara da cevap bulunabiliyor. Sabinin imanı sahih midir ? Allah'a iman aklen mi vacipdir ? Dağbaşında büyüyen insanın iman etmesi vacip midir? Bu sorulara Matüridiler evet derken Eş'ariler hayır cevabını veriyorlar. Burada en küçük sabi ve dağbaşındaki cahil fertlerin durumunun bile en ince teferratuayla incelendiğini görünce, islamın ve islam ulemasının insana ve insanın ahlaki değerlerine verdiği ehemmiyeti bir kere daha idrak ediyor ve bizleri islamla müşerref kıldığ içih Allah'a sonsuz şükrediyoruz.

5. KAZA VE KADER

Kaza ve kader kelimelerinin manaları hususunda tam bir ittifak yoktur. bunların çeşitli manalara geldiği nakledilmektedir. Kaza kelimesinin manalarından en yaygın olanı "hüküm"dir Bunun yanında bildirmek, haber vermek emretmek ve

işten çekilmek gibi anlamlara gelmektedir .(42)

Kaza ve kader insanların fiillerini ilgilendirmesi bakımından bu bölümde ele almayı uygun buduk. Ancak kaza ve kaderi her yönüyle değil, sadece Maturidi ve Eş'ari mezhepleri arasındaki farklı anlaşılan yönü ile ele alacağız.

Her iki mezhep alimleri de kulların fiillerinin, hayrın ve şerrin Allah'ın (c) kaza ve kaderiyle olduğunu ittifakla kabul etmekteler. İkisi de kaza ve kader kelimesinin ıstılahi anlamlarına inanmakta müttefikdirler. Aralarındaki fark sadece kaza ve kadere verilen anlamlardadır. Bunlardan birinin kaza dediğine diğeri kader der, kader dediğine de kaza der. Biz bu iki mezhebin kaza ve kaderi nasıl tarif ettiklerini ve niçin bu şekilde tarif ettiklerini ele alacağız.

A. Matüridilere göre

a) Kader, Allah'ın (c) herşeyi kendinde bulunacak güzellik, çirkinlik, fayda ve zarar gibi sıfatlarla ne zaman ve nerede olacağını ayarlaması ve sınırlaması demektir. (43)

b) Kaza varlıkların Allah tarafından, zamanı gelince meydana getirilmesidir. (44)

2. Eş'ariler kaza ve kadere Matüridilerin verdiği mananın tersini veriyorlar. Onlara göre,

A) Kader, her şeye ait özel ve hüküm karardır. Varlıkların Kendilerine tayin edilen zaman ve yerde yokluktan varlığa geçmesidir. (45)

B) Kaza, yaratma, hüküm verme, haber verme manalarına gelir. (46) Bunlara göre kaza, Mevcutadın nizamının belli bir tertip üzere olmasını gerektiren

42) Maturidi, Tevhid, S. 306, Ebu- l Muin en - Nesefi, Tebsiratu-l edille Kayseri Raşif ef - Kütüphanesi, Varak 220 / b, Birgivi, Ravdatu- l Cinan, S. 21
43) Maturidi, ag. eser, S. 307
44) Şeyhzade, Nazmu- l Ferard, 22
45) Şeyhzade, ag. eser, S.23, Cürcani, Şerhu-l Mevakıf, C.18, S. 180
46) Eş'ari, Kitabu'l - Lum'a, S. 46

ezeli iradesidir. (47)

1. Matüridilerin Delilleri

Matüridilerin kaderi, ezelde eşya hakkında hüküm, kazayı verilen hükme göre varlıkların meydana gelmesi anlamında kullanmalarına gösterdikleri delilleri şöyle sıralayabiliriz.

a) Birinci delil bir ayeti kerimedir. " وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا "

"Her şeyi yaratıp ona bir nizam veren ve mahlukatın mukaderatını tayin eden Allah" (48) Bu ayet her şeyi hikmete muvafık şekilde takdir edip yarattı manasınadır.

b) İkinci delil olarak akli bir izah yaparlar. Lisan alimleri " kader" kelimesini miktarı ihata etmek manasında "Kaza" kelimesini de işlemek, yerine getirmek manasında kullanıyrlar. Bizler de bu anlamlara kullanmalıyız diyorlar.

Bir de " فَقَضَيٰهُنَّ سَبْعَ سَمَٰوَاتٍ " Böylece onları yedi sema olarak var etti " (49) ayetinde " kaza " yaratmak manasında kulanılmıştır. Nakillerinde lugavi manalarına itibar edilmelidir. Matüridiler bu sebepten bu manaları veriyorlar.

2. Eş'arilerin Delilleri

Eş'ariler kaza ve kaderi Matüridilerin verdikleri manalardan farklı olarak tarif etmelerinin sebebini şöyle izah ediyorlar.

a) Hz. Ali (RA) kader hutbesinde şöyle demiştir. "Kader bir denizdir. Derinliği sema ve arz arası kadar, genişliği de doğu ile batı arası kadar" Eş'ariler bu sözden kaderin ebadını hissin son derecesiyle sınırlama görüldüğü ve genişlik

---

47) İbrahim le - Bacuri, Tuhtefu'l - Murid, S. 66
48)Furkan, 2
49) Fussilet, 12

bakımından şehadet alemine (görünen şu mevcut aleme) uyduğu manasını çıkarıyorlar. Dolayısıyla alem- i gaybda olanlar için takdirin (ezeldeki takdirin) bir tesirinin olmadığı kanaatına varıyorlar.

Buradaki kader, makulattan olan bir şeyi hislerle idrak olunan bir şeye teşbih manasında alanıbilir. Çünki burada kader, ihatası imkansız bir denize benzetilmektedir. Bu benzetme sadece Allah'ın (c) esrarına vukufiyyetin imkansız olduğum vuzuha kavuşturmak için yapılmıştır. Böyle kabul edilirse, Eş'arilerin delinin zayıflığı görülmektedir.

Netice olarak hem Matüridiler hem de Eş'ariler kaza ve kaderin Allah tarafından olduğuna inanıyorlar. Ancak aralarındaki fark birinin kader dediğine öteki kaza diyor, kaza dediğine de kader. İkisinin de muhtevasına inandıktan sonra isimlerinin değişik olması inançlarda herhangi farklılığa sebep olmaz.

6. İNSAN VE MELEK MUKAYESESİ

Bir takım emirleri yapması, bazı yasaklardan kaçınması istenen insanoğlu bu iki şeyden birini seçmesi neticesinde sevaba nail veya azaba dücar oluyor. Bu seçim kendinde bulunan bir irade'i - ciziye ile olmaktadır. İnsanların bu ihtiyari hareketleri neticesinde elde ettikleri dereceyi kendilerine bildirmek ve bu yolda şevklerini artırmak için İslam alimleri meleklerle insanlar arasında bir mukayese yapmışlardır. Nurdan yaratılmış "Allah'a isyan etmeyen, sadece kendilerine emrolunanı yapan" (50) o seçkin varlıklarla bir fazilet yarışında olmak her şeyden önce insanın ihdiyari fiileri ile ne kadar yücelebileceğini ifade etmek için kafidir.

İnsanlar mı üstün melekler mi sorusuna Maturidi ve Eş'ari alimleri farklı cevaplar vermişlerdir. Bu konuda;

---

50) Tahrim, 6

A- Matüridiler, insanların rasulleri, meleklerin rasüllerinden meleklerin rasulleri, takva sahibi sıradan müminlerden, sıradan müminler de diğer meleklerden üstündür görüşündedirler.(51)

B- Eş'arilere göre beşerin rasulleri meleklerden, meleklerde sıradan mütteki insanlardan üstündür. (52)

Eş'arilerden Bakıllani (V. 403 / 1013) daha da ileri gidip, hiç ayırım yapmaksızın meleklerin, insanların hepsinden üstün olduğunu söylemişdir. (53)

1. Matüridilerin Delilleri

Matüridilerin bu konuda ileri sürdükleri birçok delilleri var. Burada sadece iki tanesi iktifa ediyoruz.

a)" وَالْمَلَٰٓئِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِم مِّن كُلِّ بَابٍ سَلَٰمٌ عَلَيْكُم بِمَا صَبَرْتُمْ "

Melekler her kapıdan yanlarına girip, " sabretmenize karşılık size selam olsun" (54) Bu ayetle meleklerin insanları ziyaret edecekleri bildiriliyor. Küçükler büyükleri ziyaret eder.

b) Matüridilerin ikinci delili, insanın mükellefiyeti bakımından yapılan bir değerlendirmedir. İnsanlar bu dünyada bir imdihan içindedirler. İçerden nefisleri dışarıdan şeytan ve dünyanın caziplikleri nefislerinin, hırs, tama, şehvet gibi arzuları dünyanın mal ve mülküne hevesleri olmasına rağmen insan bunları terkedip kendine iyilikleri emreden kötülüklerden nehyeden Allah'a yöneliyor bu yönelişi ile Allah'ı (c) her şeye tercih ettiğini, o'nu Rab kabul ettiğini gösteriyor. Halbuki meleklerde bu tür nefis ve nefislerinin isteği diye bir şey yok. Herhangi bir zorlukla karşılaşmadan ibadet ediyorlar. Zorluklar ve engeller varken ibadet etmek daha ihlaslı bir işdir. Maturidilere göre insanların üstünlüğü bu şekilde isbatlanmış

51) Ömer en - Nesefi, Akaidi Nesefi, S.2, S. Taftazani, Şerhu- l Akaid, S. 198, Birgivi, Ravdatu- l Cinan, S.11
52) Şeyhzade, Nazmu-l Feraid, S.53
53) F. er - Razi, Tefsiri Kebir, S. 215
54) Ra'd, 23 - 24

oluyoruz.

2.Eş'arilerin Delilleri

Eş'ariler meleklerin insanlardan üstün olduğu iddiasına meleklerin mahiyet ve yapıların ele alarak delil getiriyorlar. Meleklerin latif, ruhani varlıklar olup Kendilerini Allah'ın (c) nurundan ayrıcak herhangi bir perdenin olmadığını ve hep ilahi müşahededе gark olmuş bir durmda olduklarını hatırlatırlar. İnsanların dünyevi cesetlerinin isteklerinin ilahi nura bir perde olduğunu göz önünde tutarlar. İlahi nura daha yakın olanın üstün olacağını söylerler.

Ayrıca Matüridilerce meleklerin kemâlâtının fıtri (yaratılıştan var) olduğunu düşünürler. İnsanlar meleklerin yaratılıştan sahip olduğu bu mertebeye çıkıncaya kadar uzun zaman harcamalıdırlar diye hesap edip meleklerin üstünlüğü fikrine sahip olurlar.

Ancak üstünlükte mahlukatın madde ve cevherinin kıymeti değil, takva ölçü olarak ele alınır " إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ " Allah katında en üstününüz takvaca en iyi olanızdır. (55) Takva ihlaslı olup kötülüklerden kaçınmaktır. İhlas meleklerde var ancak kötülüklerden kaçınma tarafı eksik. Takvası eksik olanın faziletininin az olması daha doğrudur.

Netice olarak, Matüridiler insana tanıdığı irade hürriyeti neticesinde meleklerden bile üstün olabilme değerini elde edebileceğini vurgulamaya çalışırken, Eş'ariler Meleklerin hiç günah işlemeyen nurani varlıklar oluşunu itabara alarak insanlardan üstün olduğu fikrini benimsemişlerdir. Her ikisinin de insan faziletinin meleklerle mukayese edilebilecek kadar çok olduğu ifade gayreti görüyoruz. Bize düşen irademizi hayra kullanarak bu yarışta en iyi yeri almaktır.

---

55) Hucurat, 13

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SIFATULLAH BAHSİ

Aklı olan herkesin Allah'a imanla mükellef olduğu bir önceki bölümde ele alınmıştı. Hususiyle Maturidilere göre aklı olan sabinin bile iman etmesi gerekir. Allah Teala'ya iman etmek demek, onun zatı hakkında vacip olan kemal sıfatlarıyla, caiz olan sıfatlarını bilip öyle inanmak ve onun noksan sıfatlardan münezzeh olduğunu kabullenmek demektir.

İslam alimleri imanın mahiyeti ve imana müteallık ahkamda araştırmalar yapmışlar ve görüş belirtmişlerdir. İnsanların, bir kısmı Allah'ın (c) sıfatları vardır, bu sıfatlar insanların ve mahlukatın sıfatına benzer diyerek Allah'ı bir cisim olarak görmek suretiyle, diğer bir kısmı da Allah'ın kadim olan sıfatlarının olamayacağını, böyle bir şeyin birden fazla kadimlerin olması fikrine gideceğini iddia ederek, Allah'ın sıfatlarını inkar suretiyle Rasül'ü - Ekrem'in (AS) gösterip takip etmemizi istediği doğru ve net yoldan uzak kalmışlardır. Bu hususta bazen ifrata bazen de tefrite kaçmışlardır.

Ancak hak üzere zahir olan Ehl'i - Sünnet alimleri ifrat ve tefritten uzak, mutedil bir yol tutmuşlardır. Onlar Allah'ın kadim sıfatları vardır. Bu sıfatlar Allah'ın zatının aynı da değil gayri da demişlerdir. Bu ifadeye göre hem Mutezilenin endişesi olan kadimlerin çokluğu, hem de Mücessimenin cisim inancından uzak orta bir yol bulmuşlardır.

Bu orta yolda yürüyen ehl'i sünnet alimleri sıfatiye adıyla da zikredilirler. Bu çalışmada esas hedefimiz, Eş'ari ve Maturidi mezheplerinin görüşlerini ela almak ve varsa aralarındaki farkı incelemekdir. Onun için diğer fırkaların görüşlerine temas etmeyeceğimiz gibi Maturidilerle Eş'ariler arasında bariz farklılıklar olmayan sıfatlarıda ele almayacağız.

I. SIFAT' I - NEFSİYE (VUCUD SIFATI)

Her iki mezhep taraftarları da alemin bir yaratıcısının olduğuna inanırlar. Vucut (Var oluş) sıfatının varlığı hakkında müttefikdirler. Ancak vucud sıfatının tarifi hususunda bir farklı ifade tarzları vardır. Bu hususdaki tarif farkını şu suali sorarak ele alabiliriz.

Vucud Zat Üzerine Zait midir ?

A- Matüridiler, bu suale, hayır, vucut zat'ı - İlahi üzerine zait bir sıfat değildir görüşünü benimsemişlerdir. Eş'arilerden Fahreddin er - Razi (606/ 1210) bu istikamette görüş belirtir. (1)

B- Eş'ariler bu suale, evet vucud zat üzerine zait bir sıfattır cevabını vermekteler. (2)

1) Maturidilerin Delili

Matüridilere göre, vucud sıfatı zat üzerine zait (sonradan gelen) bir sıfat olsaydı, zatın vucud sıfatı kendine gelmeden önce de var olması gerekirdi. Bu takdirde bir şeyin iki defa var olması gerekirdi. Çünki zat katimdir, yani ezelden beri vardır. Sonra kendine vucud (var oluş) sıfatı gelince tekrar var olması gerekirdi. Önceki var oluş sonrakinin aynı ise bir şeyin kendinden önce var olması gerekirdi. Önceki vucud (var oluş) sonrakinden başka olan ve mahiyet ile kaim bir sıfat olursa, bu vucudun mahiyette kaim olmasından önce üçüncü bir var oluşu gerektirir ve böylece var oluşlar sonsuza kadar teselsül ederdi. Bunun muhal olduğu da açıktır.

---

1) F. er - Razi, el - Muhassal, S. 178, Hüseyin Atay tahkiki, Kahire, 1991
2) İsmail Gelenbevi, Haşiye ale'l Celal, C.1. S. 233, İst. 1317

2. Eş'arilerin Delili

Eş'arilerin, görüşlerinin delillerini açıklarken vucud sıfatının vacip olması endişesini duyduklarını anlıyoruz. Onlara göre Vacip Teala'nın var oluşu mahiyetin aynı olup zatıyla kaim olsaydı, bu var oluşun (Vucud), mahiyetten ayrılması ve zat ile kaim olması ;

a) Ya zatı içindir ki bu takdirde her vucud mücerret olurdu. Çünki bu zatın gereğidir. Buna göre, mümkin olan bir şeyin var oluşunun mahiyetten ayrı olması gerekirdi, Bu imkansızdır.

b) Ya da vucudun mahiyetten ayrılması başkası için olur ki, O takdirde Vacibu'l - Vucud'un tecerrüdü kendinden ayrı bir sebepten dolayı olurdu. Bizatihi kaim oluşunda ve tecerrüdünde başkasına muhtaç olduğundan Vacip, vacip olamazdı. Bu doğru değildir. Böylece, Eş'ariler Vucudun Vacibu'l - Vucud'a zait, sonradan gelen bir sıfat olduğunu göstermiş oluyorlar.

2. VUCUB SIFATI ADEMİ (YOKLUKLA İLGİLİ) MİDİR ?

A. Matüridiler, bu suale hayır cevabını verirler. Onlara göre vucub sonradan gelmiş bir sıfat değildir.

B. Eş'arilere göre, vucub hariçte varlığı olmayan itibari bir sıfattır.

1. Matüridilerin Delili

Matüridiler vucubun zatın varlığına sonradan gelen izafi bir vasıf olmadığı iddialarına şöyle bir delil ileri sürerler. Vucup vucudu (V.ar oluşu) destekler. Eğer vucub ademi (yoklukla ilgili) olsaydı, olmayanın olanı desteklemesi gibi bir durum ortaya çıkardı.

Matüridiler bir de şunu ileri sürerler. Bir şeyin vucubu yoklukla ilgilidir demekle, vucubu yoktur demek arasında bir fark yoktur. Eğer vucub ademidir dersek, Vacıbuü'l - Vucud olan Allah (c) tan vucubu nefyetmek gibi bir durum ortaya çıkar. Bu da Muhaldir.

2. Eş' arilerin Delilleri

Eş'ariler vucubun itibari bir vasıf olduğu istikametindeki görüşlerini şu delille teyid ederler ; Eğer vucub sıfatı mevcut olsaydı, ya mahiyetin kendisi ya da haricinde bulunan bir şey olurdu. Ancak her iki ihtimal de batıldır. Zira vucub mahiyet ile vucud arısında bir nisbet olması bakımından mahiyetten daha sonra var olması gerekir. Bu da vucubun yoklukla ilgisini gösterir. Vucup sıfatının mahiyetinin haricinde düşünülmesi de vacibin mümkin olmasını caiz kılar. Çünki hariçte olanlar muhtaçtır. Muhtaçlar vacip olamazlar. Mümkin olurlar. Mümkin olan şeyin yok olması da mümkin olunca vucubun ademi bir sıfat olması caizdir.

Burada bilinmesi gereken en önemli husus her iki tarafın da Allah'ın vucub sıfatının olduğuna ve Allah'ın Vacibu'l - Vucud olduğuna inanıyor olmalarıdır. Sadece vucubun tarifinde bir farklılık gösterirler.

3.BAKA SIFATI

Sıfatullah hususunda Eş'arilerle Matüridiler arasındaki temel fark, sıfatların zat üzerine zait olup olmadığını kabul meselesindedir. Genel olarak Eş'ariler bu sıfatların zat üzerine zait olduğunu söylerken Matüridiler sıfatların zaitliğini kabul etmezler. Bu prensiplerine bağlı olarak Eş'ari ve Maturidiler baka sıfatını farklı tarif etmişlerdir.

A.- Matüridilere göre baka, varlığın devam etmesi halidir. Zat üzerine zait bir hal değildir. Eş'arilerden Bakıllani (V. 403 / 1013), İmamu'l - Harameyn (V. 478 / 1085), Nisaburi (V. 478 /1085) ve Fahreddin er- Razi (V. 606 / 1012) de bu görüştedirler.(3.)

B-. Eş'arilere göre baka sıfatı, vucud üzerine zait bir sıfattır.

3) el - Beyadi, İşaratu'l - Meram, S. 123, Ebu Said Abdurrahman en - Nisaburi, el - Gunye fi Usuli'd - Din, S. 90, Beyrut, 1987

1. Matüridilerin Delili

Matüridiler baka sıfatının, var oluşun, (Vucud) ikinci zamanda devam etmesinden ibaret olduğunu söylerken şunu göz önünde tutuyorlar. Baka sıfatı vucud sıfatının kendi değil de, ona zait bir hal olsaydı, baka sıfatına da ayrı bir baka gerekirdi. Vucudun baki olması baka sıfatına bağlı bir şey olduğundan, bakanın kendisi baki olmasa ona bağlı olan vucud da baki olmazdı. Bakanın baki olması başka bir bakaya, o da bir başkasına ihtiyaç duyar ve bu, sonsuza kadar giderdi. Halbuki teselsül batıldır.

2. Eş'arilerin Delili

Vacib, bizzarure bakidir. Dolayısıyla kendisinde baka denilen bir sıfatın bulunması zaruridir. Eş'ariler bunu, alim kişiteki ilmin, katir kişite de kudretin bulunmasına benzetirler. Eş'arilere göre baka sıfatının, vucud sıfatının aynı olması mümkin değil. O ancak vucud sıfatına zait bir sıfattır. Zira vucud (var oluş) baka sıfatı olmadan da gerçekleşebilir. Önce vucud sıfatı gerçekleşir, var oluş meydana gelir, sonra bu var oluşa bir baka sıfatı gelir.

Matüridilere göre, baka deyince akla gelen şey, zaman ve zaman içinde yeniden oluştur. Çünki, Allah'ın (c) var oluşuna göre geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman diye bir şey yoktur. Yoksa Allah' ın (c) varlığının zaman ile irtibatlı olması gerekirdi. Matüridiler, Allah (c) ezelde var idi, şimdi vardır, gelecekte sonsuza kadar var olacaktır demekle Allah'ın (c) bu zamanlar çerçevesinde sınırlı olduğunu düşünmezler. Bu söz onların Allah'ın bu zamanları ihata edip, onlara bağlı kalmaksızın her yeni zamanda varlığının devam ettiğini söylemek istediklerini gösterir. Bu duruma göre baka sıfatının vucud sıfatına zait olduğunu söylemek pek sağlam bir delile dayanmıyor demektir,

4.KUDRET SIFATI

Allah'ın (c) zatı hakkında vacip olan kemal sıfatlardan birisi de kudrettir. Kudret, Allah Teala'nın sonsuz güç sahibi olması ve bütün mümkinata irade ve

ilmine uygun olarak tesir ve tesarruf etmesi demektir. Kudret sıfatı mümkin olan şeylere tealluk eder.

Eş'ari ve Matüridiler Allah'ın bir kudret sıfatının olduğuna ve istediği zaman istediği şeyi yaratabilecek katir'i - Mutlak olduğuna inanmakta ittifak içindedirler. Ancak kudret sıfatının tealluku hususunda farklı izahlar ortaya atarlar.

A. Matüridilere göre kudret sıfatı, bir işi hem meydana getirme hem de terk etmenin mümkin olabilmesi manasında irade'i - İlahiye muvafık olarak tealluk eden ilahi bir sıfattır. Bunlara göre Allah'ın bir kudreti vardır, ve bu kudretin tesiri halk (yaratma) sıfatından ayrıdır. (4)

B. Eş'ariler kudret sıfatının iki türlü teallukunun olduğunu ileri sürerler. Bunlardan birincisi kudret sıfatının ezeli teallukudur. Bu ezeli teallukla mümkinler yaratılmaya hazır duruma gelir. İkinci kısım tealluk , kudretin hadis olan teallukudur (5) Eş'arilerin bu ayırımından onların, kudret sıfatını mümkinleri yaratmada müessir bir sıfat olarak gördükleri anlaşılıyor. Onlar Maturidilerin tekvin sıfatına bağlı olarak varlığını kabul ettikleri halk sıfatını kudretin bu ikinci tealluku ile izah ediyorlar.

Matüridiler, bir şeye katir olan o şeyi bazen meydana getirir bazen getirmez. Hz. Allah (c) şu dünya semasında bin tane güneş bin tane de ay yaratmaya katirdir. Ama sadece birer tane var. Dolayısı ile Allah'ın (c) Mucid (meydana gediren) oluşundan anladığımız mana katim oluşundan anladığımız manadan farklıdır. Kudret ayrı icat ve halk ayrıdır. Yaratma fiili olmadan da kudret sıfatı vardır, diyorlar.

---

4) Aliyyu'l - kari, Şerhu'l - Fıkhı'l - Ekber, S. 17
5) Prof. Dr. Şerafeddin Gölcük, Doç. Dr. Süleyman Toprak, S. 195, Konya 1988

Eş'ariler, kudreti, makdurata tealluk ettiği zamanda, onlarda tesir eden bir sıfat olarak tarif ederler. Şu şekilde bir izah yaparlar. kudretin tesire tealluk etmesi ve etmemesi caizdir. Halk (yaratma) sıfatı da aynı kudret gibi cevaz yoluyla müessir olsa, yani hem yaratabilir hem de yaratamaz gibi kabul edilse kudret sıfatından farkı olmazdı. Netici olarak kudret sıfatından tesiri almak mümkin olmaz. Yani hem yaratabilir, hem yaratamaz demek, doğru olmaz. Yaratma işine başka bir sıfatı isbat etmek te, eğer vucub yolu iye olursa, Allah (c) kendi ihtiyarı ile değil de başkalarının isteğine göre iş yapmaya zorlanmış olur. Bu da mümkin değildir.

Matüridilere göre Allah'ın halk sıfatının mahlukata vucup yol üzere tesir etmesi, Allah(c) ne zaman yaratırsa, yarattığının var olması vacipdir (mecburdur) demektir. Zaten böyle olmasaydı Allah'ın aciz olması gerekirdi. Yine Matüridilere göre, halk sıfatının ihtiyari olarak tealluk etmesi -ki meydana gelme fiilinden maksatları da budur. - cevaz yolu üzeredir. Yani Allah dilerse yaratır, dilerse yaratmaz. Fakat kudret sıfatı buna benzemez. Yani kudretin tesiri Matüridilere göre yalnız cevaz yoluyladır. Bu tesir kudretin eşyaya olan teallukudur. Ancak Allah'la olan tarafı vucup yol üzeredir.

Her iki tarafın da kudret sıfatının var olup Allah'ın her şeye katir olduğuna inanmasına rağmen kudret sıfatının teallukunda yaptıkları tarifler biraz farklıdır. Matüridilere göre kudret sıfatının bir tek tealluku vardır o da ezelidir. Eş'arilere göre kudret iki türlü tealluk eder. Biri ezeli tealluk ki, mümkinlerin yartılmaya hazır hale gelmesi, diğeri de kudretin hadis eşyaya teallukudur. Eş'arilerin bu ikinci tealluk dediklerini Matüridiler tekvin sıfatına bağlı olan halk sıfatıyla izah ederler. Tekvin sıfatı ileride ayrıca ele alınacaktır.

5.İRADE SIFATI

İrade, dilemek, bir şeyde karar kılmak ve onu yapıp yapmamaya azmetmek demektir.

Allah'ın (c) kudretinin olduğu ve her şeye kudretinin yettiği kabul edilince, yaptıklarının, kendisi istemeden meydana gelmesini kabul etmek imkansızdır.

Fiiller ondan, güneşten ışığın, ateşten, ısının çıktığı gibi zorunlu olarak kendiliğinden meydana gelmez. Onun fiilleri kendi istek ve iradesiyle dilediği zaman ve istediği yerde meydana gelir.

Kelam ilminde irade şöyle tarif edilir. İrade ; Allah Tealanın zatına ezelde sabit ve onunla kaim olan sübüti, vucudi ve ezeli öyle bir sıfattır ki, Allah onunla bir münkini olma veya olmama hallerinden biriyle tahsis eder. İrade yalnız mümkinlere tealluk eder. Çünki vacip zaruri olarak var, muhal zaruri olarak yok olacak şey demektir ki meydana gelip gelmemesi için bir iradeye gerek kalmamıştır. (6)

Kudret sıfatı bir şeyi yapmaya veya terketmeye aynı derecede tealluk ederken irade sıfatı ya işi yapmaya veya terketmeye tealluk eder. Her iki mezhep alimleri de irade sıfatının ezeli bir sıfat olduğuna inanırlar. Allah'ın dilediğini dilediği yer ve zamanda yarattığına itikad ederler. Her şeyin Allah'ın (c) iradesi ve kazasıyla olduğunu kabul ederler. Ancak irade sıfatında muhabbet var mıdır, veya irade ve rıza aynı şey midir meselesinde farklı görüştedirler.

A- Matüridilere göre irade sıfatında rıza ve muhabetin bulunması şart değildir. Onlara göre iradenin, bulunduğu her zaman rıza ve muhabbetinde mutlaka bulunması gerekmez. (7)

B- Eş'ariler, irade, rıza ve muhabbet aynı şeylerdir. İrade sıfatının bulunduğu her yerde rıza ve muhabbet de vardır görüşündedirler. Onlara göre itaatler, masiyetler ve mübahların tamamı Allah'ın (c) rızası muhabbeti, meşiet ve iradesiyledir. (8)

---

6) Prof. Dr. Şerafeddin Gölcük, Doç.Dr. Süleyman Toprak, Kelam, S. 193
7) el - Beyadi, İşaratu' l - Meram, S. 159
8) Pezdevi, Ehl- i Sünnet akaidi, S. 64

1. Matüridilerin Delili

Matüridiler, irade sıfatında muhabbet ve rızanın bulunmasının şart olmadığına şu ayetleri delil gösterirler.

" وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ " O (Allah) kullarının küfrüne razı olmaz (9) ve " وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ " Allah fesadı (bozgunculuğu) sevmez" (10). Matüridiler, herşeyin Allah'ın kazası ve iradesi ile olduğunu biliyoruz. Kuldaki küfür ve fesat da Allah'ın (c) iradesi ile vaki olmuştur. Ancak ayetlerde bunların ikisine de rıza göstermeyip muhabbet etmediğini açıkca belirtmektedir diyorlar.

Bir de, Matüridiler şöyle derler. İddiamızın doğruluğunu insanların fiileriyle de isbat edebiliriz. İnsan bazen ilacı sevmediği halde mecburen içer. Burada irade olmasa fiil olmazdı. İlaç içilmezdi. Fiil olmuştur fakat severek yapılmamıştır. Maturidiler mezkür ayetlerle ve son misalle iddialarını teyid etmiş oluyorlar.

2. Eş'arilerin Delili

Eş'ariler irade ve rızanın aynı şey olduğunu, ancak sevilip rıza gösterilenler irade olunur, sevmediklerimizi yapmayı murad etmeyiz, diyerek isbata kalkışırlar. Maturidiler de buna bu dediğiniz çok kere olan şeydir. Her zaman değil diyerek itiraz ederler.

Aliyyu'l-Karinin Fıkh'l-Ekberi'nde yaptığı şu taksimatı göz önünde tutarsak iki taraf arasındaki ihtilafın sebebi biraz daha açıkca anlaşılacaktır. Aliyyu'l- Kari, Kuran'ı-Kerimde iradenin iki manada kullanıldığını söyler. Bunlar;

a) Tekvini irade; bütün yaratıkları içine alan irade. Her neye tealluk ederse o mutlaka meydana gelir.

---

9) Zumer, 7
10) Bakara, 205

b) Teşrii ve dini irade ; Bu da muhabbet ve rızayı içine alan iradetir.

" يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ " Allah size kolaylığı diler (razı olur) Zorluğu dilemez (sevmez) (11) ayeti ve benzerlerinde olduğu gibi. (12)

Bu meselede Matüridiler iradeyi birinci kısımdaki bahsedilen tekvini irade olarak, genel manada ele alıyorlar. Eş'ariler, ikinci manadaki hususi manasında düşünüyorlar.

Buna göre iki tarafın da haklı olduğunu kabul etmekle birlikte, iradeyi genel manada almanın daha isabetli olduğu kanaatindeyiz.

6.SEMİ VE BASAR SIFATLARI

(İŞİTME VE GÖRME)

Allah Teala hakkında bilinmesi vacip olan sıfatlardan ikisi de semi (işitme) ve basar (görme) sıfatlarıdır. Ehl- i Sünnet alimleri Allah'ın ezeli olan semi ve basar sıfatlarının olduğunu ve bunlarla işitip gördüğüne inanırlar. Çünki bunlar kemal sıfatlarıdır. Her kemal sıfatının Allah'ta bulunması gerekir.

Allah işitir ve görür. Ancak onun işitip görmesi mahlukatta olduğu gibi harf, ses, ışık, kulak, göz ve sinirler gibi alet ve vasıtalara bağlı değildir. O, zatına ait bir sıfatla görür ve işitir. Görmenin karşısındaki körlük, işitmenin karşısındaki sağırlık birer noksan sıfatı olduklarından Allah'ta (c) bulunmaları mümkin değildir.

Eş'ariler ve Matüridiler sıfatın varlığında müttefikdirler. İki tarafa göre de Allah (c) işitir ve görür. Öyle ki, zifiri karanlıkta siyah taşın üstündeki kara karıncayı görür ve işitir. Ancak, bu sıfatın tealluk ettiği şeyleri umumi olarak mı

---

11) Bakara, 185
12) Aliyyu'l - Kari, Şerhu'l - Fıkhıl - Ekber, S. 20

hususi olarak mı almak gerekir ? Allah mevcut olan herşeyi işitir ve görür ancak ma'dumu da (mevcut olmayanları) işitir ve görür mü ? sualine farklı Cevaplar vermişlerdir. Aralarındaki farklı izah, madumun (yok olanın) işitilip işitilmeyeceği, görülüp görülemeyeceği hususundadır.

Madumu da, iki kısımda mutalaa ederiz.

a) Var olması muhal (imkansız) olan madum (yoklar) Allah'ın bir şerikinin olması gibi. Bu tamamen imkansızdır.

b. Var veya yok olması mümkin olan madumlar. Şu anda henüz yok fakat ileride Allahın yaratacağı şeyler (13)

Bunlardan birinci kısım madumların işitilip görülmesinin imkansızlığında iki mezhep alimleri de aynı görüşteler. Ancak ikincisinin işitilip görülmesinde farklı beyanları var.

A- Matûridiler, semi sıfatının işitilmesi mümkin olan şeylere, basar sıfatının da görülmesi mümkin olanlara tealluk edeceğini iddia ediyorlar. Bu hususta Hanefilerden Osman el - Oşi Bedi'l - Emali'sinde şu beyti söyler.

" "

Madum görülemez (Zaten ona) şey de denilemez. Bu bizce (gecenin karanlığında) doğan ayın bereketiyle hasıl olan bir ilimle sabittir. (14)

Matûridilere göre semi ve basar sıfatı sadece mümkinata tealluk eder.

B- Eş'ariler, bu iki sıfatın madum ve mevcut, hepsine tealluk ettiğini iddia ederler. Onlara göre Allah Teala ezelde yüce zatını ve vucudi sıfatlarının hepsini ve ebede kadar var olacak şeylerin zatlarını el'an işitir ve görür.

---

13) Süleyman er - Reyhavi, Nuhbetu'l - Leali, S. 107
14) Ferganalı, Osman el - Oşi , Bedi'l - Emali

. Matüridiler, Allah'ın (c) semi sıfatının sadece işitilmesi mümkin olanlara basar sıfatının da görülmesi mümkin olanlara tealluk ettiğini Kitap ve Sünnetten aldıklarını iddia ediyorlar. Onlar bu iki sıfatın genelleştirilip, her şeye tealluk ettiğini söyleyebileceğimiz hususnda dayanabileceğimiz hiçbir şer'i delil yoktur. Halbuki itikati meselelerin dayanağının güvenilir ve sağlam olması için şer'i - Şeriften alınmış olmaları gerekir diyorlar. (15)

Eş'ariler aklı bir delil ile bu hususu izah ederler. Onlar bir şeyin görülmesi için mutlaka görme alet ve vasıtasının bulunması şart değildir. Bunu işitme aletiyle de idrak etmek mümkin. Ancak, Adetullah görmeyi görme aletini kullanarak meydana getirmek şeklindedir. Bu durumda görülecek şeylerin Allah'a (c) inkişafı mutlaka basar sıfatına muhtaç değildir. Semi veya başka bir sıfatla da inkişafı mümkindir. Böylece her şey (Mevcut ve Madum) işitilmiş ve görülmüş olur diyorlar.

Matüridiler, Eş'arilerin bu delilini her hangi bir dayanağı olmayan bir iddia kabul ediyorlar. Bilhassa tevhid ve sıfatullah ilminde bu türlü iddiaların geçerli olmayacağı görüşündeler.

Matüridiler olaya birde şöyle izah getirirler. Şu anda beyaz olan saçın siyah rengi kaybolmuştur. Eğer Allah (c) bu beyaz saçta ortadan kaybolan siyahlığı görüyor ise ve bu görme şu anda beyaz olan saçta vaki oluyorsa, Allah (c) bir şeyi aynı anda hem beyaz hemde siyah olarak görüyor demek olur.Bu imkansızdır. Çünki bir madde ya beyazdır ya da siyah. Gördüğü siyahlığı şu andaki beyaz saçta değil de başka bir saçta görüyorsa, zaten görme fiili beyaz saçta vaki değildir. Eğer herhangi bir yere bağlı olmaksızın gördü dersek, bu da muhaldir.

---

15) Şeyhzade, Nazmu'l - Feraid, S.11

İki mezhep arasındaki ihtilafın, sadece varlığı mümkin olan maduma semi ve basar sıfatının tealluku hususundadır. Burada bize, Allah doğrusunu bilir demek düşer.

7.KELAM SIFATI

Ehli sünnetten Matüridiler de Eş'ariler de Allah Teala'nın kelam'ı -nefsi ile mütekellim ve kelam sıfatının Allah Teala'nın ezeli bir sıfatı olduğu hususunda aynı görüştedirler. Ancak Allah (c) her an konuşmakta mıdır meselesinde aralarında ihtilaf vardır.

A- Matüridilere göre Alah her zaman konuşur, emreder, nehyeder ve haber verir. Onlar Kur'an Kelam'ullah'tır, ancak söz olarak bir keyfiyete sahip değildir diyorlar. Yani Hz. Allah Kur'an'ı Azimüşşan ile mütekellimdir ve konuşmayı murat ettiklerine her hangi bir keyfiyet olmadan söz olarak izhar etmiş, hitap edilen de zat'ı - İlahi ile, kaim, ezeli bir sıfat olan sözüne muttali olmuştur. Bir sıfata beşerin muttali olması, anlayıp muttali olduğu şeyin hadis olmasını gerektirmez. Çünki bizler Hz. Allah'ın kudretine eserlerine muttali olup bir kısmını farketmekteyiz. Ancak bundan Kudret'i - İlahi'nin hadis olması icap etmez.

B- Eş'ariler Hz.Allah'ın (c) kelamının bir olduğunu aralarında ittifakla kabul ederler (16) ancak, bu bir oluşu değişik şekillerde anlarlar ve izah ederler.

a) imam Eş'ari'nin de bizzat katıldığı birinci kısımdakiler şöyle derler ; Kelam' ı - İlahi vahdeti - şahsiyye ile birdir. Yani Allah Teala'nın kelamı, ezelde emir, nehiy, haber, istifham ve nida gibi kısımlara ayrılmadan bir tek ve bütün halinde idi ancak daha sonra tealluk ettiği şeylere göre bu kısımlara ayrılmıştır.

b) Diğerleri de Kelam'ı - İlahi'nin vahdeti nevi ile bir olduğunu söylerler.

---

16) en - Nisaburi, el - Günye Fi Usulu'd - Din, S. 109 Beyrut, 1987, Celal ed - devvani, Celal, S. 56, İst. 1325

Yani kelamın bir tek haber nevinden oluştuğunu ifade ederler.

1. Matüridilerin Delilleri

Ayeti - celilede "Yeryüzündeki ağaçlardan kalem, denizlerden mürekkep olsa hatta buna yedi deniz daha eklense, yine Allah'ın sözleri yazmakla tükenmez. (17) Başka bir ayeti - kerimede de "De ki, Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekep olsa ve bir o kadarını da katsak Rabbımın sözleri tükenmeden denizler tükenirdi. " (18) buyurulmaktadır. Bu iki ayet çokluğa delalet edip manaların birden fazla olduğunu göstrmektedir. Ve zaruret olmadıkça başka bir manaya tevil yapılmadığını kabul etmeliyiz.

Matüridiler ikinci delil olarak şöyle diyorlar : "Zinaya yaklaşmayınız " (19) ayeti ile "Namazınızı ikame edip zekatlarınızı veriniz. (20) ayeti - celilesinin manaları, ihlas suresi ile Tebbet süresinin manaları aynı manalar değildir. Bundan da ayetlerin manalarının bir tane olmadığını anlıyoruz.

2. Eş'arilerin Delili

Eş'ariler bu hususta şöyle bir delil ileri sürerler. Eğer Allah'ın kelamı birden fazla olsa idi bu manalar "Allah'ın (c) zatına ya ihtiyari olarak yada vacib (mecbur) olarak isnat edilirdi. Her iki şekilde istinadı batıldır. Birincisi batıl, çünki kadim olan kelam sıfatının ihtiyari olarak bulunup bulunmaması diye bir şey düşünülemez. kadim olanın mutlaka bulunması lazımdır. İkincisi de batıldır, çünki mecbur zatın bütün sayılara nisbeti eşittir. Dolayısı ile sonsuz bir kelamın bulunması gerekir. Halbuki kelam sonsuz değildir. O halde Kelam'ı - İlahi de birden fazla olma hali yoktur.

---

17) Lokman, 27
18) Kehf, 109
19) İsra, 32
20) Bakara, 43

8.KELAM'I - NEFSİ İŞİTİLEBİLİR Mİ ?

Kelam'ı - Nefsi konuşan zatın zihninde konuşmayı tasarladığı düşünce ve mana olarak tarif edilebilir. Bu, düşünce bir manadır. Bu mana bir takım ses ve harfler vasıtasıyla dışa vurulur. Dışa vurma vasıtası olan bu harflere de kelam'ı - lafzi denilir. Allah'ın (c) kelamı hususundaki Kelam'ı - Nefsi kadim, kelamı lafzi hadistir. Ancak çokları edep dışına çıkmamak için ikisine de kadim demişlerdir.

Her iki mezhep ulaması bir kelam'ı - nefsinin olduğunu hatta kelam' ı - nefsinin işitilmesinin caiz oludğunu kabul ediyorlar. Bu meseledeki esas ihtilaf, Musa Aleyhisselam'ın, kelam- ı - nefsiyi işitip işitmediği meselesidir.

A- İmam Ebu Mansur el - Matûridi (V. 333 /944) ve diğer Maturidiler Hz. Musa (AS) kelam'ı - nefesiyi işitmediğini iddia ederler. (21)

B -imam Eş'ari Hz. Musa'nın kelam'ı - nefsiyi işittiğini kabul ediyor. (22)

Matûridiler şu ayet'i - Celileyi delil olarak gösteriyorlar; "Görünce ey Musa diye nida edildi."(23) Buradaki iitilen hadis bir sestir. Zira Allah Teala Hz.Musa'ya (AS) yapılan nidayı, gördüğü ateşten hemen sonra zikretmiştir. Hadis bir şeyin gurubunda sıraya giren şey de hadistir. O halde Hz. Musa'nın (AS) işittiği, kadim olan kelam'ı - nefsi değil hadis olan ses ve seslerden oluşan harfler ve kelimelerdir.

Eş'ari ulaması da "Allah Musa'ya konuştu" (24) ayetini delil getirerek Hz. Musa'nın (AS) Kelimullah diye isimlendirilmesinin sebebinin kelamı - nefsiyi işitmiş olması olduğunu ileri sürüyorlar. İmam Gazzali'nin reyi de bu istikamettedir. (25)

Matûridiler buna itiraz ederek şöyle cevap veriyorlar ; Hz. Musa'nın (AS) kelam' ı - nefsiyi işittiğine dair bir delil yok. Kelimullah olması arada melek ve

21) İbni Hümam el - Musayere, S. 75, Ekmeluddin el - Bayburti, Şerhu Vasiyyeti'l - İmam S. 38, İst. 1289,
22) Gazzali, el - İktisad fi'l - İtikad, S. 78, Kemal b. Ebi Şerif, el - Musamere, S. 75
23) Taha, 2
24) Nisa, 164
25) Gazzali, ag. eser, S. 78

kitap aracılığı olmaksızın, kelam'ı - nefsiye delalet eden kelam'ı-lafziyi işitmesinden dolayıdır deyip şu ayeti - celileyi delil getiriyorlar. " Allah bir beşere ancak ya vahiy yolu ile, ya da bir perde arkasından konuşur, ya da bir peygamber gönderip izniyle ona vahyeder" (26) Burada üç türlü konuşmadan bahsediliyor.

a) Vahiy yoluyla,

b) Rasül göndererek,

c) Perde arkasından.

Vahiy yolu ile konuşmada işitme diye bir şey olamaz. Zira vahiy, bir mananın kalpte gizlice hasıl olmasıdır. Rasül aracılığı ile olan konuşmada da gönderenin değil gönderilen rasülün sesi işitilir. Perde arkasından konuşmak ta ancak ses ve harfler aracılığı ile olur. O halde Hz. Musa'nın (AS) işttiği kelam'ı - nefsinin kendisi değil, kelam'ı - nefsiye delalet eden sesler ve harflerdir.(27)

Burada dikkat edilecek husus, her iki mezhep müntesiplerinin de bir kelam'ı Nefsi'yi kabul ettikleridir. Eş'ari işitme, sıfatının her mevcuda tealluk edebileceğini Kelam'ı - nefsinin de mevcut olduğunu iddia ederek onun işitilebileceğini iddia eder, Hz. Musa Kelam'ı - ilahiyi işitip hakikaten Kelimu'llah (Allahın kendisi konuştuğu kişi) olarak isimlenebilir diye kabul ederler. Ahirette bir görme vaki olacaktır. Ve oradaki görülen şeyde renk olmayacaktır. O halde renk olmadan görme vaki olursa, ses olmadan da işitme vaki olur diye bir mukayese yaparlar.

Matüridiler ses olmayan bir şeyin işitilemeyeceğini iddia ederek Hz. Musa (AS) nın kelamı nefsiyi değil, ancak kelam'ı nefsiye delalet eden bir sesi işitmiştir görüşünü tekrar ederler.

---

26) Şura, 51
27) Essabuni, el - Kifaye, (Bekir Topaloğlu'nun el - bidaye, tercemesinin dip notundan naklen, S. 90

9.TEKVİN SIFATI

Tekvin, kelime olarak bir şeyi yoktan var etmek, meydana çıkarmak demektir.

Eş'ariler ile Matûridiler arasındaki en belirgin belki de en ciddi ihtilaf tekvin sıfatı hususunda cereyan etmiştir. Bu meseledeki ihtilaf irade, halk, efali'i - ilahide hikmetin luzumu gibi meselelerin de temelini oluşturur denilebilir. Bazı Alimler Eş'arilerle Matûridiler arasındaki ihtilafı sadece altı meselede dir, derken başka bir kısmı on üç meselede bir kısmı da yüz yirmi küsur meselededir demişlerdir. Bu beyanlardaki farklılığın sebeb-i meseleleri bazılarının mücmel olarak ele alıp birbirine girmiş maddeleri tek madde halinde değerlendirmeleri veya bütün maddeleri ayrı ayrı ele almalarıdır.

A- Matûridilere göre tekvin sıfatı Allah'ın (c) zatı ile kaim, ezeli ve sübûti sıfatlardan biridir. İcad, halk, tesir, ihdas ihtra gibi kelimelerle de ifade edilen bu sıfat, rızık verme, öldürme diriltme gibi sıfatların temeli olarak kabul edilir. (28)

B- Eş'arilere göre, diğer bütün fiili sıfatlar gibi tekvin sıfatı da hakiki bir sıfat olmayıp, izafi ve itibaridir. Dolayısı ile onlara göre bu sıfat hadistir. Hadis olan bu sfat ezeli olan Allah'a sıfat olamaz. (29)

1. Matûridilerin Delilleri

Bu meseleye matûridiler üç türlü delil gösteriyorlar. Eş'arilere hitaben şöyle derler;

a) Tekvin şayet mükevvenin (yaratılan şeylerin) aynı veya mükevvenle kaim olsa idi mükevenin var oluşu kendi kendine gerçekleşecek ve mevcudiyyeti için başkasına muhtaç olmayacaktı ; bu takdirde mükevven kadim olurdu. Ancak sizler

---

28) Prof. Dr. Şerafeddin Gölcük, Doç. Dr. Süleyman Toprak, Kelam, 195
29) Pezdevi, Ehl'i- Sünnet Akaidi, S. 100, Sabuni, el - Bidaye, S. 35

mükevvenatın kadim olduğun söylemekten kaçınmak için tekvinin de kadim olduğunu söylemekten çekiniyorsunuz. Halbuki şimdi muhali irtikap etmekle kaçtığınız yere düşmüş oluyorsunuz.

b)Matûridiler, başka bir delil olarak ta şunu ileri sürerler. Siyah mükevvendir. Size göre, aynı zamanda tekvinin de aynıdır. Tekvin ile mükevven aynı olduğundan kendisinde siyahlık bulunan bir zat ile bareber tekvin sıfatı da var demektir. Kendisinde siyahlık bulunan zatı siyahtır diye vasıflayınca, tekvin sıfatı kendisiyle beraber bulunduğundan, o zatı mükevvindir (yaratıcıdır) diye vasıflamak gerekir. Kendisinde siyahlık olmadığı için Allah Teala'yı siyah olmakla vasıflamayacağınıza göre, siyah rengi yarattığınıda söyleyemezsiniz. Zira, size göre, siyahlığın aynı olan tekvin kendisinde yoktur. (30)

c) Bir de, Matûridiler, Kur'anı Kerim'de Allah'ın (c) her şeye kadir ve her şeyi yaratan zat olduğu hususunda deliller var ancak hem kudret sıfatının tealluk ettiği makdüratın hem de halk sıfatının tealluk ettiği mahlukatın ezeli olmadığı kesindir. Böyle olduğu halde halk ve kudret sıfatlarının ezeli sıfatlardan olduğu kabul edilirken, tekvin sıfatının tealluk ettiği şeylerin hadis olduğunu ileri sürerek ezeli sıfatlardan olmadığını söylemeyi kuru bir iddia kabul ederler.

Eş'arilerin Delilleri

Eş'arilerin bu hususstaki endişesi tekvin ile mükevvenin aynı kabul edilmesin den kaynaklanmaktadır. Şöyle bir açıklama yaparlar. Eğer tekvinden maksat eşyada kudretin bizzat müessir olması ise, bu ancak birbirlerine nisbet edilen şeylerde bulunur. Bu takdirde de yaratılan hadis olduğundan ona nisbet edilen tekvin sıfatının da hadis olması gerekir. Eğer tekvinden maksat, tekvin sıfatının eserin

---

30) Es - Sabuni, el - Bidaye, S. 37

var olmasında tesir gösteren bir sıfat olduğunu ifade etmek ise, bu da kudret sıfatının aynısıdır. Bu durumda da mevcudatın var olmasında kudret sıfatının bir tesiri varsa, bu tesir iki türlü olur.

a) Bu tesir sıhhat yolu üzere olur - ki bu durumda iki müstakil sıfatın aynı şey üzerinde aynı tesiri göstermiş olmasını gerektirir. Bu muhaldir.

b) Bu tesir vücub yolu ile olur. O takdirde de kudret sıfatının tealluk ettiği şeyin Hz. Allah'ın (c) yaratmaması muhal olur. Çünki vacip olanın olmaması diye bir şey düşünülemez. Neticede de Allah (c) kendi iradesi ile değil de başkasının zorlaması ile yaratmış olur ki bunun batıl olduğu da gayet aşikar. O halde, ayrıca tekvin sıfatı diye bir sıfat yok ancak itabiri bir hal vardır.

Eş'arilerin burada tekvini mükevvenin aynı kabul etmeleri, maturidilerin ki kadar tutarlı görünmemektedir. Matüridilere göre tekvin, ilim, kudret ve irade sıfatlarından ayrı bir sıfattır. Ezeli olan ilim veya irade sıfatının hadisata tealluk etmesi sıfatların kendilerin hadis olmasını gerektirmediğine göre takvininde hadisata tealluk etmesi onun hadis olmasını gerektirmemelidir.

10.EŞYANIN YARATILMASI ALLAH'IN "OL" EMİRİNE BAĞLI MIDIR DEĞİL MİDİR ?

A. Bu meselede Matüridiler, eşyanın meydana gelişi Hz. Allah'ın (c) "kün" (ol) emrine bağlı değil, sadece Allah'ın (c) tekvinine bağlıdır. "ol" emri sadece meydana getirmenin süratle olacağından mecazdır derler.

B. İmam Eş'ari ve ona tabi diğerleri, eşyanın meydana gelişinin Allah'ın ezeli kelamı olan "Ol" emrine bağlı olduğunu kabul ediyorlar. (31)

---

31) Eş'ari Risaletu'l - Eş'ari, S. 96, Darul Funun İlahiyat Fak. Mec. Sayı : 8, 192

1. Matûridilerin Delilleri

Matûridiler şayet "Ol" emri mecaz değilde hakiki bir hitap olsa idi; ya henüz meydana gelmemiş maduma yada meydana gelmiş olan mevcuda hitap olması lazım. Maduma hitap olması mümkin değil. Çünki olmayan şeye hitap edilmez. Mevcud olan bir şeye hitap olması da caiz değil. Çünki var olması istenecek şey zaten var olmuştur. O halde bu emri müfessirlerin çoğunun yaptığı gibi Allah (c) Teala'nın meydana getirmesinin Allah'a (c) çok kolay ve oldukça süratli olabileceği, yaratma işinin size "Ol" kelimesini söylemek ne kadar kolay ise Allah için o kadar kolaydır şeklinde mecazi manada kullanmak en doğru yoldur. (32)

2. Eş'arilerin Delili

Eş'ari alimleri "Biz bir şeyi murat etiğimiz zaman ona " Ol" deriz o da hemen olur. " (33) ayetini delil getirerek eşyanın yaratılıp meydana getirilmesinin "Ol" emrine bağlı olduğu görüşlerini teyid etmek istiyorlar. Ancak Matûridiler buna, eğer " Ol" emri hadis olan bir şeyin meydana gelmesini talep etmek için olup ezeli de olsa idi hadis olan bir şeyin kadim olması gerekecekti. Bir de bu "Ol" emri ezeli olunca iradenin ayeti celilede olduğu gibi bir şeyin tealluku üzerine terettüp etmesi sahih olmazdı diyerek cevap veriyorlar.

11. SIFATI HABERİYE

Sıfat'ı-haberiye, Ayet ve hadislerde varlığından bahsedilen ve hakiki manalarını idrak etmek mümkin olmayan "yed, vech, istiva" gibi sıfatlardır. Bu sıfatların zahir manaları alındığında teşbih ve tecsim ihtimali ortaya çıktığı için bu hususta çok hassas olan selef daha fazla detaya girmemişlerdir. Allah kendine bir " vech" isnad etmiştir buna inanırız ama bu vech kelimesini tam ne demek olduğunu bilemiyoruz derlerdi. Hata Ahmet b. Hanbel' e (V.241 /855) isivadan sorulunca

---

32) Aliyyu'l - Kari, Şerhu'l - Fıkhı'l - Ekber, S. 17
33) Nahl, 40

şöyle derdi ; " İstiva malum, ona inanmak vacip, ondan soru sormak bidattir".

Ancak daha sonra felsefi cerayanların ve kötü niyetli insanların bu hususta ortaya attıkları şüphelere karşı islam alimleri de karşı harekete geçip bu hususu tekrar ele almak mecburiyitende kalmışlardır. Dolayısıyla bu hususta da Eş'arilerle Maturidiler arasında bir farklılık görülmektedir.

Bu meselede Maturidiler şöyle diyorlar : Allah Teala'da "yed" el, " vech" yüz gibi sıfatların var olduğunu söylemek doğrudur. Ancak bu sıfatların mevcudiyeti kabul edilmekle beraber, keyfiyyeti hususu malumumuz değildir. Vasfı anlamaktan aciz oluşumuz asıl olan sıfatların kendilerini iptal etmeye bir sebep olamaz.(34)

B. Eş'ariler bu lafızlar bir takım manalardan mecaz olarak kullanılmıştır derler. (35) Mesala "yed" kudretten, " vech" varlıktan, "ayn" görmekten, "istiva" istila edip hükümran olmaktan , nüzül nimet ve ihsandan "meci" hükmünden "zıhnk" da afvından mecazdır derler.

1. Maturidilerin Delili

Maturidiler "Onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde rüsuh bulunlar (ilerleyenler) Buna inandık. Hepsi rabbımız katındandır derler." (36) ayetini delil getirerek ayetteki Allah ismi celili üzerindeki yapılan vakfın, müteşabih ayetlerin tevilini Hz. Allah'tan (c) başkasının bilemeyeceğine delalet ettiğini söylerler. Ayeti-Kerime'de müteşabihat hususunda insanların ikiye ayrıldığını, birincilerin ilimde ilerleyenler olup müteşabihat karşısında, "Buna inandık. Hepsi Rabbımız katındandır" dedikleri, diğerlerinin de kalplerinde sapıklık olanlar olup müteşabihatı ela alarak fitne ve tevil arayanlar oldukları beyan ediliyor.

---

34) El - Beyazi, İşaratü'l - Meram, S. 187
35) Aynı eser, S. 189
36) Al'i - İmran, 7

Eş'arilerin Delili

Eğer ilmde ilerleyen alimlerin müteşabih sıfatların tevilinde bilgileri olmasa idi cahillerden farkları olmazdı. Sonra bu sıfatların tevilleri yapılmasa idi kullar bunlardan istifade edemezler, bir şey anlayamazlardı. Yaptıklarında hikmet sahibi olan Allah'ın (c) kulların faydalanamayacağı bir şeyi onlara indirmesi düşünülemez.

Eş'arilerin bu görüşlerine Matûridiler şu şekilde cevap verirler. Söylediklerimizden alimlerin müteşabihattan bir nasip almamış olmaları gerekmez. Belki Hz. Allah alimlere de kendilerinin anlayamadıkları bir kelamı inzal ederek Kur'an'ın ilmini tamamen anlayamayacaklarını, dolayısıyla Kur'an'ın hepsini anlayacağız diye zihinlerine fazla güvenmeden, bu ilmin temamını sadece Hz. Allah'ın (c) ihata ettiğini anlamalarını, nihayet, Onun karşısında aciz kaldıkları kul olduklarını bir kat daha anlatmış ve onlarda ayetlerden nasiplerini almışlardır. (38) Burada Eş'arileri diğer meselelerindekinden farklı bir davranış içinde görüyoruz. Önceki meselelerde Matûridiler daha akılcı davranırken Eş'ariler akla pek değer vermeden nakillere daha kısa yoldan teslimiyet gösterirlerdi. Fakat burada Matûridileri daha teslimiyetçi Eş'arileri daha fazla akılcı buluyoruz.

12.ALLAH'IN (c) FİİLLERİNDE HİKMETİN LÜZUMU

A- Matûridiler Allah Teala'nın fiilerine hikmet lüzum yolu üzre terettep eder ederler. Yani Allah Teala' nın fiilleri hikmetten hiç ayrılmazlar. Fakat bu bir mecburiyet olarak değil Allah'ın (c) kullarına bir fazlı ve ihsanı olarak terettüp eder.

B- Eş'ariler bu meseleyi şöyle izah ederler. Allah'ın fillerinde hikmet vardır. Ancak bu cevaz yolu üzeredir. Lüzum yolu üzere değildir. Yani Allah'ın (c)

---

38) Şeyhzade, Nazmu4l - Feraid, S. 25

fiilelerine hemen peşinden bir hikmetin bulunması da,hikmetten başka bir şeyin bulunması veya hiç bir hikmetin bulunmaması da caizdir.

Matûridiler Allah Teala'nın fiillerinde hikmet olmasaydı abes ile iştiğal gibi bir şey ortaya çıkar, bu da muhaldir diyerek delil getirirlerken ; Eş'ariler de Allah Teala'nın kafirleri Cehennem'de ebedi olarak bırakmasında veya yılan ve akrepleri yaratmasında olduğu gibi bazı fiillerinde hikmet tasavvur edilemez derler.

Matûridiler Eş'arilerin deliline itiraz ederek şöyle derler. Bizim aklımızın ermemesi fiillerde hikmetin olmamasını gerektirmez. Akıllarımız kafi gelmediği için bu fiillerindeki hikmeti bizler anlamamamışızdır. Mesela,bazıları hayır ve şerrin yaratılmasındaki sebeplerden birisi hayır ehlinin, yarattıklarının şerrinden yaratana sığınmaları, kendilerine şerin gelmesinden korkmalarıdır diyerek bir izah getirirler Çünki hayır ve şer olmasa ümit ve korku olmaz. Ümit ve korkunun olmadığı yerde kulluk ve rububiyet ilişkisi tam tahakkuk etmez. Böyle bir izahla Allah'ın (c) her fiilinde bir hikmetin bulunacağına işaret ederler.

13. HİKMET EZELİ BİR SIFAT MIDIR ?

Hikmet, mükemmelleştirme ve tam olarak icra edip yerli yerince yerleştirmek manasında ele alınınca, Matûridilerin ve Eş'arilerin tekvin sıfatındaki anlayışlarına bağlı olarak bu meselede iki mezhep arasında ihtilaf vardır. Hikmet Hz. Allah' ın (c) ezeli bir sıfatı mıdır yoksa hadis olan bir nisbet midir ?

A- Matûridilere göre hikmet ezeli bir sıfattır. Eş'arilere göre ezeli sıfatlardan değildir.

Matûridiler, yukarıdaki tarif edildiği manada alınınca, yani bir şeyi mükemmelleştirip tam olarak yerli yerince yapmak manasında ele alınınca, hikmet tekvin sıfatına lazım olan bir sıfattır deyip tekvin sıfatının da ezeli olduğunu kabul ettiklerinden onun lazımı olan hikmetin de kadim, ezeli olması lazımdır görüşündedirler.

B. Eş'arilere göre, daha önce belirtildiği gibi, tekvin sıfatı hadis olan bir nisbet olunca onun lazımı olan hikmetin da hadis olması gerekmektedir.

Ancak, Matûridiler, daha önce bahsedildiği gibi, tekvin sıfatının açıklanması hususunda asıl maksadın işleri yapma ve yaratma anındaki nisbetin değil, nisbetin aslı olan sıfat olduğunu açıklayarak tekvinin ezeli olduğunu söylemişlerdi. Nasıl ki kudret sıfatının tealluk ettiği şeylerin hadis olması kudretin hadis olmasını gerektirmiyorsa tekvin sıfatının tealluk ettiği şeylerin hadis olması da tekvin sıfatının aslının hadis olmasını gerektirmez. Ve ezeli olan tekvin sıfatının lazımı olan hikmet de ezelidir.

14.ALLAH ÇİRKİN BİR ŞEYİ İŞLER Mİ ? İŞLERSE YAPTIĞI ŞEYE ÇİRKİN DENİLEBİLİR Mİ ?

Bu mesele sadece ihtimaller üzerine bina edilen ve yukarıdaki bahislerden bazılarını kabul edimişimize göre ele alınabilcek bir meseledir.

A. Matûridiler Hz. Allah kabih (çirkin) bir şeyi işlemez, ancak işlediği farzedilirse fiil kabih olarak vasıflanabilir derler.

B. Eş'ariler, Allah (c) kabihi işlemez. İşlese bile yaptığına kabih denilmez. Hatta Peygamberleri Cehennem'e atıp, kafirleri de Cennet'e göndererek her birini gittiği yerde ebedi olarak bıraksa yaptığı bu işi çirkin olarak görmek caiz değildir görüşündedirler.

Matûridilerin delili daha önce bahsi geçen hikmet mevzuundaki anlayışlarına bağlıdır. Onlara göre ; hikmet'i - İlahi iyi ile kötünün arasında bir farkın görülmesini icap eder. Hikmete uymayan şeylerin de Hz. Allah'tan (c) vaki olması muhaldir. Sonra, müminleri Cehennemde, kafirleri de Cennette ebedi olarak koymak eşyayı gerçek yerine koymamak demektir. Bunu Allah Teala hakkında muhal görüyoruz, diyorlar.

Eş'ariler Allah Teala'nın mutlak malik olup, mülkünde istediği gibi tasarruf

eder. Kendi mülkinde yaptığı tasarrufa kabihtir demek caiz olmaz diyerek iddialarına delil getiriyorlar.

Görüldüğü gibi bu ihtilaf sadece ihtimaller üzerinde kurulan bir ihtilaftır. Allah Teala kabihi işlemez ancak işlerse kabih denilir mi denilmez mi ? Bu ihtilafın esas kökünü husün ve kubuh aklen mi sabittir naklen mi mevzuunda aramak gerekir. Husün ve kubüh daha çok kulların fiilleri ile alakalı olduğundan bu mevzuda burada bu kadarla iktifa ediyoruz. Husun ve Kubuh meselesi üçüncü bölümde ele alınmıştı.

15.ALLAH'IN (c) KAFİRİ AFFETMESİ CAİZ MİDİR ?

Matûridilere göre kafiri affetmek aklen bile olsa caiz değildir. Eş'arilere göre, Allah'ın (c) müminleri Cehennemde Kafirlere de Cennette ebedi olarak bırakması caizdir. Bunun vaki olması abes kabul edilmez. Ancak nakli deliller Allah Teala'nın böyle bir şeyi yapmayacağına delalet etmektedir.(39)

Matûridiler bu hususstaki hükümlerini efal'ı - İlahi'deki hikmet mevzuuna bağlıyorlar. Diyorlar ki ; Hikmet'i - İlahi iyilik yapanla kötülük işleyen kimseyi birbirinden farklı muamelelere tabi tutmayı gerektirir.Nitekim Hz. Allah'ın "İyiliğin mükafatı iyilikten başka bir şey midir ? (40) ve başka bir ayet'i - kerimede de "Kötülüğün karşılığı ancak misli bir kötülüktür " (41) buyurarak kötülük yapanla iyiyi bir tutanı reddetmesi meseleye açıklık getirir. Yine, "Yoksa kötülük işleyenler ölümlerinde ve hayatlarında kendilerini, inanıp ameli - salih işleyenlerle bir mi tutacağız sandılar ? Ne kötü hüküm veriyorlar" (42) buyurulmaktadır. Hikmeti ilahi küfre inanıp küfründe ısrar edenlere azabı gerektirir. Çünki küfür bizzat çirkindir. Haramlığının kalkması ihtimali hiç bir zaman yoktur. (43)

39) Essabuni, el - Bidaye, S. 83
40) Rahman, 60
41) Şura, 40
42) Casiye, 21
43) Şeyhzade, Nazmü'l - Feraid, S. 32

Eş'ariler de şu ayeti - celileyi delil getirirler. " Ya rab eğer sen onlara azab edersen onlar senin kulların, Eğer affedersen sen Aziz ve Hakimsin" (44) Bu ayeti - celilede kafirlere azab etmek ve affetmek arasında bir seçim var. Bundan küfrün affedilebileceği ihtimalinin de caiz olduğunu anlıyoruz.

Matüridiler bu ayet- i celileyi "sen onlardan zatın hakkında çirkin sözler söyleyerek ölenlere azap edersen onlar senin kullarındır. Ama onlara İslami ve hidayetini nasip ederek ikram edersen sen Aziz ve Hakimsin" diye tefsir ederek Eş'arilere cevap verirler.

44) Maide, 118

NETİCE

Hz. Rasüllullah devrinde insanlık kendi tarihinin en şerefli devrini yaşamıştır. Çünkü aralarında Nübüvvet nurunu temsil eden en şerefli Peygamber bulunuyordu. O'nun nuru O'na inananlarda, inançları hususunda hiçbir tereddüte mahal bırakmayacak şekilde güçlü ve tesirli idi. Kendisinden sonra hilafet makamına gelen Hz. Ebubekir'in ve Ömer'in devrinde de sahabe kendilerine emanet edilen İslam itikadını aslına uygun olarak devam ettirdiler. Son iki halife devrinden başlayarak gelişen fitne fikirleri yaklaşık hicri ikinci asırdan sonra sapık mezhepler olarak yetişmişti. Ancak Sünnete uymayı kendine şiar edinen Ehl'i Sünnet alimleri de bu arada sünneti idame faaliyetlerinden geri kalmadılar. Sapık fırkaların İslam dışı cereyanlardan alarak ürettikleri fikirlerin yanlışlığını müslümanlara görsterdiler. Bu iki imamın mücadele stilleri ve takip ettikleri metodlar kendilerinden sonra bir ekol oluşturdu. İslami inançları muhafaza için bir çığır açtılar. Kendilerinden sonraki müslümanlar da onları birer imam kabul ettiler.

Bu imamların ikisi de Ehl'i Sünnet itikadını muhafaza için kolları sıvamışlardı. Bu zatlar aynı devirde yaşamışlar ancak birbirlerini görmemişlerdi. Biri Basra'da diğeri Semerkant'ta idi. Dolayısıyla gerçeğe varma faaliyetlerinde aralarında birtakım uslup farkları olmuştu. İmam Maturidi Eş'ariye göre daha akılcı davranıyordu. Meselelerde Naklin ışığında biraz da aklı kullanıyordu. Eş'ari de aklı bir kenara atmamış

ancak delillerini daha çok nakil ile açıklamaya çalışmıştır. Aralarında bazı meselelerdeki farklı görüşleri takip ettikleri uslup farkından doğmaktaydı.

Mesela Maturidilere göre sabi ve dağbaşında ki cahile iman etmesi vaciptir. Zira aklı var. Ama Eş'ariye göre onlara peygamberlerin tebliği erişmediği için mazurdurlar. İmanın tarifi ve mahiyetini değişik anladıkları için Maturidiye göre iman artıp eksilmez, imanda istisna yapılmaz. İrtidattan sonra ameller geri dönmez. İmanda muteber olan tencizi imandır. Allahın kafiri affetmesi aklen caiz değildir. Eş'ariler bunun aksine görüş belirtirler.

İman Allah'la kul arasında bir bağdır. Bu bağın oluşmasına yardımcılar peygamberlerdir. Onlar kendilerinin peygamberliğine inanmamız gereken insanlardır. O halde onlar hakkında neler bilinmelidir? Bu hususta iki mezhep taraftarları da genelde aynı fikirde olmakla beraber peygamberlerin peygamberliklerinin dünya hayatından sonra da hakikaten mi hükmen mi devam eden meselesiyle, peygamberlerin erkeklerden olması hususunda aynı görüşlere sahiptirler. Eş'ariye göre kadınlardan da peygamber olabilir. Çünki onlara da vahiy geliyor. Maturidilere göre kadınlar peygamber olamaz. Çünki tebliğ vazifesinde kifayetsiz kalırlar.

İnsan yaratanına karşı ibadetle mükellef bir canlıdır. Sorumlu olan kişinin sorumluluğuna bağlı salahiyeti de olmalı. O halde kulların fiillerinin faili kimdir. Bunu Eş'ariler

Allah'tan başkasına fail diyemeyiz diyerek sadece Allah'ın fiillerinin olduğunu kabul eder. Maturidiler irade'i cüziye anlayışlarına binaen, kulun fiili kendisine aittir. Ancak onu Allah yaratır görüşündedirler. İnsan aklıyla bir şeyin iyi veya kötü olduğunu anlayabilir ve bir seçim yapabilir.

İman etmekle mükellef olduğumuz Allah'a nasıl inanacağız? Hangi sıfatları vardır ve ne gibi sıfatlar O'na isnat edilmez İnsanoğlunun zihninde beliren bu sorular Allah'ın indirdiği kitap ve O'nun açıklayıcısı Sünnetle açıklanmak yerine insan aklıyla cevaplamaya çalışılırsa kişi yanlış inançlara sahip olabilir. Ya tevhid inancından çıkar, imanını kaybeder ya da sapık fırkaların yanlış inançlarına saplanabilir. Ehl'i Sünnete göre Allah birdir. Kemal sıfatları ile muttasıf, noksan sıfatlarından münezzehtir. Sıfatlar zatının aynı da değildir gayrı da. Kelamı ile konuşur, kendi sıfatlarını kullarına kendi bildirir. Her yaptığında hikmet sahibidir. Ancak her yaptığında hikmetin mutlaka bulunması şart mıdır değil midir sorusuna Maturidilerle Eş'ariler farklı cevap verirler.

Kısacası bizlere bu iki imamın, Ehl'i Sünnet itikadını müdafaa için ortaya çıktıklarını, hedefleriaynı olmakla beraber sadece metodlarının farklı olduğunu ve bu metod farkının onlardaki iman anlayışının temeline dokunmayıp sadece sathi merdaki iman anlayışının temeline dokunmayıp sadece sathı meselelerde kaldığını bilip, Ehl'i Sünnet itikadına iyi sahip olmak düşer. Tevfik Allah'tandır.

BİBLİYOGRAFYA

1. ALİYYU'L - KARİ, "Ali, b. Muhammed el - Kari, Dav'ul - Meali li Bed'i'l - Emalı (Şerhu'l - Emali) İst. 1985

2) ALİYYU'L - KARİ, Şerhu'l - Fıkhı'l - Ekber, Kahire, 1375 / 1955

3) EL - ALUSİ Şahabu'd - Din es - Seyyid Mahmud, Ruhu'l - Meani, Fi Tesfiri'l - Kur'ani'l - Azim

4) BAĞDADİ, Ebu Mansur, Abdu'l - Kahir, b. Tahir et - Temimi, el - Fark Beyne'l Fırak, Tarihsiz, Beyrut,

5) BAĞDADİ, Ebu Mansur Abdu'l - Kahir, Usulu'd - Din, İst. 1346 / 1928

6) E, BACURİ, İbrahim, Haşiye Ala Metni es - Senusiyye , Kahire, 1286

7) EL - BEYADİ, Kemalu'd - Din Ahmet, İşarutu'l- Meram, Min İbarati'l - İmam, Kahire, 1368/ 1949

8) EL - BEYDAVİ Abdullah b. Ömer, Envaru't - Tenzil, İst. 1991 (ihlas Vakfı Yayını)

9) BİLMEN Ömer Nasuhi, Büyük Tefsir Tarihi, (Tabakatu'l - Müfessirin) ist. 1973

10) BİRGİVİ, Muhammed b. pir Ali, Ravdatu'l - Cennat fi Usuli'l - İtikad, İst. 1305

11) BUHARİ, Muhammed b. İsmail, es - Sahih

12) EL - CÜRCANİ, Seyyid Şerif, Tarifat, Mısır, 1357 /1938

13) EL CÜRCANİ, Seyyid Şerif, Şerhu'l - Mevakıf, Mısır, 1325

14) ED - DEVVANİ, Celaleddin, Celal, İst. 1325

15) EBU HANİFE, Numan b. Sabit, El- Fıkhı'l - Ekber, Marmara Ünv. İlahiyat Fak. Yayını, İst. 1992

16) EBU HANİFE, el - Fıkhı'l Ebsat, (Marmara Ünv. İlahiyat Fak. Yayını) İst. 1992

17) EBU HANİFE, el - Alim ve'l Müteallim, (Marmara Ünv. İlahiyat Fak. Yayını)

18) EBU HANİFE, el - Fıkhı'l Ebsat, (Marmara Ünv. İlahiyat Fak. Yayını)

19) EBU HANİFE, el vasiyye (Marmara Ünv. İlahiyat Fak. Yayını)

20) EBU ZEHRA, Muhammed, İslamda Siyasi, itikati Mezhepler Tarihi, Hasan Karakaya, Kerim Aytekin Terc. İst. 1983

21) EKMELU'D - DİN el - Bayburti, Şerhu Ekmelu'd- Din ala Vasiyyeti'l-İmam el - Azam, İst. 1289

22) ER - REYHAVİ Muhammed, b.Süleyman, Nuhbetu'l - Leali il şerhi Bed'i'l - Emali, İst. 1986) (İhlas Vakfı Yayını)

23) EL - EŞ'ARİ Ebu'l - Hasan, Kitabu'l - Luma Fii'l - Reddi ala Ehliz-zeygi ve'l - Bida, Beyrut, 1952

24) EL - EŞ'ARİ Ebu'l - Hasan, el - ibane An Usuli'd - Diyane, Kahire, 1986 (Dr. Feykiye Hüseyin Mahmud Tahkiki ile)

25) EL- EŞ'ARİ Ebu'l- Hasan, Makalatu'l -İslamiyyin, Kahire, 1950

26) EL - EŞ'ARİ Ebu'l - Hasen, Risaletu'l - Eş'ari ketebe biha ile Ehli , Sağr, bi Babi'l - ebvab, Daru'l - Funun, İlahiyet Fak. Mecmuası, 1928, Sayı : 8

27) FETHULLAH HULEFY, Kitabu't - Tevhid Mukaddimesi, İskenderiye, 1970

28) FEVKİYE, Hüseyin, Mahmud, el - İbane, Mukaddimesi, Mısır, 1986

29) FIĞLALI, Ethem Ruhi, Çağımızda İtikati İslam Mezhepleri, İst. 1980

30) GAZZALİ, Ebu Hamid Muhammed, b. Muhammed, el - İktisat, Fi'l -

İtikad, Beyrut, 1983

31) GELENBEVİ, İsmail, Haşiye ale'l - Celal, İst. 1317

32) Giridi, Sırrı, İlm'i - Kelamın özü, (Kazım Albayrak Sadeleştirmesi) İst. 1979

33) GÖLCÜK, Şerafeddin, Toprak Süleyman, Kelam, Konya, 1988

34) GÖLCÜK, Şerafeddin, Kelam Açısından İnsan ve Fillleri, İst. 1979

35) GÜZELHİSARİ, Mustafa b. Seyyid Muhammed, Menafiu'd - Dakaik Fi Şerhi Mecamiul - Hakayık, İst. 1308

36) HADİMİ, Ebu Said Muhammed, Mecamiu'l - Hakayık, İst. 1308

37) HADİMİ, Ebu Said Muhammed, Berekatü Mahmudiyye, Fi Şerhi Tarikati Muhammediye ve Şeriatı Nebeveyi Fi Sireti Ahmediyye, İst. 1326

38) EL - HAYALİ, Ahmet b. Musa, Haşiye Ala Şerhi'l - Akaid, Tarihsiz

39) HASAN HAN, Muhammed Sıddık, Habayetu'l - Ekvan, Fİ İftirakı'l - Ümemi Ala'l - Mezahib ve'l - Edyan, Beyrut, 1984

40) İBNİ EBİ ŞERİF, Kemal, Kitabu'l Musamere bişerhi'l - Musayere, Mısır, 1317

41) İBNİ HUMAM, Kemalleddin Muhammed b. Hümam, el - Musayere

42) İBNİ KUTLUBOĞA, Zeyneddin Kasım, Haşiye ale'l - Musayere, Mısır, 1317

43) İBNİ MELEK, Abdullatif, Şerhu Menazil'il - Envar Fi Usuli'l - Fıkıh. İst. 1308

44) EL - ICI, Adudu'd - Din, Abdurrahman b. Ahmet, el - Akaidi'l - Adudiyye, (Gelenbevi Haşiyesi ile beraber) İst. 1318

45) İMAMOĞLU, M. Ragıb, imam Ebu Mansur el - Maturidi ve Tevilatu'l - Kur'andaki Tefsir Metodu, Ankara, 1991

46) İMAM ER- RABBANİ, Ahmet el - Faruki, es - Serhendi, Mektubat

47) KILAVUZ, A. Saim, İman - Küfür Sınırı, İst. 1990

48) EL - KESTELİ, Muslihiddin Mustafa, Haşiyetü'l - Kesteli ale'l - Akaid en - Nesefiyye (Şerhu'l - Akaid Hamişinde)

49) KOÇYİĞİT, Talat, Hadiscilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar, Ankara, 1988

50) MATURİDİ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, Kitabu't - Tevhid, (Fethulllah hulefy tahkiki ile) Beyrut, 1970

51) EL - MERCANİ, Şihabuddin b. Bahaü'd - Din, Haşiye ale'l - Celal, İst. 1317

52) MOLLA HÜSREV, Mir'atül'l - Usul, İst. 1312

53) MUSTAFA SABRİ, Mevkıfu'l - Beşer Tahte Sultani'l - Kader, Kahire, 1352

54) EN - NESEFİ, Ebu'l - Berakat Abdullah b. Ahmed, Tefsiru'n - Nesefi, İst. 1984, (Kahraman Yayınları)

55) EN - NESEFİ, Ebu'l - Muin Meymun b. Muhammed, Tebsiratu'l - Edille, Kayseri Raşit ef. Kütüphanesi,

56) EN - NESEFİ, Ebu'l - Muin Meymun b. Muhammed, Bahru'l - kelam, Konya, 1328

57) EN - NESEFİ, Necmuddin Ebu Hafs, Ömer, Metni'l - Akaid,

58) EN - NİSABURİ, Ebu Said Abdurrahman, el - Gunye Fi Usuli'd - Din, Beyrut, 1987, (İmaduddin Ahmed Haydar Tahkıkıyla)

59) ÖZEL, Ahmet, Hanefi Fıkıh Alimleri, Ankara, 1990

60) PEZDEVİ, Ebu Yusir Muhammed, Ehl'i - Sünnet Akaiid, Prof. Dr. Şerafeddin Gölcük Tercemesi, İst. 1988

61) RAMAZAN EFENDİ, Şerhu Ramazan Efendi ala Şerhi'l Akaid Tarihsiz

62) RAZİ, Fahreddin, et - Tefsirü'l - Kebir

63) RAZİ, Fahruddin, el - Muhassal, Kahire, 1991, (Prof. Dr. Hüseyin Atay Tahkıkiyle)

64) ES - SABUNİ, Nureddin, Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekr, el - Bidaye Fİ Usuli'd - Din, İst. 1978, (Bekir Topaloğlu Tercemesiyle beraber)

65) ES -SEMERKANDİ, Ebu'l - Kasım İshak b. Muhammed, es - Sevadu'l - Azam, Tarihsiz

66) ŞEHRİSTANİ, Ebu'l - Fetih Muhammed b. Abdul - Kerim Ahmed, el - Milel ve'n - Nihal, Kahire, 1961, (Mahmud Seyyid Beylanı Tahkıkıyla)

67) ŞEYHZADE, Abdurrahim b. Ali, Nazmu'l - Feraid, Mısır, 1317

68) TAFTAZANİ, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer, Şerhu'l - Akaid, İst. 1326

69) TAFTAZANİ, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer, Şerhu'l - Makasıd, İst. 1305

70) TAŞKÖPRÜZADE, Tabakatü'l - Fukaha , Musul, 1954

71) TAŞKÖPRÜZADE, Mevzuatı'l - Ulum, İst. 1313

72) TOPALOĞLU, Bekir, Maturidiye Akaidi, İst. 1978

73) TOPRAK, Süleyman, (Gölcük Şerafeddin) Kelam, Konya 1988

74) YAZICIOĞLU, M. Said, Maturidi ve Nesefi'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı, İst. 21982 (M.E.B. Yayını)

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi